

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM FELSEFESİ BİLİM DALI

SELÇUKLULAR DEVRİ SİYÂSETNÂMELERİNE
GÖRE DEVLET ADAMININ NİTELİĞİ

MÜŞERREF ŞAHİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET HARMANCI

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Müşerref ŞAHİN
	Numarası	158102021008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı – İslâm Felsefesi Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HARMANCI
	Tezin Adı	Selçuklular Devri Siyâsetnâmelerine Göre Devlet Adamının Niteliği

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Selçuklular Devri Siyâsetnâmelerine Göre Devlet Adamının Niteliği” başlıklı bu çalışma 03/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet HARMANCI	
2	Prof. Dr.	Tahir ULUÇ	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Ömer Ali YILDIRIM	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Müşerref ŞAHİN		
	Numarası	158102021008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Felsefesi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Selçuklular Devri Siyâsetnâmelerine Göre Devlet Adamının Niteliği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Müşerref ŞAHİN
29/05/2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Müşerref ŞAHİN		
	Numarası	158102021008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı - İslâm Felsefesi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Harmancı		
Tezin Adı	Selçuklular Devri Siyâsetnâmelerine Göre Devlet Adamının Niteliği			

Bu çalışma, Türk-İslâm tarihinin en önemli dönemlerinden biri olan Selçuklular devrinde yazılan siyâsetnâmelerden hareketle, başarılı bir devlet adamının, sahip olması gereken vasıfların ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Çalışma temel kavramların izahını içeren bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Selçuklular döneminde telif edilen siyâsetnâmeler ve yazarları tanıtılmış, ikinci bölümde ise bu siyâsetnâmelerden hareketle devlet adamının sahip olması gereken vasıflar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Devlet, devlet adamı, siyâset, siyâsetnâme, vasıf...

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Müşerref ŞAHİN		
	Student Number	158102021008		
	Department	Department of Philosophy and Religious Sciences		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Fac. Member Mehmet Harmancı		
Title of the Thesis/Dissertation	The Features of a Statesman According to Political Treatise of Seljukians Age			

This study aims to present the qualities which a successful statesman has to own, based on the political treatises written in the Seljukian ages, one of the most important ages of Turk-Islam history. This study consists of an introduction explaining the basic concepts and two main parts. In the first part, the political treatises compiled during Seljukian ages and their authors are introduced. In the second part, the qualities which a statesman has to own are presented, based on these political treatises.

Key words: State, statesman, politics, political treatises, qualities...

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	v
ÖNSÖZ	vi

GİRİŞ: İSLÂM SİYÂSET DÜŞÜNCESİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Siyâset, Politika ve Siyâsetnâme Kavramları.....	1
1.1.1. Siyâset ve Politika Kavramlarının Anlamsal Çerçevesi	1
1.1.2. Siyâsetnâmeler, Özellikleri ve Türleri.....	2
1.2. İslâm Siyâset Geleneğinde Yönetim Kadrosunun Oluşumu ve Selçuklularda Devlet Adamı	6

I. BÖLÜM: SELÇUKLULAR DÖNEMİ SİYÂSETNÂMELERİ VE YAZARLARI

1.1. Nizâmülmülk: <i>Siyâsetnâme</i>	12
1.1.1. Nizâmülmülk'ün hayatı ve yaşadığı dönem	12
1.1.2. <i>Siyâsetnâme</i> 'nin tanıtımı	15
1.2. Keykâvus b. İskender: <i>Ķābûsnâme (Nasihatnâme)</i>	20
1.2.1. Keykâvus b. İskender'in hayatı ve yaşadığı dönem	20
1.2.2. <i>Ķābûsnâme</i> 'nin tanıtımı	21
1.3. Gazzâlî: <i>Nasihatü'l-Mülûk</i>	25
1.3.1. Gazzâlî'in hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem	25
1.3.2. <i>Nasihatü'l-mülûk</i> 'ün tanıtımı	28
1.4. Ahmed b. Sa'd b. Mehdî ez-Zencânî: <i>el-Letâ'ifü'l-Alâ'iyye fi'l-Fezâ'ili's-seniyye</i>	30
1.4.1. Ahmed b. Sa'd b. Mehdî ez-Zencânî hayatı ve yaşadığı dönem	30
1.4.2. <i>el-Letâ'ifü'l-Alâ'iyye fi'l-Fezâ'ili's-Seniyye</i> 'nin tanıtımı	31
1.5. Necmeddîn-i Dâye Râzî: <i>Mirsâdü'l-İbâd</i>	33
1.5.1. Necmeddîn-i Dâye'nin hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem.....	33
1.5.2. <i>Mirsâdü'l İbâd</i> 'in tanıtımı	36

II. BÖLÜM: SELÇUKLULAR DÖNEMİ SİYÂSETNÂMELERİNE GÖRE DEVLET ADAMLARININ SAHİP OLMASI GEREKEN ÖZELLİKLER

2.1. Âdil Olup, Zulme Mâni Olmak	39
2.2. Affedici ve Merhametli Olmak	45
2.3. Düzeni Sağlamak ve Kötüleri Cezalandırma	47
2.4. Memleketi İmar ve İhya Etmek, Hazineyi Düzene Koymak	49
2.5. Halkın Memnuniyetini Kazanmak	52
2.6. İlim Sahibi Olmak ve Âlimlere Değer Vermek	56
2.7. Liyakat ve Ehliyet Sahibi Hizmetkârlar Seçmek	59
2.8. Hizmetkârların Hakkını Ödenmek	62
2.9. İstişareye Önem Vermek	63
2.10. Cömert ve Yardımsever Olmak, İsraftan Kaçınmak	65
2.11. Akıl ve Bilgi Sahibi Olmak	69
2.12. Çalışanlarının Durumundan Haberdar Olmak	71
2.13. İstihbarata Önem Vermek	73
2.14. Zeki, Uyanık ve Çalışkan Olmak	75
2.15. İslâm'ı Himaye ve Müdafaa Etme; İslam Ahkâmını İhya ve İcra Etme	78
2.16. İhtişamlı İdare Merkezi, Ordu ve Teşkilât	82
2.17. Sabırlı Olmak, Çabuk Öfkelenmemek ve Aceleci Davranmamak	84
2.18. Kötü Alışkanlıklara Sahip Olmamak	87
2.19. Sanattan ve Hünerden Anlama	89
2.20. Dürüst ve Güvenilir Olmak	91
2.21. Tevazu Sahibi Olmak	92
2.22. Ölçülü ve İtidalli Olmak	95
2.23. Kanaatkâr Olmak ve Helâl Kazanç	96
2.24. Geçmişten Ders Çıkarmak	99
2.25. Cesaret ve Etkili Savaşçılık	100
SONUÇ	103
BİBLİYOGRAFYA	105
Özgeçmiş	111

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
ans	: ansiklopedi
C.	: cilt
çev.	: çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: editör
haz.	: hazırlayan
KMÜ	: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: sayı
s.	: sayfa
ss	: sayfa sayısı
terc.	: tercüme
TDA	: Türk Dili Araştırmaları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yay.	: yayınları

ÖNSÖZ

Milletin örgütlenmiş siyâsi mekanizması olan devlet ve devletin idaresi toplumun bütün fertlerini ilgilendiren bir konudur. Bu bağlamda “Daha iyi bir devlet yönetimi nasıl olabilir?” sorusu çok eskiden beri filozoflar, ilim ve devlet adamları tarafından sorulmuş ve bu konuda ayrıntılı eserler ortaya koyulmuştur.

İnsanların çağın ihtiyaçlarına cevap verebilen ideal bir siyâset tarzı arayışı ve başarılı bir devlet adamı olabilmek için sahip olunması gereken vasıfların izahının gerekliliği bizi siyâset tecrübelerimizin tarihi mirasını yeniden değerlendirmeye itmektedir. Bu anlamda Osmanlı siyâset geleneğine de yön veren Selçuklular dönemi siyâset tarzını incelemenin yararlı sonuçlara ulaşmakta yardımcı olacağı düşüncesiyle bu konuya yöneldik. Selçuklular dönemi siyâset tarzı ve bir devlet adamının sahip olması gereken vasıflar hakkında bize en iyi bilgi verebileceğini düşündüğümüz siyâsetnâmeleri ele almaya çalıştık.

Çalışma, bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde siyâset, politika ve siyâsetnâme kavramlarının anlam dünyası ifade edilmeye çalışıldıktan sonra İslâm siyâset geleneğinde yönetici kadrosunun oluşumu ve incelenen siyâsetnâmeler bağlamında, Selçuklular devri devlet erkânından olan devlet adamlarının görevleri izah edilmiştir. Birinci bölümde ise çalışmanın esas konusunu oluşturan Selçuklular döneminde kaleme alınan siyâsetnâmeler ve müellifleri tanıtılıp, siyâsetnâmelerin yazıldıkları dönemleri ve içerikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise birinci bölümde yer verilen siyâsetnâmelerden hareketle, başarılı bir devlet adamı olmak için sahip olunması gereken vasıflar ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamın oluşumunda desteklerini esirgemeyen bölüm hocalarımız Sayın Prof. Dr. İsmail TAŞ ve Prof. Dr. Tahir ULUÇ beylere ve danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HARMANCI Bey’e teşekkür etmeyi borç bilirim.

Müşerref ŞAHİN
KONYA-2019

GİRİŞ: İSLÂM SİYÂSET DÜŞÜNÇESİNE GENEL BİR BAKIŞ

İnsanoğlunun varoluşuyla birlikte ortaya çıktığını söylemenin mümkün olduğu yönetim bilimi, daha iyi bir yönetim anlayışı arama çabaları doğrultusunda gerek Doğu'da gerekse de Batı'da insanların gündemini sürekli meşgul etmiştir. Bu bağlamda ideal bir yönetim tarzı ve iyi bir devlet adamının sahip olması gereken vasıfları belirten pek çok eser kaleme alınmıştır.

Çalışmada Selçuklular döneminde yazılan siyâsetnâmelerden hareketle devlet adamının niteliği ortaya koyulacağı için bu bölümde hazırlayıcı olması amacıyla siyâset, politika ve siyâsetnâme kavramlarını izah edilmeye ve İslâm siyâset geleneğinde yönetici kadrosunun oluşumu ve Selçuklularda devlet adamı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1.1. Siyâset, Politika ve Siyâsetnâme Kavramları

Siyâset ve politika kavramlarının ne ifade ettiğini bilmek ve çalışmanın ana konusunu oluşturan siyâsetnâme kavramını ve bu kavramın özelliklerini izah etmek faydalı olacaktır.

1.1.1. Siyâset ve Politika Kavramlarının Anlamsal Çerçevesi

Kelimelerin ortaya çıktıkları dönemin ve tarih içerisinde kullanıldıkları anlam dünyasının izaha kavuşturulması bir meseleyi anlamak için yapılması gerekenlerin başında gelmektedir. Bundan dolayı çalışmamızın temeli oluşturan siyâset, politika ve siyâsetnâme kelimelerinin anlam dünyasını izah etmek faydalı olacaktır.

Siyâset kelimesi Türkçeye Arapça (s-v-s) veya (sa-se) kökünden geçen bir isim fiildir. Kelime olarak deve ve at gibi hayvanların bakımı ve yetiştirilmesi anlamını ifade etmektedir.¹ Kelimenin zaman içinde siyâsî olayların etkisiyle anlam genişlemesine uğrayıp başka anlamlar da ifade ettiği görülmektedir. Örneğin Türk Osmanlı geleneğinde “siyâset etmeyi”; asmak, ölüm cezasına çarptırmak gibi anlamlarda görebiliriz.²

¹ Muhammed İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, Beyrut, 1970, C.2, s. 253 (s-v-s maddesi), Lokman Çilingir, vd., “Giriş”, Ed. Lokman Çilingir, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefi Bir Sorun Olarak Siyaset*, I. Basım, Elis Yay., Ankara, 2016, s.13.

² İ.Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, S:603, İstanbul, 1965.

Politika kelimesi Türkçeye Batı dillerinden geçmiştir. Bugünkü kullandığımız şekliyle Türkçeye İtalyancadan geçmişse bile kök olarak Yunanca **polis** kelimesinden türeyen bir kelimedir. Antik Yunan'da “Politika” denilince Polis'e yani Şehir- Devlet'e, Site'ye ait işler anlaşılıyordu. “Politikos”, (devlet adamı) anlamına geliyor. Yine aynı kökten türetilen “Politeia” ise devlet ya da cumhuriyet kavramlarını karşılıyordu.³

Siyâset ve politika kelimeleri dilimizde eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.⁴ Zaman zaman politika ve siyâset kelimelerinin farklı olduğu yönünde dini ve ideolojik farklılıklardan kaynaklanan yorumlar yapılsa da bu iki kelimeyi bu şekilde ele almayı dilin zenginliği olarak değerlendirerek eş anlamlı kabul edebiliriz.

Siyâset ve politika kelimelerinin sözlük anlamlarından sonra bu iki kelimenin terim olarak ne ifade ettiğine baktığımızda karşımıza tek bir tanımın çıkmadığını görürüz. Siyâsetin mahiyeti, her yazının doğal olarak yanlı olması sebebiyle, ilk zamanlardan beri onu tanımlayan filozof, düşünür veya siyasi lidere göre farklılık arz etmiştir. Siyâset bir devleti ya da şehri yönetme sanatı olarak algılandığında bir amaca ve ilkeye yönelik olduğundan bu amaç ve ilkenin farklılaşması ile siyâset tanımlarının da farklılaşması kaçınılmazdır.⁵

Bir anlayışa göre (Machiavelli anlayışı gibi) siyâset, insanlar arasında bir mücadele ve çatışma halidir. Sosyo-ekonomik durumları gereği farklı menfaatleri olan insanlar arasındaki çatışmalar siyâsetin varlık sebebidir. Burada amaç iktidarı ele geçirmek ve onun sağladığı yararları paylaşmaktır.⁶ Ancak ayrıntılı bir şekilde bakıldığında düşünürlerin hepsinin bu kanaatte olmadığını da görürüz. Kimi düşünürlere göre siyâset, devlet yönetme sanatıdır ve amacı toplumdaki birlik ve beraberliği sağlamaktır.

1.1.2. Siyâsetnâmeler, Özellikleri ve Türleri

Arapça “siyâset” ve Farsça mektup anlamına gelen “nâme” kelimelerinden

³ Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Doğan Yay., Ankara, 1969, s.5., Lokman Çilingir, “Giriş”, *a.g.e.*, s.12.

⁴ Daver, *a.g.e.*, s.5.

⁵ İlhami Güler, vd., “İslam Siyasi Düşüncesinin Teo-Politik ve Tarihi Yapısal Sorunları”, Ed. Adem Çaylak, *İslâm Siyasi Düşünceler Tarihi*, I. Baskı, Savaş Yay., Ankara, 2018, s.91.

⁶ Münci Kapani, *Siyaset Bilimine Giriş*, Bilgi Yay., Ankara, 2007, s.18.

oluşan siyâsetnâme, İslâm dünyasında devlet yönetimi ve yöneticilere yönelik yazılan eserlere verilen isimdir.⁷ Ayrıca siyâset kelimesinin “suçluyu şeriat esaslarına göre cezalandırmak” anlamına binaen suçluya uygulanacak cezaları konu edinen eserler olarak da karşımıza çıkar.⁸

Siyâsetnâmelerde işlenen konular çeşitlilik arz etmektedir. Eserler, hükümdarlar veya vezirler için yazıldığı gibi genel olarak da kaleme alınabilmektedir. Hükümdarlar için yazılan eserler; hükümdarda bulunması gereken özellikler, saltanatın esasları, hükümdarın halk ile olan ilişkisi ve halkın yöneticilere karşı vazifeleri gibi konuları içermektedir. Bu türde yazılan eserler; *Enîsü'l-Mülûk*, *Zâhirâtü'l Mülûk* gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Vezirler için yazılan eserler ise; vezirliğin şartları ve yetkileri, vezirlerin hükümdara karşı vazifeleri, halka karşı muameleleri gibi birtakım bilgiler içerir. Bu türde yazılan eserler ise; *Nasihatü'l-Vüzerâ*, *Hadîkatü'l Vüzerâ* gibi isimlerle anılmaktadır. Bazen de hükümdarlarla vezirleri ilgilendiren eserler bir arada yer almış ve bu eserler *Nasihatü's-Selâtin ve'l Vüzerâ* şeklinde adlandırılmıştır. Genel olarak yazılan siyâsetnâmeler ise ibâdet, tasavvuf, âdâb-ı muâşeret, adalet vs gibi çok çeşitli konuları işlemektedir.⁹

Siyâsetnâmelerin yazılmasında belli amaçlar vardır. Genel itibari ile siyâsetnâmelerin yazılma amaçlarını şu şekilde ifade edebiliriz:

1. Halka adaletle muameleyi, huzur ve güvenliği sağlamak.
2. Zamanın getirilerine göre en iyi yönetim şeklini gerçekleştirmeyi hedeflemek.
3. Birden fazla hükümdarın halifelik mücadelesinde bir tarafın haklılığını ortaya koymak.
4. Toplum içinde var olan huzursuzlukları tespit etmek ve bunların çözüme kavuşturulması için önlemler almak.
5. Kur'an ve sünnetteki ahkâmı tavsiye ve müjdeleri, orijinal teklifleri devlet başkanına ileterek ona güç vermek suretiyle destek sağlamak.¹⁰

Siyâsetnâmelerin yazarlarının ekseriyetle kimler olduğu konusuna

⁷ Hasan Hüseyin Adaloğlu, “Siyâsetnâme” maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 1988, C.37, s.304.

⁸ Agâh Sırrı Levend, “Siyâsetnâmeler” *TDA Yıllığı Belleten*, Ankara, 1962, s.168.

⁹ Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyâsetnâmeleri*, MEB Yay., İstanbul, 2001, s.4.

¹⁰ Veli Atmaca, *Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler (I)*, F.Ü.İ.F.D., S. V, Elazığ 2000, s. 365-366.

baktığımızda karşımıza genelde üç grup çıkar. Bunlardan birincisi ilim adamları ve düşünürlerin kaleme aldıkları siyâsetnâmelerdir. Bu gruba Maverdî, İbn Mukaffâ, Zencânî, Dâye ve Gazzâlî gibi ilim adamlarının eserleri örnek olarak verilebilir. İkincisi ise devlet adamlarının (vezirler, valiler, defterdârlar, memurlar...) kaleme aldıkları siyâsetnâmelerdir. Nizâmülmülk, Lütî Paşa gibi devlet adamlarının kaleme aldıkları eserler bu türdendir. Üçüncü grup ise sultanların yazdıkları siyâsetnâmelerdir. Sultanların bunları çoğunlukla şehzadelere ve devletin yüksek kademesinde bulunan memurlara yazdıkları görülür. Keykâvus'un oğlu Giylânşah'a yaptığı nasihatler, II. Murat'ın oğlu Fatih Sultan Mehmet'e yaptığı nasihatler ve Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman'a yaptığı nasihatler bu gruba giren siyâsetnâmeler olarak değerlendirilebilir.¹¹

Siyâsetnâmelerin işledikleri konuları hangi açılardan ele aldıkları da önem arz etmektedir. Bu konuda siyâsetnâmeler farklılıklar gösterir. Siyâset ve devlet idaresini felsefî açıdan ele alan eserlerin yanında Mâverdî'nin *el-Ahkamu's-sultaniyye*'si, İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's şer'iyye*'si gibi eserler İslâm dininde siyâset ve devlet idaresini temel almakta olup fıkıh kitapları çerçevesinde değerlendirilebilir. Ayrıca Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si, Keykâvus'un *Ķâbûsnâme*'si ve Gazzâlî'nin *Nasîhâtü'l-mülûk*'u gibi eserlerde örneklemelere ve siyasî anlamda çeşitli nasihatlere yer verildiğini görürüz. Bir de Koçi Bey'in Risalesinde olduğu gibi belli dönemleri kaleme alan siyâsetnâmeler mevcuttur.¹²

Siyâsetnâmelerin şekil bakımından özelliklerine bakacak olursak şunları söyleyebiliriz: Ekseriyetle kitabın ismi ve Besmeleden sonra Arapça, Farsça ya da Türkçe olabilen bir giriş bölümü gelir. Burada hamd, salat ve dua vardır. Ayrıca yazar devrin hükümdarını da bu bölümde zikreder. Kitabın yazılış gayesi ve kaynakları da bu bölümde verilir. Kitabın ikinci bölümünde konuya geçilir. Konular 2-4 başlıklı olabileceği gibi 40-50'ye kadar da çıkabilir. Konu bölümünden sonra hâtime denilen sonuç bölümü gelir ki burada dua, öneriler ve tavsiyeler yer alır.¹³

Siyâsetnâmelerin tarih içinde yazılma süreçlerine bakacak olursak

¹¹ Uğur, *a.g.e.*, ss.67-71.

¹² Zencânî, *Sultana Öğütler, Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetnâme*, (Haz.) Hasan Hüseyin Adaloğlu, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s.11-12.

¹³ Uğur, *a.g.e.*, ss.78-80.

siyâsetnâmelere olan ilginin çok eskilere kadar dayandığını görürüz. Nitekim tarih boyunca insanlar fitratı gereği toplu halde yaşamışlar ve bu da toplumlarda yöneten ve yönetilen olarak iki grubun oluşmasına neden olmuştur. Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini açıklayan ve bu anlamda ışık tutan siyâsetnâmelere ise ilgi her geçen yüzyılda daha da artmıştır.

İnsanın toplum halinde yaşama ihtiyacı sonucu ortaya çıkan siyâset, diğer medeniyetler için önem arz ettiği gibi İslâm medeniyeti için de ziyadesi ile önem arz etmiştir. Yöneten-yönetilen arasındaki esasları belirlemek için siyâsetnâme yazma geleneği oluşmuştur. Bu geleneğin oluşmasında ise üç farklı kaynağın etkili olduğu görülmektedir:

- 1) Bunlardan birincisi kuramsal denemeler diyebileceğimiz hükümdarın özelliklerini zikreden ve İslâm'a uygunluğunun anlatıldığı çalışmalardır.
- 2) İkincisi eski Yunan filozoflarının düşüncelerini esas alan ideal yönetim anlayışını ortaya koyan eserlerdir.
- 3) Üçüncüsü ise eski İran geleneğinden beslenen hikâye tarzındaki edebi klasiklerdir.¹⁴

Öncelikle Kur'ân ve Sünnet anlatımlarında bahsedilen devlet yönetimi konuları zamanla fıkıh kitaplarında "Kitâbü's Siyer" başlığında, ayrı birer bâb olarak ele alınmış ardından fetihlerle İslâm coğrafyasının genişlemesi ile siyâsetnâme türü müstakil eserlerin yazılmasının önemi Emeviler döneminden itibaren daha da artmıştır.¹⁵

Emeviler döneminde Halid b. Yezid'in tercümeleleri ile başlayan yönetime yönelik eser çalışmaları, Hişam b. Abdülmelik döneminde Mevla Ebü'l-Âlâ Salim ve daha sonra Mervan b. Muhammed döneminde Abdülhamid b. Yahya el-Kâtib'in yaptığı tercümeleleri etkisiyle oluşan telif eserlerle devam etmiştir. Abbasiler döneminde ise özellikle İbnü'l-Mukaffa'nın yaptığı tercümeleleri ve Beytü'l Hikme'nin çalışmaları sayesinde yönetime dair Hint medeniyetinden Yunan medeniyetine, Fars

¹⁴ Ali Ertuğrul, *Kaynakları Bağlamında Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâmesinde Geçen Önemli Kişiler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999, s. 58.

¹⁵ Philip K. Hitti, *Siyâsal ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1989, s.I/266-67.

uygarlığından Mezopotamya uygarlığına kadar pek çok kültürün ortaya koydukları İslâm idari sistemiyle bütünleşmeye başlamıştır.¹⁶

Yunan filozoflarından (Sokrates, Platon, Aristoteles) Uzak Doğu Çin kültürüne mensup filozoflara, İran Kisralarının yaşamlarına, İslâm öncesi Arap kabile liderlerinin hikâyelerine kadar pek çok bilgi, İslâmi öğretilerle birleştirilerek siyâsetnâme türü ilk eserler kaleme alınmıştır. İbnü'l Mukaffa'dan Mâverdi'ye, İbn Teymiyye'den Abdülkâhir el-Bağdâdî'ye, Fârâbî'den İbn Rüşd'e, Gazzâlî'den Nizâmülmülk'e, İbn Cemâa'dan Muhammed b. Turtişi'ye ve dahi Yusuf Has Hacib'e kadar bu alanda eser veren birçok müellif ortaya çıkmıştır. Bu isimler İslâm'ı referans alsalar da zikredilen pek çok kültür ve medeniyetten de etkilenmişler ve bu doğrultuda eserler kaleme almışlardır.¹⁷

Devletin işleyişi, toplumun yapısı, yaşantısı, ahlâk düzeyi, iktisadi ve mâlî konular gibi pek çok mesele üzerinde duran siyâsetnâmeler tarihe kaynaklık eden en önemli eserler arasında yer almaktadır. Yazıldığı dönemi en iyi şekilde yansıtması bakımından siyâsetnâmeleri incelemek, geçmişte yapılan hatalardan ders çıkararak bu hataların devamına engel olmak bakımından son derece önemlidir.

1.2. İslâm Siyâset Geleneğinde Yönetim Kadrosunun Oluşumu ve Selçuklularda Devlet Adamı

İnsan, tarih boyunca hep bir arada yaşama arzusu içinde olmuştur. İnsanları bir arada yaşamaya zorlayan bazen vahşi doğa içinde işbirliği zorunluluğu, bazen içgüdüsel sebepler bazen de başka faktörler olmuştur. Sebepleri ne olursa olsun insanlar hep toplu halde yaşamışlardır. Bu da devletlerin tarihinin, insanlık tarihi kadar eski olduğunun kanıtıdır.

Günümüzde George Jellinek'in (ö.1911) devlet tanımı, yaygın kabul görmüştür. Jellinek'e göre devlet; *"Egemenlik gücüyle aslen donatılmış, belli bir toprak parçası üzerinde yerleşik bir millet birliğidir."*¹⁸ Bu tanıma göre devletin üç unsuru karşımıza çıkmaktadır; millet (benzer özellikleri olan topluluk), ülke (belli

¹⁶ Mehmet Şimşir, "Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâmesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17 (28): 68-79, Karaman, 2015, s.69.

¹⁷ H. Hüseyin Adalıoğlu, "Siyâsetnâmelerin Klasik Kaynakları", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.V, S.2/ 1-21, Eskişehir, s.17.

¹⁸ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Yay., Bursa, 2007, s.4.

sınırları olan toprak parçası), egemenlik (millet ve ülke üzerindeki yetkilerin tümü).¹⁹ Bu üç unsur arasında bilhassa egemenliğin, nasıl olması gerektiği üzerinde çok durulmuştur.

Tarihi mirasımızda devlet yönetimi konusunda bize ipuçları veren siyâsetnâmelerimizin de en çok üzerinde durduğu konu, egemenliktir. Milletlerin nasıl yönetilmesi ve idarecilerin nasıl davranması gerektiğine dair meseleler siyâsetnâmelerde ele alınmış ve başarılı bir devlet adamı olmak için sahip olunması gereken nitelikler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmamızın ana konusu, tarihi mirasımızın temeli olan Selçuklular zamanında telif edilen siyâsetnâmelerde yönetici kadrosunun sahip olması gereken vasıfları ortaya koymak olacaktır.

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, yönetici kadrosunu ele alırken bu kadronun, İslâm tarih içerisinde nasıl oluştuğunu ve bu kadroda kimlerin var olduğunu bilmenin, çalışmamız açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Yönetici kadrosunun en önemlisi, şüphesiz devlet başkanıdır. Hz. Peygamber'in dinî lider olmasının yanında dünyevî lider olması, İslâm'ın ilk yıllarında, toplum üzerinde lider probleminin yaşanmasını engellemiştir. Ancak Peygamberin vefatı ile İslâm toplumu ciddi bir siyasi problemle karşı karşıya kalmıştır. Hz. Ebubekir'in hilafeti ile problem büyümeden çözüm bulsa da yönetimde, ilahi değil de beşerî tasarrufun söz sahibi olmaya başladığı görülmüştür. Hz. Fatıma ve Hz. Ali efradının Hz. Ebubekir'e geç biat etmelerini, bu anlayışın doğrultusunda izah edebiliriz.²⁰

İslâm toplumunda Hz. Peygamber'den sonra devlet başkanına verilen ilk unvan, halifedir. Bu unvanı, ilk alan ise Hz. Ebubekir'dir. İbn Haldun, devlet başkanının, ümmet içinde peygamber makamına geçmesinden dolayı böyle anıldığını belirtir.²¹ Bu yönüyle halifelik, sadece toplumsal ilişkileri düzenlemeyi hedef alan, toplumun isteklerini onaylayan bir yapıdan ziyade Hz. Peygamber'e vekâleten dini uygulamak

¹⁹ Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara, 1997, s.59.

²⁰ Mehmet Harmanlı, *İslâm Felsefesinde Siyaset Teorisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999, s.15-16, Adem Çaylak, "İslam'da Siyasi Akıl ve Düşüncenin Oluşumu", *a.g.e.*, s.48.

²¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul, 1989, C.I, s.482.

için gerekli olan genel başkanlıktır.

Halife unvanından sonra Hz. Peygamber zamanında Abdullah b. Cahş'a verilen emiru'l müminin sıfatı, Hz. Ömer'in halifeliği sırasında ilk olarak ona verilmiş ve bundan sonra bu sıfat devlet başkanlarını nitelemek için kullanılmıştır.²² Hz. Peygamber'in halifesi olması itibariyle halifelik sıfatı, dinî bir yapıya daha fazla işaret etmekle birlikte, emiru'l müminin unvanı, müminlerin başında olan kişi manasında daha çok dünyevi bir anlamı çağrıştırmaktadır.²³

İslâm tarihinde devlet başkalığı için kullanılan tabirlerin bir diğeri de imamettir. Hz. Ali'nin İslâm devletinin başına geçmesinden itibaren imam sıfatı, devlet başkanları için kullanılan bir unvan haline gelmiştir.²⁴ Mâverdi ve İbn Haldun, imamet sıfatının, devlet başkanına, dini korumak ve dünyayı din ile idare etmekte peygamberliğe vekâlet ettiği için verildiğini belirtmiştir.²⁵ Namaz kıldıran kimse, anlamında imam kelimesi düşünüldüğünde, bu kelimenin dünyevî bir otoriteden ziyade, dinî bir lideri çağrıştırdığı aşikârdır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm tarihinde, devletin başında bulunan kişilere ilk olarak halife, emiru'l müminin, imam gibi isim ve unvanlar verilmişse de bunlar, zamanın icabına göre değişiklik göstermiştir.

İslâm'ın ilk yıllarında ve sonraki dönemlerde devlet başkanları ve unvanları hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra İslâm devletlerinde diğer idareci kadronun nasıl oluştuğu üzerinde durmaya çalışacağız.

Hz. Peygamber döneminde, devlet başkanı çevresinde, emirlerin ve resmî yazıların yazılması, hazinenin düzenlenmesi, vergilerin tahsil edilmesi, vilayetlerin idare edilmesi, çeşitli adlî davaların görülmesi vb. faaliyetleri yürütmek için çeşitli görevliler mevcuttu.²⁶ Hz. Ebubekir döneminde ise Hz. Ebubekir'in, Peygamberin oluşturmuş olduğu devlet teşkilâtını devam ettirdiği ve çok büyük değişiklikler

²² İbn Haldun, *a.g.e.*, s.578.

²³ Hüseyin Çeliker, "İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.26-27, İzmir, Ocak 2018, s.254.

²⁴ Çeliker, *a.g.m.*, s.256.

²⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el Mâverdi, *El-Ahkâmü's Sultaniye*, Çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul, Şubat 2017, s.29, İbn Haldun, *a.g.e.*, s.479-480.

²⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul, Nisan 2011, ss. 756-783.

yapılmadığı söylenebilir.²⁷ Hz. Ömer dönemine gelindiğinde, İslâm topraklarının genişlemesi sebebiyle Hz. Ömer'in devlet teşkilâtında yaptığı yenilikler son derece göze çarpmaktadır. Bu sebeple bazı araştırmacılar ona, İslâm Devleti'nin idarî teşkilâtının ilk kurucusu unvanını vermiştir.²⁸ Bu dönemde Hz. Ömer'in ülkeyi büyük eyaletlere ayırarak valiler aracılığı ile yönettiğini, orduya dil, din, ırk ayrımı yapmaksızın herkesi alarak orduyu genişlettiğini, sistemli bir posta teşkilâtı kurduğunu ve devletin çeşitli kademelerine pek çok idarecinin yerleştirildiğini söylemek mümkündür.²⁹ Hz. Osman'ın ise Hz. Ömer'in başlatmış olduğu teşkilât sistemini devam ettirdiği görülmektedir. Hz. Ali dönemine gelindiğinde de bu dönemde çıkan iç karışıklıklar sebebiyle mevcut durum devam etmiş, teşkilâtle alakalı gözle görülür şekilde gelişmeler olmamıştır.³⁰

İslâm siyâset geleneğinde devlet başkanının ve diğer yönetici kadronun nasıl şekillendiğine kısaca değindikten sonra çalışmamızın temelini teşkil eden tarihi devir, Selçuklular dönemi olduğu için bu dönemde devlet başkanına verilen isimleri ve devletin diğer kademesindeki devlet adamlarının isimlerini ve görevlerini aktarmak, konunun izahı için önem teşkil etmektedir.

Selçuklularda devletin yegâne temsilcisi devlet başkanı yani **sultan**dır. Devlet başkanlarının zaman içerisinde yabgu, emir, melik, sultan gibi unvanlar ile anıldıklarını söylemek mümkündür.³¹ Selçuklulara göre; hükümdar, kudretini Tanrı'dan alır ve doğrudan Tanrı adına saltanat sürer. Bu dönemde yazılan siyâsetnâmelerin büyük kısmında sultanlığın, hükümdara Tanrı'nın bahşetmesi olduğu vurgulanır.³²

Eski Türk devletlerinde olduğu gibi, Selçuklularda da hükümdar ile halk arasında bir uyum söz konusu idi. Halk, hükümdara itaat ettiği takdirde, sultan tarafından ihtiyaçları karşılanır, toplumda huzur ve güven sağlanırdı. Bu bağlamda

²⁷ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir*, Çev. Heyet, Siyer Yay., İstanbul, 2015, C.III, s.183.

²⁸ Âllâme Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, Çev. Talip Yaşar Alp, Çağ Yay., İstanbul, 1979, C.II, s.35.

²⁹ Mehmet Şimşir, "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Divan Teşkilatı", *İstem Dergisi*, Konya, S.6, 2005, s.273-274.

³⁰ a.g.e., s.278.

³¹ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1995, s.499-500.

³² Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, Çev. Mehmet Altay Köymen, TTK Yay., 3.Baskı, Ankara, 2016, s.8., Zencânî, a.g.e., s.88, Necmeddîn-i Dâye, *Sufilerin Seyri (Mirsadü'l İbâd)*, Çev. Hakkı Uygur, İlk Harf Yay., İstanbul, 2013, s.339-340.

amaç, halkı baskı altında tutmaktan ziyade toplumda huzuru tesis etmektir.³³

Selçuklularda saray teşkilâtında, doğrudan doğruya sultana bağlı çeşitli görevlerle görevlendirilmiş devlet erkânı mevcuttu. Ve bu devlet adamlarının yetkilerinin aşılmasına izin verilmez, görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri kendilerinden beklenirdi. Çalışmamızda ele aldığımız siyâsetnâmeler bağlamında Selçuklu devlet teşkilâtında görevli bazı devlet adamlarının isimleri ve görevleri aşağıdaki gibidir:

Büyük hâcib: Sultandan sonra en büyük görevli kişi olup, hükümdar ile büyük divan arasındaki irtibatı sağlardı. Emri altında çeşitli derece ve rütbede başka hâcibler bulunurdu ve bunların bazıları ordu kumandanlığı görevi yaparlardı.³⁴

Vezir: Büyük divan denilen hükümetin başında bulunan ve hükümetle ilgili işlerin konuşulduğu kurulun başkanıdır. Bugünkü anlamı ile vezir, başbakan idi.³⁵

Emîr-i Hares: Sarayda mertebe olarak büyük hâcibden sonra gelmiştir. Hükümdarın verdiği cezaları yerine getirmekle görevlidir.³⁶

Kadı: Din ve şeriatla ilgili bütün işlerde yetkili kimsedir.³⁷

Sipahsâlâr / Çeribaşı: Bugünkü genelkurmay başkanı görevinde bulunurdu.³⁸

Atabey: Selçuklularda hükümdar oğullarına eğitim vermekle görevli öğretmenlerdir. Bu unvan ilk olarak Nizâmülmülk'e verilmiştir.³⁹

Hâzinedâr: Hükümdarın yanında sarayda çalışıp hazine ile ilgilenen kimsedir.⁴⁰

Müşrîf: Devletin mali ve idari işlerini kontrol edip Divân-ı İşraf'a başkanlık eden

³³Sevim, Merçil, *a.g.e.*, s.498.

³⁴Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Enderun Yay., İstanbul, 1989, s.506.

³⁵Sevim, Merçil, *a.g.e.*, s.1491.

³⁶Sevim, Merçil, *a.g.e.*, s.506, Wilhelm Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çev. Mehmet Fuad Köprülü, 4. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 1977, s.245.

³⁷Sevim, Merçil, *a.g.e.*, s.515.

³⁸İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yay., İstanbul, 1953, s.158.

³⁹Şahin, *Sırâcu'l Mülûk, Siyâset-Name, Ahkâmü's-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig'e Göre Kükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması*, s.103.

⁴⁰Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İkinci Baskı, Kömen Yay., Ankara, 1979, s.263.

kimsedir.⁴¹

Nedim: Hükümdarı eğlendirmek ve onunla arkadaşlık etmekle görevli kişidir.⁴²

Kâtip: Yazı işleriyle uğraşan görevli memurdur.

Şahne: Şehirlerde ve geniş bölgelerdeki kabileler arasında emniyet müdürü, askerî vali ve hükümdarın temsilcisi olarak görev yapan yüksek memurdur.⁴³

Âmîd: Daha çok mülki idarenin başında olan kimsedir.⁴⁴

Âmil: İktâ⁴⁵ veya iltizama⁴⁶ verilmiş yerlerin dışındaki şehirlerde şer'î ve örfî vergileri toplayıp hazineye göndermekle görevli kimselerdir.⁴⁷

Münhi: Casus olarak düşünebileceğimiz istihbarat elemanıdır.⁴⁸

Vekil-i Hâss: Mutfak, şaraphane, hanedan ve maiyet mensuplarının hükümdarın huzuruna çıkmalarını sağlayan kimsedir.⁴⁹

Şarabdâr-ı Has / İçkicibaşı: Sultana içki getirmekle beraber onun içtiği her türlü içeceği hazırlayan ve zehirlenme ihtimaline karşı önceden bunları tadan kimsedir.⁵⁰

⁴¹ Mustafa Şahin, *Sırâcu'l Mülûk, Siyâset-Name, Ahkâmü's-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig'e Göre Kükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2007, s.124.

⁴² Sevim, Merçil, *a.g.e.*, s.507.

⁴³ Sevim, Merçil, *a.g.e.*, s.51.

⁴⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 6.Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991, s.353, Barthold, *a.g.e.*, ss.241-243.

⁴⁵ İktâ: Kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi. (Mustafa Demirci, "İktâ" maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2000, C.22, s.49.)

⁴⁶ İltizam: Devlete ait vergi gelirinin özel bir şahsa verilmesini ifade eden bir terim. (Mehmet Genç, "İltizam" maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2000, C.22, s.154.)

⁴⁷ Şahin, *Sırâcu'l Mülûk, Siyâset-Name, Ahkâmü's-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig'e Göre Kükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması*, s.187.

⁴⁸ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁹ *a.g.e.*, s.76.

⁵⁰ *a.g.e.*, s.75.

I. BÖLÜM: SELÇUKLULAR DÖNEMİ SİYÂSETNÂMELERİ VE YAZARLARI

Bu bölümde çalışmanın ana konusunu teşkil eden, Selçuklular devrinde telif edilmiş, tespit edebildiğim beş tane siyâsetnâme⁵¹ ve yazarlarını tanıtmaya çalışacağım.

İlk olarak Selçuklular zamanında devlet yönetiminde oldukça faal olan Nizâmülmülk'ü ve onun siyâsetnâmesini ele aldım. İkinci olarak ise Selçukîlere bağlı olan Ziyariler Hanedanlığı'nın emirlerinden olan Keykâvus ve siyâsetnâmesini çalışmamda inceledim. Üçüncü olarak Nizamiye Medreselerinin yönetiminde söz almış olan ve pek çok ilmî sahada adını duyuran Gazzâlî ve mülkûn sultanlarına verdiği nasihatleri konu alan kitabı üzerinde durdum. Dördüncü olarak Anadolu Selçuklularının en hareketli dönemlerinde yaşayan Zencânî'nin *el-Letâifu'l Alaiyye* eserini inceledim. Son olarak ise ünlü mutasavvıflardan olan Necmeddîn-i Dâye ve siyâsetnâme özelliği taşıyan *Mirsâdü'l- 'ibâd* adlı eserini ele aldım.

1.1. Nizâmülmülk: *Siyâsetnâme*

1.1.1. Nizâmülmülk'ün hayatı ve yaşadığı dönem

Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri ve Doğu'nun başarılı devlet adamlarından biri olan Nizâmülmülk'ün asıl adı Hasan b. Ali b. İshak et-Tusi'dir. Horasan'ın eski kültür merkezlerinden Tus şehrine bağlı Nukan kasabasında, 408/1018 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Nukan Dihkanı (köy ağası) Ali b. İshak'tır.⁵²

Nizâmülmülk, babasının idari vazife gören ve varlıklı bir kişi olması sayesinde küçük yaştan itibaren kardeşi ile birlikte iyi bir eğitim alma fırsatı bulmuştur. 11-12 yaşlarında Kur'ân'ı hıfz etmiş, Şafii fikhî ile ilgili bilgisini artırarak iyi bir fikh bilgisine sahip olmuş ve aynı zamanda edebiyat alanında kendini geliştirerek iyi yazmada ve güzel konuşmada zamanın ünlü isimlerinden biri olmayı

⁵¹ Adalıoğlu, "Siyâsetnâme" maddesi, s.305.

⁵² İbrahim Kafesoğlu, "Nizâmülmülk" maddesi, *İslam Ans.*, C. IX, MEB Yay., İstanbul, 1998, s. 329-330, Adem Çaylak, Fikret Çelik, "Nizamülmülk(1018-1092)", *a.g.e.*, s.424-425.

başarmıştır.⁵³

Nizâmülmülk, gençlik yıllarında babası Ali ile birlikte Gazne Devleti'nin Horasan Valisi Ebü'l-Fazl Es Suri'nin maiyetinde hizmette bulunmuştur. 1040'taki Dandanakan Savaşı'ndan sonra, Tuğrul Bey (1040-1063) zamanında, Belh valisi Ebu Ali b. Şadân'ın emrinde görev alarak Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiştir. Bir müddet Sultan Alparslan'ın veziri Ebu Ali Ahmed b. Şadân tarafından idari hizmetlerde görevlendirilen Nizâmülmülk daha sonları onunla anlaşamayıp Çağrı Bey'in yanına Merv'e gitmiş ve kendisinden çok büyük ilgi ve alaka görmüştür. Çağrı Bey'in vefatının ardından Nizâmülmülk, Tuğrul Bey döneminde Horasan'ın yönetiminde söz sahibi olmuştur. Daha sonra Sultan Alparslan zamanında Alparslan'ın kardeşi Süleyman'a verdiği taht mücadelesinde Alparslan'ı destekleyen Nizâmülmülk, Sultan'ın vezirliği görevine getirilmiştir. Bu başarısının ardından Nizâmülmülk'e Bağdat Abbasi Halifesi Kaim bi-Emrillah tarafından Nizâmülmülk (saltanatın düzeni), Kıvamu'd-devle (devletin direği) gibi lakapları verilmiştir. Nizâmülmülk Sultan Alparslan'ın ardından tahta geçecek olan Melikşah'ın rakiplerini bertaraf etmesi için de çok büyük rol oynamıştır. Bu dönemde Hasan Sabbah ve Batinilerle mücadele etmek zorunda kalan devlet idaresi zor zamanlar geçirmiştir. Zaman zaman Batiniler, Melikşah ile Nizâmülmülk'ün arasını açmaya çalışmışlar ve yaygın olan rivayete göre bunu başaramamışlardır. Bir türlü devlet idaresinden Nizâmülmülk'ü uzaklaştıramayan Batiniler Nizâmülmülk'ü bir suikast sonucu öldürmüşlerdir. (485/1092) Ünlü vezirin cenazesi İsfahan'a götürülerek buradaki türbesine defnedilmiştir.⁵⁴

Nizâmülmülk ortaya koyduğu idari başarılar sayesinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu Orta Çağ'ın en sağlam teşkilatlı devleti haline getirmeyi başarmıştır. Bu başarısı ile pek çok Türk devletine model olmuştur.⁵⁵ Osmanlı Devleti döneminde de uygulanan 'ikta' sisteminin temellerinin Nizâmülmülk

⁵³ *a.g.m.*, s.329-330.

⁵⁴ Abdülkerim Özeydin, "Nizâmülmülk" maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2007, C.33 s.194-195.

⁵⁵ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s.330.

tarafından atıldığı söylenmektedir.⁵⁶

Dini alanda ise, Selefi Kündürî'nin aksine mezhep çatışmalarını ortadan kaldırmak amacıyla Eşarilere ve Şafiilere karşı sert ve acımasız bir tutum takınma siyâsetine son vermiştir. Kurduğu Nizamiye Medreselerinde her ilim dalına değer verilmiş ve ilim sahasında oldukça ilerlenmiştir.⁵⁷ Bir rasathane inşa ettirerek astronomi âlimlerini burada toplamış ve burada İran takviminde değişiklik yapılarak Sultan Melikşah'ın Celalüddevle lakabına nispetle Celali adı verilen bir takvim hazırlanmıştır.⁵⁸

Nizâmülmülk, meslekten ilim adamı ve yazar olmadığı için kendisine ait çok sayıda eser görmemektedir. Kaynaklara göre onun tek eseri '*Siyerü'l-Mülûk*' olarak da bilinen meşhur '*Siyâsetnâme*' adlı eserdir.⁵⁹ Bu eserin dışında *Vesaya-i Nizâmülmülk* adlı bir eserden bahsedilmekteyse de bu eserin ona ait olmadığı ifade edilmiştir.

Nizâmülmülk'ün hayatına, aldığı eğitime ve ortaya koyduğu yeniliklere ve eserlere değindikten sonra bir devlet adamı olarak içinde bulunduğu devletin siyâsi yapısına damga vuran Nizâmülmülk'ün yaşadığı dönemin özelliklerinden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

Nizâmülmülk Selçuklu Devleti'nin en parlak zamanı olan Alparslan ve Melikşah dönemlerinde yaşamış ve bu sultanlar zamanında bilindiği üzere devlet içinde vezirlik görevinde bulunmuştur.

Abbasi halifesi Kaim bi-Emrillah tarafından Bağdat'ta hükümdar ilan edilen Tuğrul Bey'den sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları genişlemiş ve Tuğrul Bey Sünnî Müslüman dünyanın lideri haline gelmiştir. 1071 yılında Alparslan tarafından gerçekleştirilen Malazgirt zaferinin ardından ise Anadolu bir İslâm diyarı haline gelmiştir. Daha sonra Melikşah döneminde ülke sınırlarının genişlemesi yanında, ülkenin her yanına yollar, camiler, şehir surları, sulama arkları ve kervan saraylar

⁵⁶ Kadir Canatan, "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyâsetnâme" - Büyük Devlet Adamı Nizâmülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine-", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.4/7, 2009, s.197.

⁵⁷ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s.330, Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.8, Bahar 2018, s.16.

⁵⁸ Özaydın, *a.g.m.*, s.194-196.

⁵⁹ Harmancı, *İslâm Felsefesinde Siyaset Teorisi*, s.49.

inşa edilerek imar işlerine de gereken önem verilmiştir.⁶⁰

Devleti inşa eden Selçuk Bey zamanında Müslüman olan Selçuklular bir yandan da aile ve devlet yönetiminde Oğuz geleneklerini devam ettirmekte idiler. Bunun yanında yerleşik hayata geçme aşamasında Bizans ve İran kültürleri de Selçuklulara etki etmiştir. Bu kültürlerin etkisi ise devletin gerek siyâsi, gerek askeri pek çok alanında kendisini göstermiştir.⁶¹

1.1.2. *Siyâsetnâme*'nin tanıtımı

Nizâmülmülk'ün bilinen tek eseri, '*Siyerü'l-Mülük*' olarak da bilinen *Siyâsetnâme*'dir. *Siyâsetnâme* türünün en güzel örneklerinden birini temsil ettiği için pek çok tarihinin dikkatini çekmiş ve Farsçadan pek çok dile çevirisi yapılmıştır.

Siyâsetnâme'nin kaleme alınış sebebi, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın yanında bulunan devlet adamlarından yol gösterici bir siyâset kitabı yazmalarını istemesidir. Nitekim Nizâmülmülk, kitabının giriş faslında kendisine yapılan isteği şu şekilde ifade etmiştir:

Yıl 470 (1077–1078) olunca, Sultan Melikşah şu bendenize ve başka diğer kullarına şöyle emir buyurdu; “Her biriniz memlekete dair düşünüp saltanatımız devrindeki aksaklıkları tespit ediniz. Dergâh, divan ve sarayımızda yerine getirilmesi gerekirken es geçilen yahut gözümüzden kaçan durumları saptayınız. Üzerlerinde fikirler eyleyelim, bu fikirleri hayata geçirelim de din ve dünya işlerimiz yolunca yordamınca idame etsin diye gerek Selçukluların gerek başka padişahların töre ve âdetleri üzerinde mütalaa edip bu mütalaaları açık seçik olarak kaleme alarak bize sununuz. Bize arzu yapılan bu çalışmalardan makul olanını hayata geçirelim ki her iş kuralınca yapılsın. Mevla'ya ısmarlayalım işlerimizi ardından. İlahi gazaba uğramamak için memlekette hakkıyla yapılan yahut fesada bulaşmış her ne var ise haberdar olalım. Zira Allahü Teâlâ bu memleketi bize ihsan buyurmuştur, zira Allahü Teâlâ bizden dünya nimetlerini esirgememiştir. Zira Allahü Teâlâ düşmanlarımızı kahr u perişan eylemiştir. Bundan ötürüdür ki memleket dâhilinde bundan böyle Allahü Teâlâ'nın şeriat ve emirlerine muhalif yahut mugayir bir iş ne olmalı ne süregelmelidir.⁶²

Melikşah'ın bu isteği üzerine harekete geçen Nizâmülmülk; sultanın istekleri

⁶⁰ Canatan, *a.g.m.*, s.198.

⁶¹ Canatan, *a.g.m.*, s.199-200.

⁶² Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s. 1.

doğrultusunda bildiklerini, gördüklerini, zamanla edindiği tecrübeleri içeren bir eser olan *Siyâsetnâme*'yi kaleme almıştır.

İlk başta 39 fasıl halinde kısa bir şekilde ele alınan bu eser 484/1091 yılında diğer devlet adamlarının da yazdıklarıyla birlikte Sultan Melikşah'a sunulmuştur. Sultan Melikşah bu eserlerden sadece Nizâmülmülk'ün eseriyle ilgilenmiş ve onu övmüştür. Nizâmülmülk ise yıllar sonra kazandığı tecrübeler ile bu esere bazı ilaveler daha yapmıştır. Okuyanların sıkılmaması ve anlatımın canlandırılması için her fasılın gerekli yerlerine âyet ve hadisler, hikâyeler, seçkin sözler ve zamanın büyüklerinden konuşmalar ilave etmiştir. Son olarak Batınîler'in gönlüne verdiği ıstırap nedeniyle on bir fasıl daha eklemeyi uygun bulmuştur.⁶³ Sonuç olarak kitap 51 fasıldan oluşmuştur. Bu fasıllar ve başlıkları Nizâmülmülk tarafından şöyle belirlenmiştir:

Birinci fasıl: Devranın gidişatı, halkın halleri ve yeryüzündeki saltanatı daim olası hükümdar efendimize övgüdür.

İkinci fasıl: Padişahların, Allahü Teâlâ'nın kendilerine sunduğu nimetlerin kadrini bilmelerine dairdir.

Üçüncü fasıl: Padişahın divan-ı mezâlîm'e oturuşu, adalet, güzel ahlâk ve iyiliği icrası.

Dördüncü fasıl: Vezirlerin ve mutemetlerin hallerine dair.

Beşinci fasıl: İktâ sahipleri ve reayaya nasıl davrandıklarına dair.

Altıncı fasıl: Kadılar, hatipler, muhtesibler ve işlerinin revnak bulmasına dair.

Yedinci fasıl: Amil, kadı, reis, şahne ve muhtesibin vaziyetlerini teftiş ve şartlarına dairdir.

Sekizinci fasıl: Din ve şeriat işlerinin esaslı tetkik ve teftişine dair.

Dokuzuncu fasıl: Devlet nazırlarının maddi durumlarına ve vaziyetlerine dair.

Onuncu fasıl: Sahib-haber, muhbirlere, beridlere ve izleyecekleri siyâsete dair.

⁶³ Oğuz Tural, *Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme'de Devlet Anlayışı*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2008, s.73-74.

On birinci fasıl: Bargâhtan gelen ferman ve emirlerin saygın tutulmasına dair.

On ikinci fasıl: Padişahın hayati meseleler ile ilgili olarak dergâhtan gulam göndermesi.

On üçüncü fasıl: Casusları sevk ve idare; mülkün selameti ve raiyyetin işlerine dair.

On dördüncü fasıl: Maslahat gereği haberci ve postacıların gönderilmesi.

On beşinci fasıl: Ayıklık ve sarhoşluk halinde verilen emirlerde dikkatli davranılmasına dair.

On altıncı fasıl: Vekil-i has ve işlerinin niteliğinin revnakına dairdir.

On yedinci fasıl: Padişahın nedimleri ve yakınlarının işlerinin düzenlenmesine dairdir.

On sekizinci fasıl: Devlet meselelerinde padişahların âlimlerle istişare etmesine dairdir.

On dokuzuncu fasıl: Cesur süvariler, levazımatı ve memleket için işlerinin tanzimine dairdir.

Yirminci fasıl: Envai çeşit murassa silahların yapımı ve bargâhın tanzimine dairdir.

Yirmi birinci fasıl: Elçilerin vaziyet ve gidişatları; işlerinin tanzimine dairdir.

Yirmi ikinci fasıl: Konaklama yerlerinde ve merhalde ordu için erzak bulundurulmasına dairdir.

Yirmi üçüncü fasıl: Ordunun istihkakının belirlenmiş olmasına dair.

Yirmi dördüncü fasıl: Ordunun farklı ırk ve kavimlerden teşkiline dairdir.

Yirmi beşinci fasıl: Rehin almak ve rehinelerin padişah dergâhında tevkifine dairdir.

Yirmi altıncı fasıl: Türkmenlerin her türlü hizmete alınmalarına dairdir.

Yirmi yedinci fasıl: Bendegânın ictiması ve işlerinin tanzimine dair.

Yirmi sekizinci fasıl: Saray gulamlarının terfisi ve işlerinin tanzimine dairdir.

Yirmi dokuzuncu fasıl: Hususi ve umumi görüşmeler için izin vermek.

Otuzuncu fasıl: Şarap meclisinin tertibindeki bütün inceliklere dair.

Otuz birinci fasıl: Bendegân ve hizmetkârların dergâhta tanzimine dairdir.

Otuz ikinci fasıl: Askerlerin ihtiyaç, talep ve benzer meselelerine dairdir.

Otuz üçüncü fasıl: Teçhizat, silah ve savaş pusatlarının hazırlanması ve sefere dairdir.

Otuz dördüncü fasıl: Hata eyleyen yüksek mevkidekilerin paylanmasına dairdir.

Otuz beşinci fasıl: Dergâh-ı Alî'nin ases, muhafız ve nöbetçilerine dairdir.

Otuz altıncı fasıl: Padişahın sofrâ tanzim adabı ve tertibine dairdir.

Otuz yedinci fasıl: İşlerinin ehli olan bendegân ve hizmetkârların haklarının teslimine dairdir.

Otuz sekizinci fasıl: Memleketteki reaya, ikta ve muktianla ilgili izlenecek siyâsete dair.

Otuz dokuzuncu fasıl: Memleket ve hükümdarlık meselelerinde acele edilmemesine dairdir.

Kırkıncı fasıl: Emir-i hares, çubdârân ve memleket meselelerindeki ceza usulüne dairdir.

Kırk birinci fasıl: Hükümdarın Allah'ın kullarını her iş ve müşkülde bağışlamasına dairdir.

Kırk ikinci fasıl: İki ayrı resmi işin bir kişiye teklif edilmemesine, işsizlerin atıl bırakılmayıp istihdamına, itikadı saf ve asil olanlara vazife buyurulmasına, memleketi ve bizzat özünü dini eğrilerden sakınmaya dairdir.

Kırk üçüncü fasıl: Tesettür ehline, harem dairesine padişahın idaresi altındakilere ve komutanlarının tanzimine dairdir.

Kırk dördüncü fasıl: İslâm hükümdarlarının düşmanı olan sapkın dinli ve Haricilerin teşhirine dairdir.

Kırk beşinci fasıl: Mezdek'in zuhuru, mezhebinin niteliği ve Nûşirevân-ı âdil'in onu katletmesine dairdir.

Kırk altıncı fasıl: Ateşperest Sindbâd'ın zuhuru ve Nişabur Müslümanları arasına saçtığı nifak ve riyakârlığa dairdir.

Kırk yedinci fasıl: Bâtînî ve Karmatîlerin zuhuru ve Allah'ın laneti üzerine olası mezheplerini yaymaları.

Kırk sekizinci fasıl: Hurreme-din taraftarlarının isyanına dairdir.

Kırk dokuzuncu fasıl: Padişahın hazine sahibi oluşu ve onu idaresi.

Ellinci fasıl: Mazlumların şikâyetlerini dinleyip cevaplar vermek ve haklarını teslim etmeye dairdir.

Elli birinci fasıl: Vilâyetlerden hâsıl olan gelirin hesaplanmasına ve tanzimine dairdir.⁶⁴

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*'nin okuyucuya kattıkları ve faydası yönünde oldukça iddialıdır. Öyle ki kitabının giriş kısmında kitabının faydaları hakkında şunları söylemektedir:

Bir tek padişah ve buyruk sahibi yoktur ki bu kitabı görmezden gele. Özellikle şu devr u devran içinde kitap ne kadar sıklıkla okunsa din ve dünya işlerindeki teyakkuzları artar da artar ve dahi dostu düşmandan ayırmaktaki ustalıkları pekişir. Böylece önleri aydınlanır ve isabetli kararlar vermek için yüzleştikleri kapıları açılır. Diğer yandan padişahlık, dergâh u bargâh, divan u meydan, meclis ve emval, halkın ve ordunun halleri, vergi işleri ve bunun gibi nice meseleye vâkıf olurlar. Ülke sathında, yakın uzak, önemli önemsiz dönen ne var ise kendilerinden gizli saklı kalmaz. Allahü Teâlâ'nın rızasına ve iki cihanın mutluluğuna nail olurlar.⁶⁵

Siyâsetnâme başlangıçta sadece devlet başkanına yardımcı bir el kitabı olarak görülse de aslında bu kitap, sonraki devlet adamlarına ve siyâset bilimcilere çok zengin bir kaynak olabilme potansiyelini kendinde barındırmaktadır. Eserde İslâmiyet öncesi, Selçuklu Devleti öncesi ve Selçuklu dönemine ait hikâyeler ve pek çok malumat mevcuttur. Nizâmülmülk bu dönemleri karşılaştırmalı olarak incelemiş

⁶⁴ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, ss.2-7.

⁶⁵ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s. 2.

ve kendi dönemine en uygun ve yararlı olanı okuyucuya vermeye çalışmıştır.⁶⁶

Siyâsetnâme öğüt, hikmet, atasözleri, Kur'ân yorumu, Hz. Peygamberin sözleri, diğer peygamberlerin hikâyeleri, adil padişahların hikâyeleri ve tarihi bilgiler üzerine oturtulmuş bir eserdir. Ancak bu kitap Nizâmülmülk tarafından tamamen pratik amaçlı kaleme alındığı için bu bilgilerde bilimsellik ve sistematik özellikler aramak zordur. Ayrıca kitabın sadece İslâmi kültür odaklı yazılmadığı gerek İslâm öncesi Türk kültürünün gerekse İran kültürünün kitap üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁷

1.2. Keykâvus b. İskender: *Ķābûsnâme* (*Nasîhatnâme*)

1.2.1. Keykâvus b. İskender'in hayatı ve yaşadığı dönem

Keykâvus hakkında tarihi kaynaklarda çok az bilgiye rastlamaktayız. Var olan bilgilerin çoğunluğu ise onun *Ķābûsnâme*'de kendi hakkında anlattığı bilgilere dayanmaktadır.⁶⁸

Keykâvus'un 412/1021 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. *Ķābûsnâme* isimli eserinden anlaşıldığı üzere iyi bir eğitim aldığı düşünülmektedir. İran'ın Taberistan ve Cürğan eyaletlerinde hüküm süren Ziyari hanedanına mensup olan Keykâvus, hükümdar olmadan önce Sultan I. Mesud'un kızı ile evlenmiş ve böylelikle Gaznelilerle akrabalık kurmuştur. Sekiz yıl Sultan Mevdud b. Mesud'un sarayında hükümdarın nedimi olarak bulunmuş, onunla Hint seferlerine katılmıştır. Hacca gidip döndükten sonra Şeddadiler'den Ebü'I-Esvâr Şavur b. Fazl ile (Fazlun) ile birlikte Anadolu akınlarına katılmış, Sultan Mevdud'ın 441/1049 yılında vefatı üzerine Ziyari tahtına oturmuştur. Ancak emirliğini Tuğrul Bey ve Alparslan'a tabi olarak sürdürmüştür. Oğlu Gîlan Şah için yazdığı *Ķābûsnâme* 'yi 475/1082 yılında tamamladıktan birkaç yıl sonra vefat etmiştir.⁶⁹

Keykâvus b. İskender'in Nizâmülmülk ile aynı çağda yaşadığını

⁶⁶ Ömer Menekşe, "İslâm Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V*, S.3, 2005, s.198-199, Adem Çaylak, Fikret Çelik, "Nizamülmülk(1018-1092)", *a.g.e.*, s.429.

⁶⁷ Canatan, *a.g.m.*, ss.200-202.

⁶⁸ Muharrem Öçalan, *Kâbusname: Transkripsiyon, Tercüme, Metnin Dil Özellikleri*, Sözlük, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 1996, s.6.

⁶⁹ Rıza Kurtuluş, "Keykâvus b. İskender" maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2002, C.25, s.357, Âdem Ceyhan, *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-Nâmesi*, I. Baskı, MEB Yay., İstanbul, 2017, C.I, s. 44.

söyleyebiliriz.⁷⁰ Keykâvus'un emirliğini yaptığı Ziyârîler, İran'ın kuzeyinde günümüzde Mazenderan ve Gülistan adlarını taşıyan Taberistan ve Gurgân bölgelerinde hüküm süren bir hanedan idi. Bu hanedan bazen bağımsız bir devlet iken bazen de Samaniler, Gazneli Devleti, Selçuklular gibi bazı devletlere tabi olarak varlığını sürdürmüştür. Ziyarilerin kuruluşundan Hasan Sabbah liderliğindeki Nizari İsmailîlerin hanedana son vermesine kadar sekiz emirin tahta çıktığı bilinmektedir. Bu emirlerin yedincisi Keykâvus iken sekizincisi Keykâvus'un oğlu Gılan Şah olmuştur.⁷¹

Ziyariler hakkında elimize ulaşan kaynak ve belge sayısının çok az olması sebebiyle bu küçük devlet hakkında uzun uzadıya bilgiye sahip değiliz.

1.2.2. *Ḳābūs-nâme*'nin tanıtımı

Ḳābūs-nâme Fars dili ve edebiyatının mihenk taşı eserlerinden biri olup Ziyariler Hanedanlığına mensup Keykâvus b. İskender tarafından 475/1082 yılında kaleme alınmıştır.⁷²

Kabus-nâme'nin yazarının Keykâvus mu Kâbus mu olduğu, isminin ise *Nasihât-nâme* mi *Ḳābūs-nâme* mi olduğu konuları tartışılmış ve yaygın kanaate göre yazarının Keykâvus b. İskender olduğu ifade edilmiştir. Kitabın ismi konusunda ise meşhur İran âlimi Seid Nefisi ve *Ḳābūs-nâme*'yi ilk defa Rus diline tercüme eden Sovyet dilbilimci Bertels kitabın yaygın ismi olan *Ḳābūs-nâme*'nin yanlış olduğunu, kitabın asıl adının *Nasihât-nâme* olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim onlara göre kitap Keykâvus'un oğluna nasihatlerinden oluşmaktadır ve kitabın adı bu doğrultuda anılmalıdır. Sonuç olarak bu iki araştırmacı Keykâvus'un eserini *Ḳābūs-nâme* olarak anmayı anlamsız bulmuşlardır.⁷³ Bazı araştırmacılar ise eserin isminin *Ḳābūs-nâme* olduğunu ifade etmişlerdir. Kimileri Keykâvus'un kitabını oğlu Gilân Şah'ın dedesi Kâbus'a nispetle böyle andığını ifade etmiştir. Nitekim o dönemde bu yaygın bir gelenektir. Örneğin Cingiz'in ölümünden sonra, onun sülalesinden gelen eserler

⁷⁰ a.g.m., s.357.

⁷¹ Fatih Deniz Akyüz, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Kaleme Alınmış Mütercimi Bilinmeyen İkinci Kâbunâme Tercümesi Üzerine", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.9, Ağustos 2015, s.26.

⁷² Kurtuluş, a.g.m., s.357.

⁷³ Öçalan, *Kâbusname: Transkripsiyon*, s.8.

Cingiznâme olarak adlandırılmıştır. Kimileri ise *Ḳābûsnâme*'nin müellifin 'Kâvus' adından alınarak Kâvusnâme'den bozulmuş olduğunu iddia etmiştir. Bazı araştırmacılar ise İran Edebiyatında önemli bir yere sahip olan Kâbus'un sülale içinde en tanınmış simalarından birisi olması hasebiyle kitabın böyle anıldığını ifade etmişlerdir.⁷⁴

Ḳābûsnâme, dünyaya dair pek çok tecrübe kazanmış ve hayatının sonuna yaklaşmış olan bir babanın oğluna nasihat mektubudur. Keykâvus bu eserinde oğlu Gîlân Şah'a zor durumlar karşısında nasıl mücadele edileceğini, iyi bir yöneticinin vasıflarının neler olduğunu anlatmış ve eserinde hayata dair pek çok tecrübesini paylaşmıştır.⁷⁵ Keykâvus eserinin önsözünde kitabını yazma amacını ortaya koyarak oğluna şöyle seslenmiştir:

Oğlum, adımı öleceklerin listesinde gördüğümde ölüm emri gelmeden sana bir mektup yazmayı düşündüm. Bu mektupta dünyanın iyilik ve kötülüklerini, zamanın doğru ve yanlış gidişini tasvir etmek, fırsat elden gitmeden iyi bir ad bırakmak istedim. Baba sevgisi adına bu mektubu al, o, sana da yardımcı olsun.⁷⁶

Fars dili ve edebiyatının seçkin eserlerinden olan *Ḳābûsnâme*, Keykâvus'un eserini kaleme alma amacını anlattığı bir mukaddime ve 44 bapтан oluşmaktadır. Bu bapların isimleri sırasıyla şöyledir:

Birinci bap: Allahu Teâlâ'yı bilmek beyanıdır.

İkinci bap: Peygamberler yaratıldığının fazlın ve sitayişin bildirir.

Üçüncü bap: Hak Süphanehu ve Teâlâdan minnettar olma beyanıdır.

Dördüncü bap: Şol taatin sevabın çokluğun bildirir kim gücü yetecek kıla.

Beşinci bap: Ata ve ana hakkını yerine getirmeyi beyan eder.

Altıncı bap: Hüner artırmak güher artırmaktan yeğ idiğın beyan eder.

Yedinci bap: Sözü iyi söylemek fazlın bildirir.

Sekizinci bap: Nüşîrevân'ın sözlerin beyan eder.

⁷⁴ Keykâvus, *Ḳābûsnâme*, Çev.: Mercimek Ahmed, Haz. Orhan Şaik Gökay, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006, s. 7.

⁷⁵ Ceyhan, a.g.e., s.44.

⁷⁶ Öçalın, , *Kâbusname: Transkripsiyon*, s.2-4.

Dokuzuncu bap: Yiğitlik ve kocalık halin beyan eder.

Onuncu bap: Yemek terbiyetin ve âyinin ve erkânını bildirir.

On birinci bap: Şarap içmek terbiyetin ve erkânını bildirir.

On ikinci bap: konuk gelicek nice ağırlamak gerek ya konukluğa varmanın halin beyan eder.

On üçüncü bap: Lâtime etmek ve nerd ve satranç oynamağı beyan eder.

On dördüncü bap: Âşıklar keyfiyetin beyan eder.

On beşinci bap: Cimada faydelisi ve ziyanlısı kangısıdır anı beyan eder.

On altıncı bap: Hamama nice girmek gerek anı beyan eder.

On yedinci bap: Yatıp uyumak vaktinde faydelisin ve ziyanlısın bildirir.

On sekizinci bap: Şikâr etmek nicedir anı beyan eder.

On dokuzuncu bap: Çevgân oynamak halin beyan eder.

Yirminci bap: Çeri savaşında nice etmek gerek anı beyan eder.

Yirmi birinci bap: Malı nice cem'ederler ve neye harcederler, anı beyan eder.

Yirmi ikinci bap: Emanet saklamağı beyan eder.

Yirmi üçüncü bap: Kul ve karavaş almakta ve satmakta eyisin ve yaramazın beyan eder.

Yirmi dördüncü bap: Ev ya köy ya bağ nice olıcak alalar anı beyan eder.

Yirmi beşinci bap: At almakta nice at ala ki ola ve aldanmaya, anı beyan eder.

Yirmi altıncı bap: Avrat alıcak nice avrat alave nice dirlik ede anı beyan eder.

Yirmi yedinci bap: Oğul terbiyetin ve beslemeğın beyan eder.

Yirmi sekizinci bap: Dost tutunmak nice olur, anı beyan eder.

Yirmi dokuzuncu bap: Düşmandan sakınmak tedbirin beyan eder.

Otuzuncu bap: bir suçluyu affeyleyip bağışlamak mı yeğdir, yoksa ceza etmek mi? anı beyan eder.

Otuz birinci bap: İlim talep etmek ve fakihlik ve müderrislik ve kadılık ahvalin beyan eder.

Otuz ikinci bap: Bezirgânlık âyinin ve alıp satmak resmin beyan eder.

Otuz üçüncü bap: Tabipler âyinin beyan eder.

Otuz dördüncü bap: Nücum ilmin nica bilmek gerek anı beyan eder.

Otuz beşinci bap: Şairler terbiyetin beyan eder.

Otuz altıncı bap: Mutripler resmin beyan eder.

Otuz yedinci bap: Padişahlar hizmetinde olanların erkânını beyan eder.

Otuz sekizinci bap: Padişaha nedim olanların erkânını beyan eder.

Otuz dokuzuncu bap: Kâtipler resmin beyan eder.

Kırkıncı bap: Vezirlik resmin beyan eder.

Kırk birinci bap: Çeribaşı olanların resmin beyan eder.

Kırk ikinci bap: Padişahlık resmin beyan eder.

Kırk üçüncü bap: Ekincilik ve geri kalan pişelerin resmin beyan eder.

Kırk dördüncü bap: Cevanmertlik resmin beyan eder.⁷⁷

Ḳābûsnâme'de İslâm öncesi nasihat geleneğinin ve Eski Yunan düşünce sisteminin İslâm düşünce sistemiyle güzel bir şekilde harmanlandığını görmekteyiz.

⁷⁸Keykâvus eserinde Aristo, Platon gibi filozoflardan, Eski İran tarihinden, İslâmiyet öncesi gelenek ve göreneklerden, Kur'an'dan ve hadislerden alıntılar yapmıştır.⁷⁹

Keykâvus düşüncelerini daha somut bir şekilde ortaya koyabilmek için eserinde elli kadar anekdot kullanmıştır. Anekdotlarda kendi başından geçen hikâyelerin yanı sıra İran tarihinden de alıntılara yer vermiştir.⁸⁰

Ḳābûsnâme dilinin akıcılığı, anlatımının güzelliği ve tarihe ışık tutan içeriği sayesinde yazıldığı günden bu yana şöhret kazanmış ve defalarca neşredilerek

⁷⁷ Keykâvus, *a.g.e.*, s.5-6.

⁷⁸ Keykâvus, *a.g.e.*, s.57, 141, 176.

⁷⁹ Akyüz, *a.g.m.*, s.27, Ceyhan, *a.g.e.*, s.45.

⁸⁰ Keykâvus, *a.g.e.*, s.9, Ceyhan, *a.g.e.*, s.45.

Almanca, Fransızca, Rusça, Arapça, Türkçe gibi pek çok dile çevrilmiştir.⁸¹

1.3. Gazzâlî: *Nasîhatü'l-Mülûk*

1.3.1. Gazzâlî'in hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem

Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Gazzâlî 450/1058'de Horasan'ın Tus vilâyetinin Tâberân köyünde doğmuştur. Kendisi İslâm'ın Delili (Hucet'ül İslâm), Dinin Süsü (Zeynu'd-Din) ve Dinin Yenileyicisi (Müceddid) gibi lakaplarla anılmaktadır.⁸² Gazzâlî ayrıca doğduğu kasabaya nispetle Tûsî diye anılmaktadır. Ancak onun en meşhur nisbesi Gazzâlî'dir. Gazali ve Gazzâlî şeklinde nitelendirilen bu nisbenin hangisinin doğru olduğu kaynaklarda tartışılmış, ancak kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Ebu Hamid'in lakabının Gazzâlî olduğunu söyleyenlere göre Ebu Hamid, babasının mesleğinden dolayı (gazzal-yün eğirici) bu lakabı almıştır. Lakabının "Gazali" olduğunu söyleyenlere göre ise Ebu Hamid, doğduğu vilâyet olan Tus'un köylerinden biri olan Gazel'e nispetle bu şekilde anılmıştır.⁸³

İlmi bir şahsiyete sahip olmamakla birlikte ilim aşığı bir insan olan Gazzâlî'nin babası yün eğirerek ve satarak geçimini sağlamıştı. Gençliğinde ilim öğrenip, âlim olmadığına çok üzülen bu zat çocuklarının ilim ile meşgul olmalarını çok istemişti. İki oğlu Muhammed ve Ahmed'i okutmak niyetindeyken kısa sürede vefat etmişti ve çok istemesine rağmen oğullarının eğitimi ile ilgilenememişti. Ancak kendisi vefat etmeden önce sufi bir arkadaşına bir miktar para bırakarak iki oğlunun eğitimi ile ilgilenmesi için ricada bulunmuş ve bu zatın desteği ile Gazzâlî, okuma-yazma, Kur'ân hıfzı, dilbilgisi, aritmetik gibi temel ilimleri öğrenmiştir. Gazzâlî'nin babasının dostunun parası bitince Gazzâlî'yi ilim tahsiline devam ettirmek için her türlü masraflarının karşılanacağı bir medreseye yazdırmıştır. Böylece Gazzâlî burada ilim öğrenmeye devam ederek ilmi derecesini her geçen gün yükseltmeyi başarmıştır.⁸⁴

⁸¹ Akyüz, *a.g.m.*, s.27, Ceyhan, *a.g.e.*, ss.45-47.

⁸² Âllame Şibli Numânî, *Bütün Cepheleriyle Gazâlî*, Çev.Yusuf Karaca, Kayıhan Yay., İstanbul, 1972, s.12, Hasan Aydın, "Gazali: Teolojik Siyaset", *a.g.e.*, s.79.

⁸³ Mustafa Çağrıncı, "Gazzali" maddesi, *DİA.*, DiB Yay., İstanbul, 2007, C.13, s. 489., Hasan Aydın, "Gazali: Teolojik Siyaset", *a.g.e.*, s.79.

⁸⁴ Gazzâlî, *İhya'u Ulumi'd-Dîn (I-V)*, Çev. Ali Arslan, Merve Yay., İstanbul, 1993, C. I, s. 11.

İlk ileri düzeydeki eğitimini Ahmet b. Muhammed er-Razhanî adlı âlimden Tus'ta alan Gazzâlî, oradan da Cürcan'a giderek İsmail adlı birisinin öğrencisi olmuştur. Cürcan'dan sonra bir müddet Tus'a tekrar dönen Gazzâlî, bu dönemde Yusuf en-Neccac'ın yol göstermesiyle tasavvufu incelemiştir.⁸⁵ Yirmili yaşlarında ise Nişabur'daki Nizamiye Medresesi'ne giderek Nizamiye Medresesi'nin baş müderrisi olan 'İmam'ı Hameyn' olarak tanınan Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî (ö. 478/1085)'den ders almıştır.⁸⁶ Ayrıca tasavvufun fikriyatı ve tatbikatı hakkında fazlaca şey öğrendiği el-Fârmezî (ö.477/1084)'den eğitim görmüştür. Kısa sürede kendini geliştirmiş, medresenin müfredatı olan kelim, fıkıh, felsefe, mantık, ilm-i cedel, tabiat bilimleri, tasavvuf gibi sahalarda ders vermeye ve kitaplar yazmaya başlamıştır.⁸⁷

Gazzâlî için hocası Cüveynî'nin vefatının ardından Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün karargâhına gitmesi hayatının en büyük dönüm noktalarından birisi olmuştur. Çünkü Gazzâlî burada ilmi anlamdaki derinliğini kanıtlamış ve bu da ünlü vezir Nizâmülmülk'ün dikkatini çekmiştir. Böylece Nizâmülmülk Gazzâlî'yi hem Şafii Mezhebini güçlendirmek hem de Sünni yönetime başkaldıran Batini hareketini durdurmak maksadıyla Nizamiye Medresesinin yönetimiyle görevlendirmiştir. İşte Gazzâlî burada yaptığı çalışmalar ile ünü asırlarca süre gelen meşhur bir âlim olmayı başarmıştır.⁸⁸ Gazzâlî pek çok kitabını da dört yıl süren Nizamiye'deki müderrislik döneminde telif etmiş ve derin bir külliyat bırakmıştır.

Gazzâlî Nizamiye Medresesindeki bütün şöhretine rağmen daha gençlik yıllarından itibaren kendisinde var olan ilmi şüphelerinin peşinden giderek temel ihtiyaçları dışındaki mallarını satıp, medresedeki görevini de kardeşi Ahmed'e bırakıp Bağdat'tan Şam'a gitmiştir.⁸⁹ Bazı rivâyetlere göre Gazzâlî meşhur eseri *İhya'yı* yazmak için kendisine uygun bir ortam aramaktaydı ve bu ortam Nizâmülmülk'ü ve Sultan Melikşah'ı katleden Batınilerin olduğu Bağdat'ta asla

⁸⁵ Çağrııcı, "Gazzali" maddesi", s. 490.

⁸⁶ Fahrettin Korkmaz, *Gazzâlî'de Devlet Felsefesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 1991, s.3-4.

⁸⁷ Gazzâlî, *el-Mukiz mine'd-Dalal Şerhi ve Tasavvufi İncelemeler*, Şerh Eden: Abdulhalim Mahmud, Çev. Salih Uçan, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997, s. 12.

⁸⁸ Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, Çev., Hüseyin Hatemi, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 320, Mehmet Evkuran, "Gazzâlî'nin Düşüncesinde Hakikat ve Siyaset", *a.g.e.*, s.438.

⁸⁹ Mustafa Çağrııcı, *Gazzali'ye Göre İslâm Ahlakı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1982, s. 53.

yoktu. Bu nedenle Gazzâlî Bağdat'ı terk ederek inzivaya çekilmeyi tercih etmişti.⁹⁰

On bir yıl süreyle Suriye'de, Hicaz'da ve Kudüs'te dolaşan Gazzâlî, bir ara ailesinin daveti üzerine memleketine dönmüştür. Sonraları ise Nizâmülmülk'ün oğlu Fahrü'l Mülk Gazzâlî'yi yeniden Nizamiye Medreselerine görevlendirmiş ise de Gazzâlî burada fazla kalmayıp memleketine tekrar dönmüştür. Ve memleketi Tus'ta 505/1111 yılında vefat etmiştir.⁹¹

İlmi sahada adından çokça söz ettiren Gazzâlî kısa ömrüne yüzyıllara ışık tutacak pek çok alanda eser sığdırmayı başarmış bir âlimdir. Gazzâlî'nin eserlerinden en önemlilerinden bahsedecek olursak;

***Faysalü't-Tefrika Beyn el-İman ve'z-Zandaka:** Ehl-i sünnet İslâmlığının, zındıklara karşı müdafaa edildiği, sapık inanış ve fikirlerin çürütüldüğü bir eserdir.

***İhya'u Ulumi'd-Din:** Ahlâka ve inanca dair pek çok bilgiyi ihtiva eden İmam-ı Gazzâlî'nin en büyük ve mühim eseridir

***Kimyâ-yı Saâdet:** Halk için Farsça yazılmış ve İhya'nın beşte biri küçültülmüş bir hülâsası mahiyetinde olan eserdir.

***et-Tibr el-Mesbûk fi Nasihat el-Mülûk:** Selçuklu devleti padişahı Melikşah için yazılan ve Müslüman bir devlet başkanının nasıl olması gerektiğine dair nasihatler içeren Farsça bir eserdir.

***Tehâfütü'l-felâsife:** İmam Gazzâlî'nin batı dünyasında çok tanınmış ve üzerinde ehemmiyetle durulmuş kitaplarının başında gelir. Bu eserinde, İslâm dinini Yunan felsefesine, Aristo ve Eflatun'un fikirlerine göre izaha ve teville çalışan Fârâbî ve İbn Sina gibi filozofların fikir ve doktrinleri çürütülmektedir.⁹²

Gazzâlî çeşitli siyâsi ve dini ihtilafların revaçta olduğu ve aynı zamanda Selçukluların hükümran olduğu bir dönemde yaşamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra başlayan siyâsi ihtilaflar bu dönemde kat kat artmış ve İslâm âlemi küçük emirlik ve beyliklere bölünmüştür. Bu dönemde Abbasi halifelerinin güçsüzlüğü İslâm dünyasında ciddi bir otorite boşluğu oluşturmuştur. Mevcut siyâsi

⁹⁰ Hasan Aydın, "Gazali: Teolojik Siyaset", *a.g.e.*, s.83.

⁹¹ Çağrı, *a.g.e.*, s.55.

⁹² H.Bekir Karlığa, "Gazzali" maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2006, C.13, ss.518-530.

çalkantılar ve otorite boşlukları halifeleri Büveyhiler elinde adeta bir kukla halinde getirmiştir.⁹³

Gazzâlî'nin yaşadığı devirde İslâm dünyasında halifenin yetkinliği azalırken Selçuklu sultanlarının nüfuzlarının arttığı görülmektedir. Nitekim bu devirlerde Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey gösterdiği başarılarla halifeden “Rüknü’-d-din” unvanını alabilmiştir. Tuğrul Bey’in gün geçtikçe yükselişi Büveyhoğulları’nın da sonunu getirmiştir. Tuğrul Bey’den sonra Alparslan ve oğlu Melikşah’ın hâkimiyetleri de Selçukluların giderek yükseldiği dönemler olmuştur. Bu dönemde Selçukluların başarısında şüphesiz siyâsi anlamda dehalardan biri olan vezir Nizâmülmülk’ün etkisi de yadsınamaz.⁹⁴

Sultan Melikşah ve vezir Nizâmülmülk sayesinde sağlanan refah ortamı, huzursuzlukların kaynağı karşıt fikirli gruplarca Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk’ün öldürülmesi ile yerini tekrar sosyal çalkantılara bırakmıştır. Sultan Melikşah’tan sonra Büyük Selçukluların başına sırasıyla I. Mahmut, Berkyaruk, Müizzeddin Melikşah, Muhammed Tapar, II. Mahmut ve Sencer geçmiştir. Bu dönemlerde gerek harici gerek dâhili düşmanlarla mücadeleye devam edilse de var olan taht kavgaları sebebiyle yeterli başarı sağlanamamıştır.⁹⁵

Selçuklular devrinde bir yandan sultanlar tarafından siyâsi mücadeleler sürdürülürken bir yandan da ilmi platformda karşıt fikirlere karşı ilmi mücadeleler sürdürülmeye çalışılmıştır. İşte bu dönemde ilmi manada mücadele veren isimlerden en önemlisi Gazzâlî’dir. Gazzâlî, Ehl-i Sünnet akidesini savunmuş ve bu fikre uymayanlara karşı onların düşüncelerini çürüten pek çok eser kaleme almıştır.⁹⁶

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki Gazzâlî gerek ilmi gerekse siyâsi olarak çok çalkantılı bir dönemde yaşamış ve belki de bu çalkantılı zemin onun ilmi manada çok yönlü bir seviyeye gelmesini sağlamıştı.

1.3.2. *Nasihatü’l-mülûk*’ün tanıtımı

⁹³ Mehmet Fuat Köprülü, *Türkiye Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 2006, s.161.

⁹⁴ a.g.e., s.161, Hasan Aydın, “Gazali: Teolojik Siyaset”, a.g.e., s.79-80.

⁹⁵ a.g.e., s.164.

⁹⁶ Mehmet Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2011, s.211, Hasan Aydın, “Gazali: Teolojik Siyaset”, a.g.e., s.80.

Gazzâlî'nin siyâsi görüşlerini ele aldığı *Nasîhatü'l-mülûk* adlı eseri 498-511 (1105-1113) yılları arasında kaleme aldığı tahmin edilmektedir.⁹⁷

Rivâyetlere göre Gazzâlî, âlimlerin devlet hükümdarına nasihatte bulunmaları geleneğine uygun olarak Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar için *Nasîhatü'l-mülûk* adlı eserini kaleme almıştır.⁹⁸ Ancak Gazzâlî'nin bu eseri Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a mı yoksa Horasan Meliki Sultan Sencer'e mi ithaf ettiği hususu ise araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Eserin adının *Nasîhatü's-selâtin* değil de *Nasîhatü'l-mülûk* olması eserin Horasan Meliki Sultan Sencer için kaleme alındığı ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü o dönemde hükümdar için hem melik hem de sultan unvanı kullanılıyorsa da melik genellikle sultandan daha alt derecede olan yöneticiyi ifade etmektedir.⁹⁹

Nasîhatü'l-mülûk'un kime ithaf edildiği tartışmalarının yanında eserin kime ait olduğu tartışmaları da mevcuttur. Eserin Gazzâlî'ye ait olmadığını ileri sürenlerin yanında sadece iman konularından bahseden bölümün ona ait olduğunu, diğerlerinin İmam Gazzâlî'ye ait olmadığını savunanlar mevcuttur.¹⁰⁰

Farsça olarak kaleme alınan *Nasîhatü'l-mülûk* daha sonraları Gazzâlî'nin bir öğrencisi tarafından *et-Tibrül- Mesbûk fî Nasîhatü'l-mülûk* adıyla Arapçaya tercüme edilmiştir. Eser Osmanlılardan itibaren günümüze kadar çok defa Türkçeye çevrilmiş ve rağbet görmüştür.¹⁰¹

Büyük Selçuklu tarihini anlamamız açısından Gazzâlî'nin kaleme aldığı siyâsetnâme oldukça önem arz etmektedir. Çünkü Gazzâlî yaşadığı dönem itibari ile Tuğrul Bey döneminin son altı senesine, Alparslan'ın dokuz, Melikşâh'ın yirmi, Berkjaruk'un on bir sene süren saltanat sürelerinin tamamı ile Muhammed Tapar'ın saltanatının ilk altı senesine tanıklık etmiş ve böylece Büyük Selçuklu yönetim sistemi hakkında son derece bilgi elde etmiştir. Bu manada Büyük Selçuklu tarihine vâkıf olmak için Gazzâlî'nin bu eseri mutlaka dikkate alınmalıdır.

⁹⁷ Ann K. S. Lambton, Çev. Seyfi Say, "Gazzâlî'nin Nasîhatü'l-mülûk'unda Saltanat Teorisi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Sonbahar 2014, s.210.

⁹⁸ Casim Avcı, "*Nasîhatü'l Mülûk*" maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2006, C.32, s.411.

⁹⁹ Abdurrahman Acar, "İmam Gazzâlî ve Selçuklular", *900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı*, İstanbul, 07-09 Ekim 2011, s.103.

¹⁰⁰ Avcı, "*Nasîhatü'l Mülûk*" maddesi, s.411.

¹⁰¹ Acar, İmam Gazzâlî ve Selçuklular, s.103.

Gazzâlî, *Nasihatü'l-mülûk* adlı eserini sadece devlet yöneticileri için değil aynı zamanda yönetilenler için de bir rehber olması ve toplumda adaletin ve refahın sağlanması adına yapılması gerekenleri sıralamıştır. Eser toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Bu yedi bölümün başlıkları ise sırasıyla şöyledir:

Birinci bölüm: İman ağacının kökleri ve dalları hakkında.

İkinci bölüm: Adalet ve siyâset.

Üçüncü bölüm: Başkanın gerekliliği ve başkanda bulunması gereken nitelikler.

Dördüncü bölüm: Devlet hazinesi ve vergi politikası.

Beşinci bölüm: Devlet başkanı ve yardımcılarında bulunması gereken meziyetler.

Altıncı bölüm: Devletin ve yönetimin devamlılığını sağlayan şartlar.

Yedinci bölüm: Devlet ile halk arasındaki ilişkiler.¹⁰²

1.4. Ahmed b. Sa'd b. Mehdî ez-Zencânî: *el-Letâ'ifü'l-Alâ'iyye fi'l-Fezâ'ili's-seniyye*

1.4.1. Ahmed b. Sa'd b. Mehdî ez-Zencânî hayatı ve yaşadığı dönem

Yaşamı hakkında geniş bir bilgiye sahip olamadığımız Zencânî, tahminlere göre 12. Yüzyılın sonları ile 13. Yüzyılın başlarında yaşamıştır. Ölüm ve doğum tarihi hakkında ise net bir bilgiye sahip olmamakla birlikte ismindeki “Zencânî” mensubiyet isminden dolayı İran'ın kuzey bölgesindeki Zencân şehrinde doğduğu düşünülmektedir.¹⁰³

Zencânî'nin 1228 yılından kısa bir süre önce muhtemelen Alaiye (Alanya)'nin 1221 yılında fethedilip imar edilmesinden sonra, Zencân'dan Ermenistan'a oradan da Anadolu'ya göç ettiği düşünülmektedir. Kitabın da bu durumu kendisi şu şekilde ifade etmiştir:

Zamanın musibeti beni rahatsız edip Ermenistan'dan çıkmaya zorlayınca, sıkıntılar

¹⁰²Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, Çev. Osman Şekerci, Büyüyen Ay Yay., İstanbul, 2016, ss.5-7.

¹⁰³ İhsan Fazlıoğlu, “Sultan I. Alaeddin Keykubad'a Sunulan Siyâsetnâme”, *Divan Dergisi*, İstanbul 1997, ss.225-239.

omuzlarıma çöktü ve talihsizliğimden dolayı kader yakama yapıştı... İçimden bir ses bana gidilecek en doğru yerin, bahse değer en önemli ülkenin... Keyhüsrev'in oğlu Alâeddin Keykubat'ın ülkesi olduğunun fısıldadı.¹⁰⁴

Zencânî'nin hayatına dair elde ettiğimiz bilgiler maalesef ki onun eserinde kendi hayatında bahsettiği ayrıntılardan öteye gidememektedir.

Zencânî'nin yaşadığı döneme gelecek olursak; onun yaşadığı dönemin Türk ve Yakın Doğu tarihinin en önemli ve bir o kadar da hareketli bir döneme rastladığını söyleyebiliriz. Zencânî, Anadolu Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemine yetişebilmiş ve Anadolu Selçuklularının en başarılı hükümdarlarından birisi olan Alaeddin Keykubat ile tanışıp, ona eserini sunmuştur.¹⁰⁵

1.4.2. *el-Letâ'ifü'l-Alâ'iyye fi'l-Fezâ'ili's-Seniyye*'nin tanıtımı

el-Letâ'ifü'l-Alâ'iyye fi'l-Fezâ'ili's-Seniyye, Zencânî'nin siyâsetnâme türünde olan, 1228 yılında tamamlayıp Alâiye'de bulunan Anadolu Selçuklu Sultan'ı Alaeddin Keykubat'a takdim ettiği eseridir.¹⁰⁶

Zencânî'nin kitabına "*el-Letâifu'l-'Alâiyye*" ismini vermesinin nedeninin Alâiye şehrinin imarından sonra şehrin mimarisine hayran olmasından ötürü olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁷

Zencânî, eserine Allah'a hamd ve sena, Hz. Peygamber'e salat ve selam ile başladıktan sonra eserini Sultan Alaeddin Keykubat'a ithaf ettiğini ifade eder. Nitekim ona göre en güzel hediye âyetler, şiirler ve güzel sözlerden oluşan bir eserdir.¹⁰⁸

Eserine âyetler, hadisler, halk arasında bilinen özlü sözler ve hikâyeler alan Zencânî, kullandığı bilgileri hangi kaynaklardan aldığını bildirmemiştir. Zencânî'nin eserinde bildirdiği tek kaynak anonim bir eser olan *Mensuru'l Hikem*'dir. Ancak kitap incelendiğinde Zencânî'nin İran kültüründen ve Mâverdî, Gazzâlî, Sealibi,

¹⁰⁴ Zencânî, *a.g.e.*, s.53.

¹⁰⁵ Kemal Haykıran, "Ez-Zencânî, Sultana Öğütler, Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyâsetnâme", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXI, S.2, Aralık 2006, s.243.

¹⁰⁶ Havva Nur Turgut, *I. Alâeddin Keykubat Dönemi Bilim ve Düşünce Hayatı*, Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, s.82.

¹⁰⁷ Haykıran, *a.g.m.*, s.242.

¹⁰⁸ Turgut, *I. Alâeddin Keykubat Dönemi Bilim ve Düşünce Hayatı*, s.82.

Turtişi gibi önemli siyâsetnâme yazarlarından alıntılar yaptığı görülmektedir.¹⁰⁹

Zencânî, eserini kaleme alırken İslâm toplumunda var olan siyâsetnâme geleneğine son derece sadık kalmıştır. Eserinde özellikle yöneticilerin nasıl davranması gerektiği üzerinde durmuştur. Zencânî, eserini ithaf ettiği Sultan Alaeddin Keykubat'ı muhatap alarak yazdığı her bölümde “Yüce sultan şunu iyi bilmelidir.” ifadesini kullanmıştır.¹¹⁰

Elimizde Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı olmak üzere tek nüshası bulunup Hasan Hüseyin Adalıoğlu tarafından Arapçadan günümüz Türkçesine çevrilen eser, on sayısından bereket umularak on bölüme ayrılmıştır. Eserin bölümlerinin isimlerini şöyle sıralayabiliriz:

Birinci bölüm: Cennete özendirme ve cehennemden sakındırma.

İkinci bölüm: Sultanların halka karşı adaletli olmaları ve soylarının zikri.

Üçüncü bölüm: Zulmün vehameti, âfetleri ve kötülüklerden sakınma.

Dördüncü bölüm: Sultanların ve halkın güzel ahlâkı: mekarim-i ahlâkın bölümleri.

Beşinci bölüm: Sultanların ve halifelerin hikmetli sözleri, yönetimleri ve hâkimiyet süreleri.

Altıncı bölüm: Yüce sultanların hikâyelerinden bir demet ve yüce hikmet sahibi olanların himmetini artırma.

Yedinci bölüm: Vezirler, yardımcıları ve memleket idaresindeki sorumlulukları.

Sekizinci bölüm: Valiler ve idareleri, kadılar ve nitelikleri.

Dokuzuncu bölüm: Sultanların halkın durumunu gözetmesi ve diğer zümrelerin durumu.

Onuncu bölüm: Affetmek, merhametli olmak, görevi yerine getirmek ve

¹⁰⁹ Zencânî, *a.g.e.*, ss.45-48.

¹¹⁰ Haykıran, *a.g.e.*, s.243-244.

gerçeği görmek.¹¹¹

1.5. Necmeddîn-i Dâye Râzi: *Mirsâdü'l-İbâd*

1.5.1. Necmeddîn-i Dâye'nin hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem

Necmeddîn-i Dâye, tasavvuf dünyasının önemli simalarından biri olmasına rağmen onun hakkında birinci dereceden kaynaklarda çok fazla bilgiye sahip değiliz. Necmeddîn-i Dâye hakkında en fazla bilgiyi kendi yazdığı kitaplardan elde edebilmekteyiz.¹¹²

Necmeddîn-i Dâye'nin adı hakkında kendi eserlerinde ve kendisi hakkında bahseden diğer eserlerde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bununla beraber genel kanaate göre onun tam adının Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver b. Enûşîrvân b. Ebî Necîb el-Esedî er-Râzî olduğunu söyleyebiliriz.¹¹³ Doğduğu yer olan Rey'e nispetle Razi olarak anılmıştır.¹¹⁴ Bununla beraber çok sayıda mürid yetiştirdiği için sütanne-dadı anlamına gelen Dâye lakabı ile tanınmaktadır.¹¹⁵ Dâye lakabının ona sonradan verilme nedeni olarak Mirsadü'l İbâd aslı eserinde, şeriat çocuklarının nübüvvet annesinden, tarikat çocuklarının ise velâyet (dâye) sütannesinden beslenmesi gerektiğine dair yorumları etkili olmuştur.¹¹⁶

Necmeddîn-i Dâye, bugün İran toprakları içinde bulunan Rey şehrinde doğmuştur.¹¹⁷ Doğum tarihinin 573/1177 olduğunu tahmin edilmektedir.¹¹⁸

Necmeddîn-i Dâye'nin çocukluğu ve gençliği ile ilgili elimizdeki bilgiler oldukça sınırlı olmakla birlikte onun eserlerinden hareketle iyi bir eğitim aldığını söyleyebiliriz. Çocukluk yılları Rey'de geçen Necmeddîn-i Dâye on altı yaşından itibaren hem ilim irfan elde etmek hem de Rey'de yaşanan mezhep çatışmaları ve şehrin Selçuklularla Hârizmşahlar arasında bir iktidar mücadelesine sahne olması nedeniyle Rey'den ayrılarak yaşamına önemli ölçüde etki edecek seyahatlerine

¹¹¹ Zencânî, *a.g.e.* ss.81-82.

¹¹² Halil Baltacı, *Necmeddîn-i Dâye Râzi*, İnsan Yay., İstanbul, 2011, s.35.

¹¹³ *a.g.e.*, s.38.

¹¹⁴ Halil Baltacı, "Necmeddîn Dâye'nin Bahru'l-Hakâik Adlı Tefsirinde İbâdetlere Dâir Bazı İşâri Yorumlar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 20, 2011/2, s. 195.

¹¹⁵ Mehmet Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye" maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2016, C.32, s.496.

¹¹⁶ Baltacı, *Necmeddîn-i Dâye Râzi*, s.39.

¹¹⁷ Dâye, *a.g.e.*, s.54.

¹¹⁸ Derya Örs, "Necmuddin-i Razi: Hayatı ve Eserleri", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.6, Yaz 2002, s.22.

başlamıştır. Ömrü boyunca Hicaz, Mısır, Şam, Irak, Anadolu, Azerbaycan, Erran, Horasan ve Harezmi bölgelerini dolaşmıştır.¹¹⁹

Necmeddîn-i Dâye'nin yaptığı yolculuklar sırasında büyük sufilerden Ebû Hafis Ömer es-Sühreverdî ile karşılaşması hayatının dönüm noktalarından biri olmuştur.¹²⁰ Nitekim Necmeddîn-i Dâye, Sühreverdî vesilesi ile tasavvufu tanıdığı ve onun yönlendirmesi ile tasavvufî bir hayata gireceği Hârizm ve Horasan bölgelerine gitmeye karar vermiştir.¹²¹

Sühreverdî vesilesi ile Harizm ve Horasan bölgesine giden Dâye, burada Kübreviyye Tarikatı'nın kurucusu Necmeddîn-i Kübra'ya intisab etmiştir. Necmeddîn-i Kübra ise Dâye'nin manevi terbiyesi ile ilgilenmesi için önemli halîfelerinden Mecdüddîn Bağdâdî'yi görevlendirmiştir. Dâye Harizm'de kısa bir süre kaldıktan sonra Nişabur'da Bağdâdî'nin yanında tasavvuf yolunun aşamalarını kat etmiştir.¹²²

Dâye, Harizm Bölgesi'nde irşad görevini yerine getirirken bulunduğu bölgede var olan mezhep çatışmaları, Moğol saldırıları ve şeyhi Bağdâdî ile dönemin önde gelen müfessir ve kelamcısı Fahreddin Razi arasındaki çekişme sonucu Bağdâdî'nin sultan tarafından öldürülmesi gibi sebeplerle yeniden Rey'e dönmüştür.¹²³ Ancak durdurulamayan Moğol saldırıları sonucu burada da fazla duramayıp daha güvenli bir belde olan Anadolu'ya göç etmiştir.¹²⁴ Anadolu'da bulunduğu sırada Kayseri, Sivas, Erzincan gibi şehirleri gezmiş, Evhâdüddîn Kirmânî, Mevlânâ Celâleddîn Rumî ve Sadreddîn Konevî gibi isimlerle görüşmüştür.¹²⁵

Anadolu'dan ayrıldıktan sonra pek çok belde dolaşan Necmeddîn-i Dâye, sonunda Bağdat'a yerleşmiş ve ömrünün son dönemlerini burada geçirmiştir. Moğolların Bağdat'ı ele geçirmesinden iki yıl önce de 654/1256 yılında vefat

¹¹⁹ Örs, *a.g.m.*, s.22.

¹²⁰ Dâye, *a.g.e.*, s.58.

¹²¹ Baltacı, , *Necmeddîn-i Dâye Râzi*, s.42.

¹²² *a.g.e.*, s.43.

¹²³ Örs, *a.g.m.*, s.22.

¹²⁴ Dâye, *a.g.e.*, s.56.

¹²⁵ Baltacı, " *Necmeddîn Dâye'nin Bahru'l-Hakâik Adlı Tefsirinde...* ", s.197.

etmiştir.¹²⁶

Yaşadığı dönemin karışık bir yapıya sahip olmasına rağmen Necmeddîn-i Dâye, günümüz dünyasına ışık tutacak derinliği yüksek eserler kaleme alabilmiştir. Necmeddîn-i Dâye'nin kaleme aldığı eserleri kısaca tanıttığımız olursak;

***Mirsâdu'l-İbâd Mine'l-Mebde ile'l-Me'âd**: Dâye'nin ismiyle özdeşleşen en önemli eseridir. Dâye bu eseri talebeleri ve sadık müridlerinin ısrarı ile insan nefsinin terbiyesi ve Rabbanî sıfatların idrak edilmesi için kaleme almıştır. Eserin son babı içeriği itibarı ile Dâye'nin Siyâsetnâme'si olarak bilinmektedir.

***Bahru'l-Hakâik ve'l Ma'âni Fi't Tefsiri's Seb'il Mesânî**: Ömrünün son dönemlerinde Bağdat'ta yaşadığı sırada kaleme aldığı tasavvufî tefsiridir.

***Menârâtü's Sâirîn İlâllâh ve Makâmâtü't -Tairin Billah**: Ariflerin makamları ve kerametleri hakkında yazılan Arapça eseridir. Mirsadü'l İbâd da ele alınan konular küçük değişikliklerle bu kitaba alınmıştır.

***Mermûzât-ı Esedî der Mezmurat-ı Davudî**: Anadolu Selçuklularına tâbi olan Mengüçükoğullarından Erzincan hâkimi Alâuddîn Dâvûdşâh b. Fahrüddîn Behrâmşâh adına yazılmış Farsça bir eserdir.

***Risâle-i Akl u İşk**: Dâye'nin akıl ve aşk gibi konularda görüşlerini ihtiva eden Farsça risalelerinden birisidir.

***Risâletü't Tuyûr**: Dâye'nin gençlik yıllarında yazdığı sembol ve işaret dili kullanılan, hayalî ve temsilî Farsça bir küçük risalesidir.

***Şerhu Kavli's Şeyh Ebi'l Hasan el-Harakânî**: Dâye'nin Şeyh Harakânî'nin "Sufî mahlûk değildir." sözünü şerh etmek için kaleme aldığı Arapça bir risalesidir.

***Matâli'u'l İman**: İman hakikatlerini konu alan Farsça bir risaledir.

***Siracu'l Kulûb**: Otuz üç fıkıh konusunun izah edildiği Farsça bir risaledir.¹²⁷

Necmeddîn-i Dâye'nin yaşadığı dönem Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflayıp yıkıldığı yıllara denk gelmektedir. Büyük Selçukluların yıkılması ile birlikte İslâm beldelerinin hâkimiyeti Hârizmşahlara eline geçmişti. Bu dönemde

¹²⁶ Baltacı, , *Necmeddîn-i Dâye Râzi*, s.71.

¹²⁷ a.g.e., ss.89-128.

Hârizmşahlar gerek siyâsi gerekse de ilim ve kültür faaliyetlerinde zirvede bulunmaktaydı. Bu dönemde her alanda büyük gelişmeler elde edilmiş ve ilmi sahada pek çok ilim insanı yetiştirilmişti. Ancak bu refah düzeni Moğol saldırıları yüzünden fazla sürmemişti.¹²⁸

Zühd hareketi olarak başlayan İslâm tasavvufu Dâye'nin yaşadığı asırda tasavvuf ve zühd hareketini tamamlayarak tarikatlar dönemine girmiştir. Bu dönemde tasavvufi düşünceler yavaş yavaş felsefi kavramlarla ifade edilmeye başlanmıştır. Vahdet-i Vücut anlayışının temsilcileri İslâm ülkelerinin değişik taraflarına yayılmaya başlamıştır.¹²⁹

Şeyh Necmeddîn-i Dâye, Harizm Bölgesi'nden ayrılıp Anadolu'ya geldiğinde o dönemde Selçukluların başında I. Alaeddin Keykubâd vardı. Anadolu, batıda Haçlı seferleri, Doğuda Moğol istilalarına karşı sağladığı huzur ortamı ile pek çok ilim adamının tercihi olmuştu. Bu dönemde Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında tasavvuf ve mutasavvıfların payı hayli çoktur.¹³⁰

1.5.2. *Mirsâdü'l İbâd*'in tanıtımı

İlk kapsamlı tasavvuf metinlerinden olan *Mirsâdü'l İbâd*, Necmeddîn-i Dâye'nin ismiyle özdeşleşen en önemli eseri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eserin tam adı *Mirsâdu'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l meâd* olup Dâye'nin bu esere adını vermesinde “İnne Rabbeke lebi'l mirsâd (Kuşkusuz Rabbin her an gözetmededir.)” âyetinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Dâye, mirsâd kelimesi ile sâlikin baştan sona kadar olan yolculuğunda takip ettiği yolu kastetmektedir. Bu bağlamda eserinin ismini “Başlangıcından Dönüşüne Allah'ın Kullarının Yolu” şeklinde tercüme edebiliriz.¹³¹

Necmeddîn-i Dâye, bu eseri öğrencilerinin ve müridlerinin kendisinden tasavvufa dair kapsamlı bir eser yazmalarını istemeleri üzerine kaleme almıştır. Dâye, bu kitabın iyi niyetle mutalaa edildiği takdirde; insanların “Ben kimim, nereden

¹²⁸ Aydın Taneri, “Hârizmşahlar” maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2016, C.16, s.22-231.

¹²⁹ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994, s.135.

¹³⁰ Kadir Özköse, “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, C. VII / 1, s. 249-279.

¹³¹ Halil Baltacı, “Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Mirsâdü'l İbâd”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C.26, 2010/2, s.166-167.

geldim ve nereye gidiyorum, niçin yaratıldım? Maksadım ve maksudum nedir?” gibi sorularına rahatça cevap bulacağını ifade eder.¹³²

Dâye, eserini Kayseri’de 618 yılında kaleme almış, ancak kitaba son şeklini 620 yılında Sivas’ta vererek Alâeddin Keykubât’a takdim etmiştir.¹³³

Necmeddîn-i Dâye, tarikat hakkında yazılan eserlerin çoğunluğunun Arapça olması ve bunların Farsça konuşan insanlara fayda sağlamaması sebebiyle eserini Farsça olarak kaleme almayı uygun görmüştür.¹³⁴

Dâye’nin eseri, İslâm’ın beş şartını temsil etmek üzere beş ana bölüm (bab) ve tasavvuf için çok önemli olan kırk sayısına binaen kırk fasıl olarak düzenlenmiştir.¹³⁵ Eserin bölümlerinin adı sırasıyla şöyledir:

Birinci bap: Kitabın dîbâcesi hakkındadır.

İkinci bap: Varlıkların başlangıcının beyanı hakkındadır.

Üçüncü bap: İnsanların geçimi hakkındadır.

Dördüncü bap: Said ve şâkî nefislerin meâdı hakkındadır.

Beşinci bap: Farklı taifelerin sülûku hakkındadır.¹³⁶

Dâye’nin eserinin beşinci babı sultan, vezir, yöneticiler gibi çeşitli insan sınıflarının nasıl hareket etmesi gerektiğine dair bilgiler vermesi yönüyle siyâsetnâme özelliği taşımaktadır.¹³⁷ Bundan dolayıdır ki *Mirsâd*, yazıldığı dönemin ruhi ve içtimai hayatı hakkında bize bilgi vermesi bakımından son derece önemli bir eserdir.¹³⁸

Dâye’nin eseri yazıldığı dönem hakkında bize geniş bilgi vermesi yanında eserinde ifade ettiği siyâsi görüşler günümüz dünyasını aydınlatması bakımında da son derece önemlidir. Bu da Necmeddîn-i Dâye’nin ne kadar büyük bir siyâset

¹³² Dâye, *a.g.e.*, s.65.

¹³³ Dâye, *a.g.e.*, s.65.; Baltacı, , *Necmeddîn-i Dâye Râzi*, s.91.

¹³⁴ Dâye, *a.g.e.*, s.52.

¹³⁵ *a.g.e.*, s.64.

¹³⁶ *a.g.e.*, ss.43-47.

¹³⁷ Özgür Kavak, *Sufî Diliyle Siyaset*, Klasik Yay., İstanbul, 2010, s.21.

¹³⁸ Mehmet Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Bellekten*, S.27, 1943, s.447-448.

sanatçısı olduğunu göstermektedir.¹³⁹

¹³⁹ Şefeaddin Severcan, *Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul, s.24.

II. BÖLÜM: SELÇUKLULAR DÖNEMİ SİYÂSETNÂMELERİNE GÖRE DEVLET ADAMLARININ SAHİP OLMASI GEREKEN ÖZELLİKLER

Devlet adamının pek çok değeri ve erdemi üzerinde toplayan örnek bir şahıs olması gerektiği Selçuklular döneminde kaleme alınan siyâsetnâmelerde en çok üzerinde durulan konu olmuştur.

Çalışmamızın bu bölümünde incelediğimiz siyâsetnâmelerden hareketle başarılı bir devlet adamının sahip olması gereken özellikleri ve bu özelliklerin incelediğimiz siyâsetnâmelerde nasıl ele alındığını ifade etmeye çalışacağız.

2.1. Âdil Olup, Zulme Mâni Olmak

“Toplumda adaleti tesis edip, zulme engel olmak”, Selçuklular döneminde yazılan siyâsetnâmelerin en çok üzerinde durduğu konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemdeki siyâsetnâmeler, saltanatın zulümle asla devam etmeyeceği konusunda hemfikirdirler.

Nizâmülmülk, ataların “*Saltanat, küfür ile devam bulur; amma zulüm ve gaddarlıkla paydâr kalmaz*”¹⁴⁰ sözünü hatırlatarak devlet yetkililerinin, saltanatın devamı için ilk yapmaları gereken şeyin; zulmü engellemek olduğunu vurgulamıştır.

Siyâsetnâme'nin pek çok yerinde âdil olmayıp, zalimlik yapan devlet adamının başına gelecekleri anlatmak için Hz. Peygamber'in sözlerine yer verilmiştir: “*Bu cihanda halka idarecilik yapanlar, mahşer günü huzura elleri bağlı getirilirler. Şayet âdil imiş ise, adalet onun ellerini çözüverir ve cennete ulaştırır; yok eğer zalim imiş ise zulmü ellerini bağlar ve elleri boynundan zincire vurulmuş şekilde onu cehenneme götürür.*”¹⁴¹

En iyi devrin, âdil bir padişahın devri olduğunu hatırlatan¹⁴² ve Âdem (as) zamanından günümüze kadar her başarılı padişahın adaleti gözettiğini¹⁴³ zikreden Nizâmülmülk, adaletle ilgili rivayet ettiği bir hikâyede padişahların âdil davranma konusunda titiz davranmaz ise hükümlerinin kısa süreceğini ifade eder.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.9.

¹⁴¹ *a.g.e.*, s.11.

¹⁴² *a.g.e.*, s.41.

¹⁴³ *a.g.e.*, s.35.

¹⁴⁴ *a.g.e.*, s.36.

Adaletin tesisine hayli ehemmiyet veren Nizâmülmülk, Hz. Peygamber'in "Adalet dinin şerefi, sultanın gücüdür. En layık padişah, gönlü adalet mekânı, evi dindarların ve âlimlerin dinlenme yeri olan padişaktır." sözünü hatırlatır ve yine Hz. Peygamber'in "Allah için dünyada adalet dağıtanlar, kıyamet gününde inciden olan cennet minberlerine oturacaklardır." hadisini zikrederek âdil sultanların ahirette de kazanacağını ifade eder.¹⁴⁵

Nizâmülmülk, padişahın, haftada iki gün haklıyı haksızdan ayırmak ve mazluma hakkını vermek için *divan-ı mezalime* oturup mazlumlara aracısız olarak dinlemesi gerektiğini vurgulamıştır. Kendisine konuyu yanlış ya da eksik anlatma ihtimaline karşı padişahın, mazlumlara dinleme konusunda hiçbir aracı kılmaması gerektiği, Siyâsetnâme'de vurgulanmış ve bu konuda meselenin özüne yönelik pek çok hikâyeye anlatılmıştır.¹⁴⁶

Toplumda adaletin sağlanması için devletin hukuk sisteminin iyi bir şekilde çalışmasının zorunlu olduğunun farkında olan Nizâmülmülk, kadıların seçiminde padişahın son derece titiz davranmasının gerekliliği üzerinde durmuş ve kadıların harama yönelmemesi için ihtiyaç duydukları maaşın onlara verilmesini tavsiye etmiştir. Adaletin tesisi için çabalayan kadıların, adaleti tesis noktasında hükümdarı bile kayırmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁷ Bu anlamda hükümdar, hukuktan sorumlu devlet adamlarını, teftiş etmesi için dindarlara, zahitlere, dünya malını önemsemeyen ve kişisel çıkarlarıyla meşgul olmayan kimselere vazife buyurmalıdır.¹⁴⁸

Divandan çıkacak kararların uygulanmasında, kimse arasında fark gözetilmemesi gerektiği Siyâsetnâme'de ifade edilmiş, adaletteki 'eşitlik ilkesine' vurgu yapılmıştır.¹⁴⁹

Keykâvus, "Her işe ki el urasın, adl ile ur, zulüm ile urma. Yani bir kişi eyi iş işlese adletmiş olur, kendüye ve yavuz iş işlese zulmetmiş olur kendüzüne"¹⁵⁰

¹⁴⁵ a.g.e., s.41-42.

¹⁴⁶ a.g.e., ss.12-19.

¹⁴⁷ a.g.e., s.35.

¹⁴⁸ a.g.e., s.39.

¹⁴⁹ a.g.e., s.61.

¹⁵⁰ Keykâvus, a.g.e., s.50.

şeklinde idarecilerin daima âdil olması gerektiğini ifade ederken, devlet adamının bir zulüm gördüğünde ona acil bir şekilde müdahale etmesinin zorunluluğunu vurgular.¹⁵¹ Nitekim adaletle davranmayıp, zulmü yayan bir devlet adamı, başta kendisine zalimlik etmiş olmaktadır.

Keykâvus, toplumda adaletin sağlanması ve haksız yere kan dökülmemesi gerektiği üzerinde fazlaca durur. Günahsız bir kişinin öldürülmesi, nâhak kan dökmektir ki bu da zalimlikdir. Bu şekilde haksız yere kan dökenin başından iki cihanda bela eksik olmayacaktır. Bir devlet adamının haksız yere kan dökmesi halinde kıyamette ceza bulmasının yanında bu dünyada da halkın nefreti ile karşılaşmasından dolayı bednam olacağını dile getiren Keykâvus, idarecilerin bu konuya dikkat etmesi gerektiğini vurgular.¹⁵²

Keykâvus, haksız yere kan dökmenin kötülüğünden bahsettikten sonra, toplumda adaletin tesisi için padişahın ve halkın aleyhine iş işleyen kimselerin derhal ceza alması gerektiğini de ifade eder.¹⁵³

Eserinin büyük bir kısmını toplumda adaleti tesis etmenin ve zulmü önlemenin gerekliliğine ayıran Gazzâlî, başkanın, adalet ve zulümle ilgili durumlarda muhakkak Allah'a hesap vereceğini vurgular.¹⁵⁴

*“Başkan kâfir de olsa, halka zulüm yapmadıkça idareciliği bâkidir”*¹⁵⁵ diyen Gazzâlî, saltanatın küfürle devam bulsa dahi zulümle devam etmeyeceğine vurgu yapar.¹⁵⁶

Gazzâlî, eserinde Tâbiîn büyüklerinden, Muhammed b. Ka'b'ın adalet tanımına yer verir. Ona göre adalet, *“sizden yaşça küçük olanların babası, yaşça büyük olanların çocuğu ve aynı yaşta olanların kardeşi olmak, her suçluya suçuna göre ceza vermek, kendisine olan kininden dolayı bir Müslümanı dövmekten sakınmaktır.”*¹⁵⁷

¹⁵¹ a.g.e., s.227.

¹⁵² a.g.e., s.106.

¹⁵³ a.g.e., s.106.

¹⁵⁴ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.45, 76, 85, 93, 94, 95, 97, 100, 101, 103, 111, 120-122, 144, 150, 175.

¹⁵⁵ a.g.e., s.80.

¹⁵⁶ a.g.e., s.81.

¹⁵⁷ a.g.e., ss.57-58.

Hz. Peygamber'in, halkına âdil davranan yöneticinin, hiçbir gölge ve sığınağın kalmadığı kıyamet gününde gölgelendirileceği¹⁵⁸, müjdesini hatırlatan Gazzâlî devlet adamının âdil olup, zulme engel olmasının gerekliliğine dair pek çok hadisi, eserinde zikreder.¹⁵⁹

Gazzâlî, ancak âdil devlet adamının, halkından emin olabileceğini ifade eder. Bu bağlamda halkından emin bir şekilde ağacın altında, etrafında muhafız olmadan yatan Hz. Ömer'i hatırlatan Gazzâlî, zalimlik yapmayan devlet başkanının kimseye karşı korkusunun olmayacağını zikreder.¹⁶⁰ Nitekim kendisinde adalet bulunan başkan, bütün hükümdarları mağlup edebilir.¹⁶¹

Bir devlet adamının, zulüm yapmasa bile zulme sessiz kalmasının, zalimlik yapmakla eş değer olduğunu ifade eden Gazzâlî, devlet adamının en önemli vazifelerinden birinin, zulme mani olmak olduğunu belirtir.¹⁶² Nitekim toplumdaki zorbalıklar kalkmazsa halkın işleri asla muntazam olmayacaktır.¹⁶³ Bunun için devlet adamı, halk ile arasındaki perdeleri kaldırmalı ve halkın sorunlarını aracısız dinlemelidir.¹⁶⁴

Gazzâlî, devlet adamının, alelâde bir insanla, tanınmış mevki sahibi kişiler arasında eşit davranması gerektiğini ifade eder. Nitekim cevher ve toprak ahirette aynı fiyattır ve devlet adamı zengine yaranmak için kendini ateşe atmamalıdır.¹⁶⁵

Zencânî, her şeyin temelini adalet olduğuna vurgu yapar. Ona göre "*Din ülkeyle, ülke orduyla, ordu malla kuvvet kazanır. Mal, beldelerin mamurluğuyla, beldelerin mamurluğu halka adaletli davranmakla değer kazanır.*"¹⁶⁶

Âdil devlet başkanının cennete, zalim devlet başkanının cehenneme gireceğini belirten Zencânî,¹⁶⁷ âdil devlet adamına herkesin şefaati olacağını ve

¹⁵⁸ a.g.e., s.47.

¹⁵⁹ a.g.e., ss.46-51.

¹⁶⁰ a.g.e., ss.52-54. (Ayrıca bkz., a.g.e., s.105-106.)

¹⁶¹ a.g.e., s.92.

¹⁶² a.g.e., s.61.

¹⁶³ a.g.e., s.89.

¹⁶⁴ a.g.e., s.156.

¹⁶⁵ a.g.e., s.119.

¹⁶⁶ Zencânî, a.g.e., s.116.

¹⁶⁷ a.g.e., s.96, 121, 177.

böylelikle onun, hem bu dünyada hem de ahirette kurtuluş bulacağını dile getirir.¹⁶⁸

Devlet adamının âdil olmasına son derece vurgu yaptığını gördüğümüz Zencâni, eserinde meselenin özüne yönelik pek çok ayet ve hadise yer verir.¹⁶⁹ En bahtiyar sultanın, adaletle hükmeden sultan olduğunu dile getirir.¹⁷⁰ Zalim sultanın, saltanatının sürekli olmayacağını ifade eder.¹⁷¹ Zencânî, tıpkı Nizâmülmülk ve Gazzâlî, gibi bir devletin küfürle devam etse bile zulümle devam etmeyeceğini belirtir.¹⁷² Nitekim zulmün olduğu yerde nimet olmayacaktır.¹⁷³

Zencâni, salih olup, adaletle hükmeden devlet başkanının devrini güzelleştireceğini, kötü olup zulüm yapan bir devlet başkanının ise devrini bozacağını hatırlatarak sultana ‘zaman sensin’ mesajı verir.¹⁷⁴

Zencâni, âdil sultanı şu şekilde tanımlar:

Âdil sultan halkına insafılı davranıp zulümden kaçınandır. Halkını ümit ile korku, adaletle intikam alma arasında tutar. Merhamet gösterir, zira yalnızca merhametle halkını itaate yönlendirebilir. Halkına korku salar, böylece de onları isyankârlıktan alıkoyup itaate sevk eder. Bu ikisini yaparak topluma hem ümit verir, hem korku salar. Böylece da saltanatı yücelip memleketi ve yardımcılarını düzene girer. Adaletli olur, zira halkına adaletli davranmayan, zulmü adaletini geçen bir devlet, daima payidar olamaz.¹⁷⁵

Devlet adamına, zalimin zulmünü engelle, mazluma yardım et,¹⁷⁶ şeklinde tavsiyede bulunan Zencâni, idarecilerin âdil olmasının, cesur olmasından daha önemli olduğuna vurgu yapar. Nitekim adalet olunca, cesarete çok fazla gerek duyulmayacaktır.¹⁷⁷

Taşkınlık yapıp, itaatsizlik eden halka bile adalet ve insafla yaklaşılması gerektiğini belirten Zencâni, hak etmedikleri halde halkına zulüm yapan bir devlet

¹⁶⁸ a.g.e., s.97.

¹⁶⁹ a.g.e., s.99-101, 121-122, 211-212.

¹⁷⁰ a.g.e., s.102.

¹⁷¹ a.g.e., s.104, 179.

¹⁷² a.g.e., s.124.

¹⁷³ a.g.e., s.129.

¹⁷⁴ a.g.e., s.103.

¹⁷⁵ a.g.e., s.104.

¹⁷⁶ a.g.e., s.88.

¹⁷⁷ a.g.e., s.105, 129.

adamında hayır olmadığını dile getirmiştir.¹⁷⁸ Ona göre sultanın yegâne görevi, mazlumların davasını incelemek ve mazlumun hakkını almaktır.¹⁷⁹ Bu doğrultuda sultan, mazlumları aracısız dinlemeli ve mazluma hakkını verme konusunda kendisine yardımcı olacak âdil ve vicdanlı kimseleri yanında tutmalıdır.¹⁸⁰

Zencânî, devlet adamının, kendisine itaat etmesine rağmen halkı zayıf ve kuvvetli diye ayırıp haksızlık yapmaması gerektiğine vurgu yapar.¹⁸¹ İyi bir devlet adamı, kuvvetliyi zayıfa, alçağı da şerefliye tercih etmez,¹⁸² adaletle davranır, eşit taksim eder, kendini halktan biri sayar.¹⁸³

Mazluma yardım etmeyen kimsenin bile kıyamette ayaklarında ateşten bir nal olacağını belirten Zencânî, zalim olup, haksızlık yapanın Allah'ın lanetine duçar kalacağını ifade eder.¹⁸⁴ Bu doğrultuda sultan, mazlumun duasından çekinmelidir. Nitekim mazlumun duasında bir perde yoktur ve onun duası hemen kabul olunur.¹⁸⁵

Adaletin, mülkün temeli olduğunu ifade eden Dâye, emirler, vezirler ve askerler ne kadar fazla, şevket ve azamet ne kadar çok ve araç gereçler ne kadar güçlü olursa olsun adalet olmadan memlekette düzen ve istikrarın kalmayacağını vurgulamıştır. Nitekim mülk, küfürle devam etse dahi, zulümle devam etmeyecektir.¹⁸⁶

Dâye, “*Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife kıldık...*” ayetini hatırlatarak, idarecilere, mülkün Allah tarafından verildiğini ve idarecilerin adaletten yoksun olması durumunda Allah'ın dilerse saltanatı alıp, başkasına verebileceğini hatırlatır. Bu doğrultuda padişah, halkı yönetme işini bizzat kendisi görmeli ve mümkün olduğunca reaya hükmetme işini başkasına devretmemelidir. Zira padişahın vekilleri, halka karşı padişahın kendisi kadar rahmet ve şefkatli olamayacaktır.¹⁸⁷

Allah'ın hak ile hükmetmeyi emrettiğini hatırlatan Dâye, devlet adamının

¹⁷⁸ a.g.e., s.106.

¹⁷⁹ a.g.e., s.108.

¹⁸⁰ a.g.e., s.107, 214-215.

¹⁸¹ a.g.e., s.122, 216-217.

¹⁸² a.g.e., s.123.

¹⁸³ a.g.e., s.124.

¹⁸⁴ a.g.e., s.122-123.

¹⁸⁵ a.g.e., s.128-129.

¹⁸⁶ Dâye, a.g.e., s.371-372.

¹⁸⁷ a.g.e., s.341-342.

adaleti, doğruluğu elden bırakmayıp, zulmetmemesi gerektiğini hatırlatır.¹⁸⁸ Devlet adamı, reaya karşı adaletle ve insafla davranıp, zalimleri ve fâsıkları zulüm ve fişktan alıkoymalı, zayıfları takviye edip güçlendirmelidir.¹⁸⁹ Nitekim padişah çoban, reaya sürü gibidir. Ve çoban, sürüdeki boynuzsuz kuzuları, boynuzlu koçlardan korumalıdır.¹⁹⁰

Sultanın, Allah'ın gölgesi olduğunu hatırlatan Dâye, bütün mazlumların yardımcısı Allah iken bir sultanın asla zulüm yapamayacağını belirtir. Şayet sultan; zulüm, cefa, hevâya uyma, Allah'a muhalefet ile meşgul olursa Allah'ın gazap ve kahrına duçar olup, zamanın İblis'i olarak sıfatlandırılır.¹⁹¹

2.2. Affedici ve Merhametli Olmak

İdarecilerin, halkına karşı elden geldiğince affedici olup, merhametli olması gerektiği Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinin, üzerinde durduğu bir konudur. Nitekim affedici olup, merhametli davranan devlet adamları, halkın nefretini kazanmayacağı için reayayı idare etmede sıkıntı yaşamayacaklardır.

Nizâmülmülk, hizmetkârların ya da memurların, olası bir hatasında, önce uyarılması ve uyarıyı dikkate aldıklarında ise affedilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹² Nizâmülmülk'e göre özellikle yetiştirilmesi ve yükselmesi için verilen emeklerin boşa gitmemesi ve itibarının düşmemesi amacıyla, üst makamlarda bulunanların bir kusur işlemesi halinde bu kişilerin azarlanmadan ve kınanmadan önce uyarılması gerekir.¹⁹³

Gençliğinde çok kötü biri olup, sonraları hidayete ermiş Reis Hacı isimli bir zatın, hasta bir köpeğe yardım edip, bu merhameti sebebiyle affedilme hikâyesini anlatan Nizâmülmülk, hükümdarın esirgeyici olması gerektiğini belirtir.¹⁹⁴

“Suç için kimseyi kınama”, tavsiyesinde bulunan Keykâvus, suç işleyene kerem edilmesi gerektiğini savunur. Nitekim “*suçlu âdemoğludur, âhir âlemde suçu*

¹⁸⁸ *a.g.e.*, s.342, 354, 370, 407.

¹⁸⁹ *a.g.e.*, s.344, 347, 354, 379.

¹⁹⁰ *a.g.e.*, s.355.

¹⁹¹ *a.g.e.*, s.351-352, 370.

¹⁹² Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.8-9.

¹⁹³ *a.g.e.*, s.104.

¹⁹⁴ *a.g.e.*, ss.123-125.

evvel Âdem atamız işlemiştir.”¹⁹⁵ Bir devlet adamı, suç için kimseyi kınamazsa, halk da keşke böyle etmeseydi, diye onu kınamaz.¹⁹⁶

Ḳābûsnâme’de, idarecilerin, yavuzluk ve merhametsizlik edip, haksız yere kan dökmemesi gerektiğini vurgulanır. Nitekim bir devlet adamı, merhametsiz ve yavuz olursa halkın nefretini kazanır ve ülkede düzen kalmaz.¹⁹⁷

Keykâvus, suç işleyip, af dileyen kişiye karşı merhametli olunması gerektiğini belirtir.¹⁹⁸ İşlenen suç, büyük bir kabahat dahi olsa af yolu tercih edilmelidir.¹⁹⁹

Suç işleyenlere merhamet edilmesi gerektiği, vurgusunun ardından Keykâvus, devlet adamının, kendisinden bir şey isteyenlere karşı elden geldiğince merhametli davranıp istekleri yerine getirmesi gerektiğini savunmuştur.²⁰⁰

Gazzâlî, affetme hususunda Hz. Peygamber’in Arapların ileri gelenlerine, şayet birisi af dilerse ona merhamet ediniz, şeklindeki tavsiyesini hatırlatır.²⁰¹ Küçükleri bağışlamak, her durumda insafî elden bırakmamak müminin imanını tamamlayan güzel hasletlerdendir.²⁰² Nitekim Hz. Peygamber, “Müslümanlara şefkat göstermeyen onlardan değildir”²⁰³ uyarısında bulunmuştur.

Devlet başkanına, “Başkan! Siz mümkün merteye işleri yumuşaklıkla ve şefkatle yürütmelisiniz. Şiddet ve sertlikten kaçınınız”²⁰⁴ şeklinde seslenen Gazzâlî, Hz. Peygamber’in “halkına müşfik olmayan lider, kıyamette şefkat görmez”²⁰⁵ sözünü hatırlatarak devlet adamının, merhametten ve şefkatten ayrılmaması gerektiğini vurgular.²⁰⁶

“Bütün halkın üzerinde hassasiyetle eğilmeyen, merhamet ve şefkatten uzak,

¹⁹⁵ Keykâvus, *a.g.e.*, s.149.

¹⁹⁶ *a.g.e.*, s.149.

¹⁹⁷ *a.g.e.*, s.106.

¹⁹⁸ *a.g.e.*, s.145.

¹⁹⁹ *a.g.e.*, s.149.

²⁰⁰ *a.g.e.*, s.150.

²⁰¹ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.46, 99.

²⁰² *a.g.e.*, s.64.

²⁰³ *a.g.e.*, s.68.

²⁰⁴ *a.g.e.*, s.70.

²⁰⁵ *a.g.e.*, s.70.

²⁰⁶ *a.g.e.*, s.95, 131, 150, 166, 168, 177.

*devletin şerefini korumayan kimseleri vali olarak göndermekten sakınız*²⁰⁷ şeklinde tavsiyede bulunan Gazzâlî, devlet başkanının, ülke yönetiminden sorumlu hizmetkârları seçerken de merhametli ve şefkatli olmalarının gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Zencânî, halkın ancak merhametle itaate yönlendirilebileceğini belirtir.²⁰⁸ İdareciler, halka karşı merhametli ve şefkatli olmalı, kıtlık zamanında onlarla ilgilenmelidir.²⁰⁹ Allah'ın, ahirette kullarına merhametle yaklaşıp merhamet edeceğini, zorluk çıkarana ise zorluk çıkaracağını hatırlatan Zencânî, devlet adamının insafı elden bırakmaması gerektiğine vurgu yapar.²¹⁰ İdareciler, süt emziren bir annenin, çocuğuna gösterdiği şefkat gibi halkına şefkat göstermelidir.²¹¹

Affetmenin, intikam almaktan daha hayırlı olduğunu belirten Zencânî, affetmenin sonunda övünme, intikamın sonunda ise pişmanlık olduğunu ifade eder.²¹² Bu doğrultuda devlet adamı, daima yumuşak başlı olmalı, cezalandırma konusunda da aceleci davranmamalıdır.²¹³ Nitekim geçmiş melikler; günahkârlar, suçlarını itiraf edip, aman dilediğinde onlara karşı hep müsamahalı olmuşlardır.²¹⁴

Allah'ın affedici olup, affedenleri de sevdiğini, hatırlatan Dâye, Hakk'ın sıfatı ile sıfatlanmış olan bir sultanın en önemli özelliğinin, cürüm ehlini cezalandırma fırsatı olduğu halde affetmesi, olduğunu belirtir.²¹⁵

Dâye, padişahın halkına karşı merhametinin, anne-babanın kullarına karşı merhameti ve şefkati gibi olduğunu dile getirir. Bu manada padişah, halkına karşı hükmetme işini bizzat görmeli, bu işi vekillerine bırakmamalıdır. Nitekim vekiller, padişah kadar merhamet ve şefkat sahibi davranmayabilmektedir.²¹⁶

2.3. Düzeni Sağlamak ve Kötüleri Cezalandırma

Selçuklular döneminde yazılan siyâsetnâmelerde, idarecilerin affedici ve

²⁰⁷ *a.g.e.*, s.68.

²⁰⁸ Zencânî, *a.g.e.*, s.104.

²⁰⁹ *a.g.e.*, s.114.

²¹⁰ *a.g.e.*, s.121-122.

²¹¹ *a.g.e.*, s.124, 224.

²¹² *a.g.e.*, s.177.

²¹³ *a.g.e.*, s.176, 200.

²¹⁴ *a.g.e.*, ss.225-236.

²¹⁵ Dâye, *a.g.e.*, s.347-348.

²¹⁶ *a.g.e.*, s.341-342.

merhametli olması gerektiğine vurgu yapmanın yanında gerektiğinde suçluların cezalandırılmasının, düzeni sağlamak için son derece önemli olduğu ifade edilir.

Nizâmülmülk eserinde, devlet adamının en temel görevlerinden birisinin, toplumdaki düzeni sağlamak olduğunu belirtmiştir. Düzeni sağlanmanın en temel şartı da suçu olana gerekli cezanın verilmesidir. Ona göre hizmetkârlar ya da memurlardan, kendilerine yakışmayan bir iş veya bir zülüm görülür de bu kişi, uyarıları dikkate alarak hatasından dönerse, görevinde devamlılığı sağlanır. Eğer görevli kişi hatasını anlamayıp, bu konuda ısrar ederse hemen görevine son verilerek yerine o makama layık birisi tayin edilir. Ve nankörlük edip, görevine sadık olmayan kimse, hak ettiği ölçüde cezalandırılır.²¹⁷

Nizâmülmülk, devletin salahiyeti için devlet yetkililerinin affedilemez suçlar işleyen kişilere karşı bağışlayıcı olmaması gerektiği üzerinde durmuştur.²¹⁸ O, dört grup insanın affedilemeyeceğini şöyle açıklamıştır:

Melikler dört grup insanın günahını görmezden gelmemelidir. Birincisi, onun memleketine kastetmek günahını işleyenler; ötekisi, haremine kastedenler; diğeri onların sırlarını tutmayanlar, bir diğeri de dille melik ile gönülden melikin muhalifleri ile bir olan ve onların siyasetini güdenlerdir.²¹⁹

Düzeni sağlamak için hak eden kişiye gerekli cezanın verilmesinin önemli olduğunu ifade eden Nizâmülmülk, cezanın padişaha karşı gelme ve ona karşı kötü bir niyet besleme konusunda caydırıcı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiş ve bu konuda padişahı uyarmıştır.²²⁰

Keykâvus, halkın salâhi için, suçluya gereken cezanın verilmesi ve böylelikle düzenin sağlanması gerektiğini vurgular.²²¹ “Şefkatsiz kişilere şefkat etme”²²² telkini ile affedilmesi mümkün olmayan kişilerin bağışlanmaması gerektiği de ifade edilir.²²³

Gazzâlî, devlet adamının, cezalar konusunda Allah’ın kitabını, bizzat

²¹⁷ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.8-9, 104, 109.

²¹⁸ *a.g.e.*, s.27.

²¹⁹ *a.g.e.*, s.27.

²²⁰ *a.g.e.*, s.27, 62.

²²¹ Keykâvus, *a.g.e.*, s.106.

²²² *a.g.e.*, s.224.

²²³ *a.g.e.*, s.225.

uygulaması gerektiğine vurgu yapar. Allah'ın emrettiği hadlerde indirim yapılmaması gerekir.²²⁴ Nitekim cezalar gerekli şekilde verilmez ise toplumda düzen kalmaz. Devlet adamı, Rabbin emrine aykırı hareket eden, kılıç ile terbiye etmelidir.²²⁵

Devlet adamının, bir bahçıvan gibi yok edici unsurları bertaraf etmesi gerektiğini belirten Gazzâlî, halkı koruma adına mütecaviz, hırsız gibi kimselerin terbiye edilip, bunların engellenmesinin ve hatta gerekirse sınır dışı edilmesinin zorunluluğuna vurgu yapar.²²⁶ Ayrıca Gazzâlî, ülkesinin işini savsaklayan, şerefini bozmaya çalışan ve başkanın sırrını yayan kimselerin başkan tarafından asla affedilmemesi gerektiğini de belirtir.²²⁷

Zencânî, halkın isyankârlıktan alıkoyulması için, yeri geldiğinde korkutulması ve cezalandırılması gerektiğini ifade eder.²²⁸ Nitekim devlet, ancak itaatle ayakta durur.²²⁹

Dâye, affetmenin Hakk'ın sıfatı olduğunu belirtmekle beraber, gerektiğinde kötülerin cezalandırılmasının da Hakk'ın sıfatı olduğunu belirtir. Bu manada devlet adamı, zulüm ve fisk ehlini bastırarak, mazlumun hakkını zalimin elinden almakla, hırsızları ve yol kesen eşkiyayı defetmekle ve kısası hak edene uygulamakla sorumludur.²³⁰ Nitekim devlet adamı, kötülöklere karşı gevşeklik ve aldırmaçlıkla itham edilecek şekilde davranırsa, fesat ve fitne ehli cesaretlendirecektir. Bu da toplumda huzursuzluğa sebep olacaktır. Devlet adamı, bir uzuvda meydana gelen hastalığı bıçakla kesip atmalıdır ki diğör uzuvlara sirayet etmesin.²³¹

2.4. Memleketi İmar ve İhya Etmek, Hazineyi Düzene Koymak

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde idarecilerin, halkın memnuniyetini kazanmaları ve saltanatın devamını sağlamaları için memleketi imar edip, hazineyi düzene sokmaları gerektiğini belirtilir.

²²⁴ Gazzâlî, *Nasihati'l Mülük*, s.50-51.

²²⁵ *a.g.e.*, s.55, 99.

²²⁶ *a.g.e.*, s.149.

²²⁷ *a.g.e.*, s.157.

²²⁸ Zencânî, *a.g.e.*, s.104, 172, 181.

²²⁹ *a.g.e.*, s.171.

²³⁰ Dâye, *a.g.e.*, s.347, 355-357, 377, 378.

²³¹ *a.g.e.*, s.364.

Nizâmülmülk, hükümdarın, yeraltı suları için kanallar açmak, ırmaklara yataklar yapmak, köprüler inşa etmek, yerleşim birimlerini düzenlemek, tarım alanlarını ekime elverişli kılmak, yeni şehirler kurmak, medreseler açmak gibi memleketi imar edici faaliyetler yapmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Hükümdar bu şekilde memleketi imar ederek, hem halkının memnuniyetini kazanacaktır hem de diğer cihana, kazandığı duaların sevabı nail olacaktır.²³²

Nizâmülmülk'e göre hükümdar, devlet hazinesinin dolu olmasına her zaman dikkat etmeli ve ona sahip çıkarak, düzenleme yapmalıdır. Padişahlar, hazineyi asıl ve sarfiyat hazinesi olarak ikiye ayırmalı, bir zaruret olmadıkça asıl hazineden harcama yapmamalıdır.²³³

Padişahın ve kendisinin faydasını gözetten bir devlet adamının, memleketin vuran yerlerini imar etmesi gerektiğini savunan Keykâvus, “*âdil ve mimar olasin, yani gönüller yapasin*”²³⁴ şeklinde tavsiyelerde bulunur.

Memleketi imar etmenin önemine vurgu yapmanın yanında Keykâvus, devlet hazinesinin düzenlenmesi üzerinde durur ve israftan kaçınılması gerektiğini belirtir. Nitekim israf, yoksulluk ve afeti doğurur.²³⁵

Bir devlet adamının, en önemli görevlerinden birinin yanına iş bilen kimseleri alarak memleketi imar etmek olduğunu dile getiren Gazzâlî,²³⁶ memleketinde tek bir harap virane olmayan Nûşîrevân'ın²³⁷ saltanatından örnekler vererek, devlet adamının memleketini mamur hale getirmesinin önemine vurgu yapar.²³⁸ Bir idareci ülkesini mamur kıldığı zaman halkı ona duacı olup, minnettar kalacaktır.²³⁹ Aksi takdirde ülkesine bakmayan başkanın yönetimi devamlı olmayacaktır.²⁴⁰

Gazzâlî, devlet başkanının, hazineyi koruyup, harcamalarda, başta kendisinin sınırı aşmaması gerektiğini ifade eder.²⁴¹ Nitekim devlet başkanı, gereksiz

²³² Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.9.

²³³ *a.g.e.*, s.184-185.

²³⁴ Keykâvus, *a.g.e.*, s.217.

²³⁵ *a.g.e.*, s.110, 238.

²³⁶ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülük*, s.91.

²³⁷ Nûşîrevân: Eski İran meliklerinden, Sasanî sülalesinin yirmincisidir.

²³⁸ *a.g.e.*, s.94, 100-101.

²³⁹ *a.g.e.*, s.103.

²⁴⁰ *a.g.e.*, s.149, 114.

²⁴¹ *a.g.e.*, s.51, 83, 109-118.

harcamalar yaptığı zaman halkın içinden bozgunculuk zihniyeti taşıyanlar da hazineyi yağma etmeye teşebbüs edecektir. Böyle bir durumda ise toplumda karışıklıklar baş gösterecektir.²⁴²

Düşmana karşı koymak için mal ve mülkün en iyi asker olduğunu belirten Gazzâlî, devlet başkanının, vergileri âdil bir şekilde toplayıp, gereken yerlere sarf etmesi gerektiğini ifade eder.²⁴³

Zencânî, bir devlet adamının en önemli vazifesinin, memleketi imar etmek olduğu üzerinde durur. Nitekim bir memleketin harap olması demek iki şeyi gösterir; birincisi sultanın acizliğini, ikincisi onun zalimliğini. Zencânî, bu bağlamda eserinde memleketinde imarsız hiçbir bölgenin olmadığı Enûşîrvân'ın hikâyesine yer verir:

Bir Hint Sultanı, Enûşîrvân'a bir elçi yollayıp, 'Ben sultanlığa daha layığım, memleketinin harcını bana ver' dedi. Bunun üzerine Enûşîrvân elçinin dinlenmesini emretti. Daha sonra ikinci gün, devlet erkânını ve ileri gelenleri toplayıp Hint elçisinin huzuruna girmesine izin verdi. Elçi huzura girdi ve yer öptü. Enûşîrvân: 'Vereceğim cevabı dinle!' dedi ve bir sandık getirilmesini emretti. Sandığı açtı, içinden küçük bir sandık daha çıkardı, ondan da bir avuç kebere otu çıkardı. Sonra onu elçiye verip 'Sizin ülkenizde bundan var mıdır?' diye sordu. Elçi 'Evet' deyince, Enûşîrvân: 'Memleketine dön ve sultanına de ki, senin önce kendi ülkeni imar etmen gerekir. Zira orası harap bir vaziyettedir. Ondan sonra mamur bir ülkeyi almaya heveslenirsin. Ben memleketimin her karışını dolaşmış bir yerde bu ota rastlasam, oranın valisini asarım' dedi.²⁴⁴

Nûşîrevân'ın hükümlerliği zamanında memlekette bir tane bile harap bir binanın bulunmadığını hatırlatan Zencânî, devlet adamının eski hükümdarlar gibi memleketin imarına önem vermesi gerektiğini vurgular.²⁴⁵ Nitekim memleket ne kadar mamur hale getirilirse halk da o kadar huzurlu ve minnettar olacaktır.²⁴⁶

Zencânî, devlet adamının, devlet hazinesinden keyfi harcama yapmayıp, hazineyi düzene sokmasının gerekliliğine de vurgu yapar.²⁴⁷ Bu konuda hazineden

²⁴² *a.g.e.*, s.83.

²⁴³ *a.g.e.*, s.109, 113, 117.

²⁴⁴ Zencânî, *a.g.e.*, s.110-111.

²⁴⁵ *a.g.e.*, s.113.

²⁴⁶ *a.g.e.*, s.116.

²⁴⁷ *a.g.e.*, s.124, 162.

yememek için demir işleme sanatını öğrenen Hz. Davut (a.s.)'ı örnek gösterir.²⁴⁸

Dâye, devlet adamlarının, ülkedeki ziraat ve imaretle meşgul olması gerektiğini belirtir. Padişah, mal toplama telaşına girmeyip, halkın ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Aksi takdirde afetler, fitneler ve büyük sorunlar çıkar ki bütün hazineler harcansa onları ortadan kaldırmak mümkün olmaz.²⁴⁹

2.5.Halkın Memnuniyetini Kazanmak

Selçuklular döneminde yazılan siyâsetnâmeler, bir devlette huzuru tesis etmek için ilk olarak halkın memnun edilmesi gerektiğini vurgularlar ve bu doğrultuda idarecilerin, halkı kendi akrabası gibi görmesinin ve bu minvalde hareket etmesinin zorunluluğunu ifade ederler.

Sultanın, cihanın aile reisi, cihandakilerin de kendisinin çoluk çocuğu olduğunu²⁵⁰ ifade eden Nizâmülmülk; padişahın, halkına bir babanın evlatlarına baktığı gibi bakması gerektiğini vurgulamıştır.

Nizâmülmülk'e göre padişah, Hak Teâlâ'nın rızasını gözetmelidir. Halk Teâlâ'nın rızası ise halkın ihtiyaçlarını gözeterek ve onlara yapılan ihsan ve lütuf ile sağlanır. Nizâmülmülk, padişahların halka karşı muhakkak hesap vereceğini dile getirmiş ve bahsettiği bir rivayette Hz. Yusuf'un bile hükmettiği saltanatın hesabını vermek zorunda olduğunu ifade etmiştir.²⁵¹

Ömer b. El-Hattâb'ın, Bağdat civarında onarımı konusunda aksaklık gösterilen köprüdeki bir deliğe ayağını denk getirip kıran koyunun hesabını günlerce verdiği hikâyesini anlatan Nizâmülmülk, devlet yetkililerinin halkın memnuniyetini kazanma konusunda hassas davranması gerekliliği üzerinde durmuştur.²⁵²

Nizâmülmülk, görevlerini yerine getiren memurların, halka karşı kibar davranmaları gerektiğini de ifade etmiştir. Ona göre memurlar, haraç ve öşürü halktan isterken nezaketle istemeli ve mahsuller toplanmadan mal talep etmemelilerdir. Bu konuda padişaha düşen en büyük görev ise halka karşı muamelesi

²⁴⁸ a.g.e., s.124.

²⁴⁹ Dâye, a.g.e., s.376.

²⁵⁰ Nizâmülmülk, a.g.e., s.102, 107.

²⁵¹ a.g.e., s.10-11.

²⁵² a.g.e., s.11.

konusunda, hizmetkârlarını sürekli denetlemek olmalıdır.²⁵³

Halka iyi muamele edip, halkı memnun etmenin, Halik'ı da memnun edeceği, vurgusu yapan Keykâvus, devlet adamının halka iyi gözükmek, arkasından kötü işler yapmaması gerektiğini vurgular. Yani devlet adamı buğday gösterip, arpa satmamalıdır.²⁵⁴ Keykâvus, halkı incitmemenin ve halk üzerindeki güçlüğü kaldırıp, onlara zorluk ve sıkıntı vermemenin devlet adamını, hem insanlar katında hem de Allah katında değerli kılacağını ifade eder.²⁵⁵

Keykâvus, kendi çıkarları için, halkın ziyanını gözetmenin insafsızlık olduğunu dile getirir. Nitekim halka sahtekârlık yapanın, kendisi muhakkak zarara uğrayacaktır. Bu bağlamda süte su katıp, halkı kandıran kişinin, tüm sürüsünü, bir selin alıp götürmesi hikâyesini anlatan Keykâvus, halkı zarara uğratanın durumunun da böyle olacağını zikreder.²⁵⁶

Keykâvus, bir devlet adamının yavuzluk ve merhametsizlik edip, haksız yere kan dökmemesi gerektiğini vurgular. Nitekim bir devlet adamı, merhametsiz ve yavuz olursa halkın nefretini kazanır ve ülkede düzen kalmaz.²⁵⁷ *“Halkın hayırlısı ve eyisi oldur ki halka fayidesi ere; ve halkın şerlisi ve yaramazı oldur ki halka ziyanı ere”*²⁵⁸ şeklinde Hz. Peygamber'in hadisini hatırlatan Keykâvus, halkın memnuniyetini kazanıp, onlara iyilik etmenin gerekliliğini ifade eder.²⁵⁹

Keykâvus, hünerlerin en efdali olarak gördüğü söz söyleme sanatı üzerinde dururken, bir devlet adamının halka tatlı dille söz söylemesinin gerekliliğine vurgu yapar. O, devlet adamının halka nasıl muamele ederse halktan da öyle karşılık bulacağını dile getirir.²⁶⁰ *“Halka gökçek söyle ta ki gökçek cevap işitesin.”*²⁶¹ şeklinde tavsiyede bulunur.

Gazzâlî, devlet başkanının, kendi nasıl yönetilmek isterse, halka da o şekilde

²⁵³ a.g.e., s.27-28, 63, 111.

²⁵⁴ Keykâvus, a.g.e., s.50.

²⁵⁵ a.g.e., s.53.

²⁵⁶ a.g.e., s.169-170.

²⁵⁷ a.g.e., s.106.

²⁵⁸ a.g.e., s.204.

²⁵⁹ a.g.e., s.227.

²⁶⁰ a.g.e., s.46-47, 125.

²⁶¹ a.g.e., s.46.

muamele etmesi gerektiğini ifade eder.²⁶² Bu konuda Hz. Peygamber'in şu hadisini hatırlatır: “*Müslümanların işlerini yönetmek için yönetici olan kimse, evini koruduğu gibi onları da korumazsa cehennemde yerini hazırlasın.*”²⁶³

En makbul ve üstün olan devlet adamının, halkın kendisinden razı olduğu kimseler, en alçak ve en çirkin olan devlet adamının ise halkın kendisinden hoşnut olmayan kimseler olduğunu belirten Gazzâlî, bir devlet adamının, halkın memnuniyetini kazanması ve onu koruması gerektiğini ifade eder.²⁶⁴ Nitekim halkın tutumu, başkanın tutumuna bağlıdır ve halkına faydası olmayan başkan, kanatlarını yaralayarak akan kanı emen ve sonunda canından olan kuşlar gibidir.²⁶⁵

Gazzâlî, bir devlet adamının, halkın sorunlarından haberdar olması gerektiğini belirtir. Bu konuda sağır olan bir Çin hükümdarının, zulme uğramışları fark edememesinden korkup, mazlumlara fark etmek için, onlardan kırmızı elbise giymelerini istemesi, olayını hatırlatan Gazzâlî, kâfir olan bir devlet başkanı bile böyle davranıyor ise müminler zulme engel olmak için çok daha fazla çabalamalıdır, mesajını verir.²⁶⁶ Bir devlet başkanı, halkın işlerini başkalarına havale etmeden bizzat kendisi görmeli ve bu konuda tembellik etmemelidir.²⁶⁷ Nitekim devlet başkanı, gölgenin sıcaktan koruması gibi halkı koruduğu için, Allah'ın gölgesidir. Ve bu doğrultuda hareket etmelidir.²⁶⁸ Bu manada devlet adamı, halkı bir afetle karşı karşıya bulduğu zaman hemen müdahale edip, sıkıntılarını kaldırmalıdır. Aksi takdirde halkın memnuniyetsizliği izhar olur ki bu da devleti yıkıma götürür.²⁶⁹

Devlet başkanının, halkı memnun etme görevi üzerinde duran Gazzâlî, vergi tahsildarlarının da halka karşı yumuşak davranması ve ihtiyaç fazlası vergi almamaları gerektiğini vurgular.²⁷⁰ Tahsildarların iyilikle muamele etmesini, sülük ve sinek hayvanları örneği ile açıklayan Gazzâlî, sülüğün insana eziyet vermeden kan emdiğini ve bazı hastalıklara da iyi geldiği için insanların onları bizzat vücuduna

²⁶² Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.45, 68.

²⁶³ a.g.e., s.48.

²⁶⁴ a.g.e., s.60-61, 71, 76, 85-86, 124, 135, 149.

²⁶⁵ a.g.e., s.99, 101, 114-116.

²⁶⁶ a.g.e., s.58, 156.

²⁶⁷ a.g.e., s.69, 99, 107-108.

²⁶⁸ a.g.e., s.79.

²⁶⁹ a.g.e., s.163.

²⁷⁰ a.g.e., ss.110-112.

biraktıklarını belirtir. Hâlbuki sinek ve onun gibi bazı haşereler gürültülü bir şekilde gelip insan kanından yararlanmak istedikleri için insanlar onları vakit kaybetmeden kendilerinden uzaklaştırmak isterler. Bu yüzden, vergi tahsil eden memurlar bu durumu göz önüne almalı ve yumuşak davranıp, kötülükten uzak durmalıdır.²⁷¹

Zencânî, devlet adamının, halkını kendi ailesi gibi görüp, kendisi için istemediğini halkı için de istememesi ve bir annenin çocuğuna gösterdiği şefkat gibi halkına şefkat göstermesi gerektiğini ifade eder.²⁷² Zencânî, devlet adamına şu şekilde tavsiyede bulunur: “*İnsanları üç grupta düşün; ihtiyarı baban, genci kardeşin, küçüğü de çocuğun gibi gör. Babana iyilik yap, kardeşini gözet, çocuğuna da şefkat göster.*”²⁷³ Devlet adamı, halka kapılarını açmalı, her daim mazlumun yanında olmalıdır.²⁷⁴

Halkın durumu iyi olduğunda bunun faydasının, sultana olduğunu belirten Zencânî, sultan, halka karşı adalet ve merhameti elden bırakmaz ise halk da sultana karşı itaati elden bırakmaz, diyerek devlet adamının, halkı memnun etmesinin gerekliliğine vurgu yapar.²⁷⁵ Bu doğrultuda devlet adamı halktan vergileri toplarken insafli davranmalı, durumu olmayanlardan vergi tahsil etmemelidir.²⁷⁶ Ayrıca idareciler, halkın çok sevdiği şeylere el uzatıp, halkı küstürmemelidirler.²⁷⁷

Zencânî, bir devlet adamının, halkın sorunlarından haberdar olması gerektiğini belirterek, bu konuda tıpkı Gazzâlî gibi, sağır bir hükümdarın, zulme uğramışları fark etmek için kırmızı giyme yasağını kaldırma olayını hatırlatmış ve devlet adamının halkından haberdar olup, onu memnun etmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁷⁸ Nitekim en bahtiyar sultan, halkın idaresinde rahata kavuştuğu kimsedir.²⁷⁹

Dâye, devlet adamının, kendisini Allah’ın vekili, halkı da Allah’ın kulları olarak bilip o şekilde davranması gerektiğini ifade eder. Böylelikle devlet adamı,

²⁷¹ a.g.e., s.110.

²⁷² Zencânî, a.g.e., s.124, 135, 224.

²⁷³ a.g.e., s.88.

²⁷⁴ a.g.e., s.88, 215.

²⁷⁵ a.g.e., s.101, 109, 180.

²⁷⁶ a.g.e., s.113.

²⁷⁷ a.g.e., s.193-195.

²⁷⁸ a.g.e., s.106.

²⁷⁹ a.g.e., s.115, 164-165, 222.

malını Hakk'ın emriyle halka harcamalı, hakaret gözüyle kimseye bakmamalı, kendisini halkın takipçisi bilmelidir.²⁸⁰

Dâye, padişahın, halka hükmetme işini, bizzat kendisinin görmesi gerektiğini ve hükmetme işini vekillerine bırakmaması gerektiğini belirtir. Nitekim padişahın vekilleri, halka karşı padişah kadar merhametli ve şefkatli yaklaşamayacaktır.²⁸¹ O bu konuda şöyle der: *“Beş kimsede beş gruba karşı olan rahmet ve şefkat başka kimselerde bulunmaz. Allah'ın kuluna rahmeti, nebinin ümmetine şefkati, padişahın reayasına şefkati, anne ve babanın çocuğuna sevgisi ve şeyhin müridine olan gayreti.”*²⁸²

Reayanın, padişahın ailesi gibi olduğunu belirten Dâye, padişahın, reaya arasında eşitliği sağlayıp, zayıfa destek olması ve insanların huzurunu temin etmek için gerekli kanunları koyması gerektiğini belirtir.²⁸³ Nitekim padişah çoban, reaya sürü gibidir. Sürüdekilerin bazıları zayıf, bazıları güçlü ise çoban, güçlü olanın zayıf olana eziyet etmesini önlemelidir.²⁸⁴

2.6. İlim Sahibi Olmak ve Âlimlere Değer Vermek

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, devlet adamının ilim sahibi olması ve devlet yönetiminde âlimlere değer vermesi ve onlarla istişarede bulunması gerektiği ifade edilir.

İlimsiz adım atmayıp, cahilce işlere mâni olan padişahın, Allah'ın lütfuna mazhar olacağını ifade eden Nizâmülmülk; Feridun, İskender, Erdeşir, Nüşiverân, Hz.Ömer, Hz. Ali gibi pek çok bilge padişahın, ilim sahibi olmaları ve ilme değer vermelerinden ötürü birçok hatırı sayılır başarıya imza attıklarını ifade etmiştir.²⁸⁵

Lokman Hekim'in *“Dünyada bana ilimden daha iyi yardımcı yoktur. İlim, hazineden daha iyidir. Çünkü sen hazineyi korumak zorundasın; ilim ise seni korur”*²⁸⁶ özdeyişini hatırlatan Nizâmülmülk, padişahın, ilim öğrenmek için haftada

²⁸⁰ Dâye, a.g.e., s.398.

²⁸¹ a.g.e., s.341-342.

²⁸² a.g.e., s.342.

²⁸³ a.g.e., s.354-355, 402.

²⁸⁴ a.g.e., s.355.

²⁸⁵ Nizâmülmülk, a.g.e., s.52-53.

²⁸⁶ a.g.e., s.52.

bir yahut iki defa din ulemasını huzurunda kabul edip, gerekli bilgileri onlardan öğrenmesini tavsiye etmiştir.²⁸⁷

Padişahın, âlimlere yakınlık göstermesini tavsiye eden, onların geçimlerini beytül mâldan sağlayıp, âlimleri aziz tutmanın önemi vurgulayan Nizâmülmülk,²⁸⁸ Süfyan es-Sevrî'nin şu sözünü hatırlatır: “*Sultanların en iyisi, ilim ehli ile oturup kalkan sultandır.*”²⁸⁹

Kendisinden önce hiç kimsenin “sultan” olarak adlandırılmadığı Sultan Mahmud’u örnek veren Nizâmülmülk, onun hakkında şunları söyler: “*Allah’tan korkan, âdil, uyanık, âlim-sever, kuvvetli fikir sahibi, temiz dinli ve gazi idi.*”²⁹⁰

Nizâmülmülk, devlet işlerinde önemli meselelerde âlimlerle istişare yapılması gerektiğini de vurgular. Ona göre padişah, ihtiyarlar, âlimler ve dostları ile meşveret etmeyi vazife bilmelidir.²⁹¹

Keykâvus, eserinde pek çok meslekten ve bunların durumundan bahsetse de din ilimlerini, bütün diğer ilimlerden ayrı tutar. Ona göre, din ilminden, ulu ilim yoktur. Nitekim din ilmi öğrenmek; hem dünya, hem ahiret saadeti getirir.²⁹²

Devlet adamının, ilim öğrenme konusunda gevşeklik göstermeyip, bu uğurda her türlü cefaya ve zahmete tahammül ederek, gece uykularından bile vazgeçerek çalışması gerektiği üzerinde duran Keykâvus, yazmaya ve okuma yolunda hırslı olunması ve üşengeçlik yapılmaması konusunda tavsiyede bulunur.²⁹³

“*Kim dayim kitap ve cüz’ler ve kalemden ve divit senin yanından eksik olmaya. Ve hiç bunlardan artuk nesneye gönlün meşgul olmaya*”²⁹⁴ şeklinde ilim öğrenmeye istekli olunmasına vurgu yapan Keykâvus, âlimlere karşı hürmet ehli olunması gerektiğini de ifade eder.²⁹⁵

İlim ve anlama gücü olmayanın, başkanlık mertebesine layık olmayacağını

²⁸⁷ a.g.e., s.51.

²⁸⁸ a.g.e., s.51, 144.

²⁸⁹ a.g.e., s.52.

²⁹⁰ a.g.e., s.41.

²⁹¹ a.g.e., s.79, 125.

²⁹² Keykâvus, a.g.e., s.154.

²⁹³ a.g.e., s.155.

²⁹⁴ a.g.e., s.155.

²⁹⁵ a.g.e., s.35, 155.

ifade eden Gazzâlî,²⁹⁶ devlet adamının, ilim sahibi olmasının zorunluluğuna vurgu yaparken²⁹⁷ öğrencilere de yardımın eksik edilmeyip ilim faaliyetlerine destek verilmesinin gerekliliğini savunur.²⁹⁸ Sefihlerin davranışlarına, bilimle karşı koyulmalıdır.²⁹⁹ Nitekim insan, ilimle güzelleşir ve başkanlar için akıl ve ilimden daha güzel bir şey yoktur.³⁰⁰

Gazzâlî, devlet adamının, dürüst, bilgin, maddi imkânlarla sevgi göstermeyen, öğüt ve uyarılarda sevgi ve şefkati elden bırakmayan, ilmini, ameline de geçirmiş olan âlim ve bilgin kimselerle oturup kalkması gerektiğini ifade eder.³⁰¹ Devlet adamı, karşılaştığı her bilginden, kendisini uyarmasını istemelidir.³⁰²

Cehaletin, güzellikleri alıp götüreceğini vurgulayan Zencânî, toplumda âlimlerin fonksiyonuna son derece önem verir. Nitekim ona göre, âlimler ve idareciler bozulursa toplum da bozulur.³⁰³ Âlimler, dinin korunmasında sultanın yardımcılardır.³⁰⁴ Bu bağlamda devlet adamı, ilimce kendisinden üstün olanların değerini takdir etmeli ve onlara uymalıdır.³⁰⁵ Ayrıca idareciler, âlimlerden kendilerince gerekli ilimleri öğrenip, bilgilerini artırmalıdır.³⁰⁶

Dâye, Hak Teâlâ'ya yaklaşmak için en büyük aracın, ilim olduğunu ifade eder. Ancak ona göre, gerçek ilim sahibi, bildiği ile amel eden kimsedir. Bilgi sahibi olduğu halde Allah'tan çokça haşyet duymayan, mal biriktirme hırsıyla hareket eden kimse ise kitap yüklü eşekler gibidir. Bu doğrultuda devlet adamı, gerçek manada bildiği ile amel eden âlimlerden olmalı ve peygamberlerin varisleri olan âlimlere gereken hürmeti göstermelidir.³⁰⁷

Dâye, ulemanın, halka ilim öğretme konusunda teşvik edilmesi gerektiğini

²⁹⁶ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.150.

²⁹⁷ *a.g.e.*, s.151, 154, 168, 176.

²⁹⁸ *a.g.e.*, s.149, 154.

²⁹⁹ *a.g.e.*, s.150.

³⁰⁰ *a.g.e.*, s.158, 172.

³⁰¹ *a.g.e.*, s.54, 95, 100, 127, 128, 146, 149, 150, 152, 154, 158, 170, 181, 186.

³⁰² *a.g.e.*, s.60, 124.

³⁰³ Zencânî, *a.g.e.*, s.135, 211.

³⁰⁴ *a.g.e.*, s.220.

³⁰⁵ *a.g.e.*, s.141, 204-205, 220-221.

³⁰⁶ *a.g.e.*, s.179.

³⁰⁷ Dâye, *a.g.e.*, s.381-383, 390, 406-407.

ifade eder.³⁰⁸ Devlet adamı, ulemanın vakarını korumalı, ilim talebelerini tahsile yöneltmeli, onların ihtiyaçlarını karşılamalıdır.³⁰⁹ Nitekim ulemanın, müminler üzerinde yedi yüz derece üstünlüğü vardır.³¹⁰

2.7. Liyakat ve Ehliyet Sahibi Hizmetkârlar Seçmek

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, devletin devamı ve huzurun tesisi için devlet işlerinde görevlendirilecek kimselerin ehliyet ve liyakat esası ile görevlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Nizâmülmülk, başarılı ve âdil bir yönetim için hükümdarın, kötülük işlemekten şiddetle sakınan, kalbinde Allah korkusu taşıyan, gönlünde ihanet beslemeyen kişileri memleket işlerine ataması gerektiği üzerinde durmuştur.³¹¹

Siyâsetnâme’de ehliyetli ve liyakatli kimselere iş verilmesinin zorunluluğuna çok fazla vurgu yapılmış, hatta ehliyet ve liyakat sahibi kimsenin, göreve gelmek istememesi halinde bu kişinin, zorla göreve verilmesi gerektiği belirtilmiştir.³¹²

Liyakatli ve tecrübeli bir kölenin, bin evlattan daha hayırlı olduğu üstünde duran Nizamülmülk, Hindistan seferi sırasında yerine geçecek oğlu bulunmayan Alptigin’in ölümü üzerine yerine geçen gulam Sebüktigin’in başarılarını anlatıp devlet işlerinde başa geçecek kişinin ilk vasfının, o işe ehil olması, olduğunu ifade etmiştir.³¹³ Nizâmülmülk, büyük işlere ehil olmayan, akılsız kişileri görevlendirmenin ve akıllı, uyanık adamlarla iş görmemenin devletin sonun getireceğini belirtmiştir.³¹⁴

Nizâmülmülk, ehliyet ve liyakat prensibi üzerinde dururken iki işin, bir kişiye verilmesinin yanlış olduğunu da vurgular. Nitekim iki meşguliyet, bir adama buyrulduğu zaman bu iki meşguliyetten biri daima bozuk ve kusurlu olacaktır.³¹⁵ Öte yandan iki meşguliyet, bir kişiye verildiğinde düşmanlar, ‘bu memlekette adam

³⁰⁸ *a.g.e.*, s.344.

³⁰⁹ *a.g.e.*, s.354, 377.

³¹⁰ *a.g.e.*, s.389.

³¹¹ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.42, 84, 118, 125.

³¹² *a.g.e.*, s. 40. (Ayrıca bkznz., *a.g.e.*, s.136.)

³¹³ *a.g.e.*, s.90-101.

³¹⁴ *a.g.e.*, s.160.

³¹⁵ *a.g.e.*, s.135.

kıtlığı var’, diye düşünüp, ülkenin kifayetsiz olduğunu zannedebilirler.³¹⁶ Bir kişiye, yapıp yapamayacağına bakılmaksızın pek çok işi yüklemenin çok fazla sorun doğuracağını dile getiren Nizâmülmülk, bu durumda asıl ehil olanların işsiz güçsüz kalacağını ve işlerin yolunda gitmeyeceğini ifade eder.³¹⁷

Bir kişiye, iki meşguliyetin verilmesinin yanlışlığını belirttikten sonra bir işin, iki kişiye verilmesinin de düzensizlik doğuracağını ifade eden Nizâmülmülk, bu durumu şu atasözü ile açıklar: “İki hanımlı ev süpürülmemiş kalır, iki aile reisli ev viran olur.”³¹⁸ Bir iş, iki kişiye verildiğinde bu kişiler, sorumluluktan kaçıp, suçlu birbirlerinin üzerine atabilir ve böylece işin yapılmasında aksaklıklar doğar.³¹⁹

Keykâvus, gerek devlet işlerinde, gerekse kişisel işlerde güvenilmeyen kişilere emanet verilmeyeceğini vurgular.³²⁰ Durduk yere savaş isteyip, akli olmayan, sınınamamış ve tamah ehli olan kimselere iş emanet edilmemelidir.³²¹ Ayrıca Keykâvus, “Kumarbaza ve içkiciye hiç işini inanma”³²² diyerek kumarbaz ve içkici olmak gibi kötü alışkanlıklara sahip kimselere de iş buyrulmaması gerektiğini ifade eder.

Keykâvus, göreve getirilen kişilerin söz dinler olmasının gerekliliği üzerinde durur. O bu durumu şöyle açıklar: “Kullukçuların fermanberdarların tut, kapında buyruğun tutan kullukçunun ağduğu buyruk tutmayan kullukçunun onadından yeğdir.”³²³

Çābūsname’de, bir işin iki kişiye verilmesinin doğru olmayacağı da dile getirilir. Nitekim iki kişinin pişirdiği yemek ya tuzlu ya da tuzsuz olacaktır ve iki hanımın olduğu ev temizlenmeyecektir. Yani bir görev, iki kişiye verildiğinde eksik kalacaktır.³²⁴

Padişahın, bir kimseye görev verirken ehliyet ve liyakat prensibi esasına göre görevlendirmesi gerekliliği üzerinde duran Keykâvus, bir devlet adamının kendisine

³¹⁶ a.g.e., s.148.

³¹⁷ a.g.e., s.136, 143.

³¹⁸ a.g.e., s. 135-136.

³¹⁹ a.g.e., s.136.

³²⁰ Keykâvus, a.g.e., s.115.

³²¹ a.g.e., s.147, 168, 220.

³²² a.g.e., s.110.

³²³ a.g.e., s.148.

³²⁴ a.g.e., s.148.

verilen görevi, yapamayacağını fark ettiği anda o görevi kabul etmemesi gerektiğini vurgulamıştır.³²⁵

Tıp bilgisinden yoksun birisine vücut teslim edilmeyeceği gibi ehil olmayan birine de devlet işlerinin teslim edilmeyeceğini belirten Gazzâlî,³²⁶ ilk olarak lider olan devlet başkanının, bulunduğu rütbeye ve mevkie layık olup olmadığını, sorgulaması gerektiğini vurgular.³²⁷ Ardından tıynetlerinde âdilik bulunan,³²⁸ şefkat ve merhametten uzak,³²⁹ kötü sözlü ve kötü işlerle uğraşan,³³⁰ dinini dünyası için terk eden, bozgunculuk ve zalimlik yapan kimselerin devlet işlerinde görevlendirilmemesi gerektiğini ifade eder.³³¹ Nitekim bilgisiz insanların devlet işlerinde görevlendirilmesi, kabirlere komşuluk yapıp, ihtiyaçları onlara arz etmeye benzemektedir.³³²

Gazzâlî, devlet başkanının ehliyet ve liyakat prensibi ile hizmetkârlar seçmemesi halinde işlerin bozulacağını ve memleketin harap olup, halkın işlerinin altüst olacağını belirtir.³³³ Ona göre, devlet başkanı ne kadar dürüst olursa olsun, eğer yanında çalışanlar kötü karakterli ise halk devlet başkanının dürüstlüğünden ve iyi karakterinden asla yararlanamaz. Nitekim içinde timsah bulunan temiz sudan kimse fayda elde edemez.³³⁴

Zencânî, bahtiyar sultanın en önemli vasıflarından birisinin, emanete riayet etmesi olduğunu belirtmiştir.³³⁵ Sultan, kendi arzusuna göre değil, halkın razı olacağı kişileri görevlendirmelidir.³³⁶ Saltanatını kınayan, mahremiyetini ifşa eden, sırrını yayan kimseleri devlet işlerinde görevlendirmemelidir. Aksi takdirde sultan, saltanatını kaybetmeye mahkûmdur.³³⁷

Zencânî, sultanın, devlet işlerinde görevlendireceği kişileri seçerken soya

³²⁵ *a.g.e.*, s.205.

³²⁶ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.127.

³²⁷ *a.g.e.*, s.46.

³²⁸ *a.g.e.*, s.91.

³²⁹ *a.g.e.*, s.61, 68.

³³⁰ *a.g.e.*, s.91.

³³¹ *a.g.e.*, s.61, 130, 154, 156, 160.

³³² *a.g.e.*, s.153.

³³³ *a.g.e.*, s.92.

³³⁴ *a.g.e.*, s.129.

³³⁵ Zencânî, *a.g.e.*, s.115, 159.

³³⁶ *a.g.e.*, s.124, 224.

³³⁷ *a.g.e.*, s.182, 208, 212-213.

(nesebe) bakmaması gerektiğini belirtir. Nitekim kendi yeterliliği olmayana, babasının nesebi fayda vermeyecektir. Öte yandan Zencânî'ye göre, görev verilirken yaşın büyük olmasından ziyade yeterliliğe ve dirayete bakılması gerekmektedir.³³⁸

Sultanın, bir insana liyakatinin üstünde görev vermesinin yanlış olduğunu belirten Zencânî, yeteneği ile görevi hak eden birisinin de rütbesinin düşürülmemesi gerektiğini de ifade etmiştir. Zira bu durumda, yeteneği olan kişinin yeteneği köreltilmiş, azmi kırılmış olacaktır ki bu da zulümdür.³³⁹ Sultan, yeteneği olan kişileri himaye etmelidir. Zira yetenekli insanlar, korunmaya maldan daha fazla layıktır.³⁴⁰

Dâye, Allah'ın memlekette olup biten her şeyi padişaha soracağını ifade eder. Bu manada idareciler, görevlendirdikleri kimselerin işlerine layık ve ehil olup olmadıklarını araştırmalıdır. Toplumda fiske ve fücürü yayan, suçsuzlara iftira eden, âdil olmayan, yetimlere haksızlık yapan, tüccarlardan haraç alan, vakıflarda fasit şekilde tasarrufta bulunan, herkesin maaşına göz diken, ihtiyaç sahiplerini gözetmeyen kimselerin devlet işlerinde görevlendirilmemesi gerektiğini belirtir.³⁴¹ Devlet işlerinde; sanatçılar, hürriyetçiler, mâna ehli, fazilet erbabı ve hayırlı müşavirler görevlendirilmelidir.³⁴²

Dâye, padişahın memleket işlerinde görevlendireceği kimselerin, âlim, âdil, insafli, temyiz sahibi, kifayetli, emin, vâkıf, dünya görmüş, iş bilir, himmet ve nazar sahibi, mürüvvetli, güzel ahlâklı, dindar, temiz itikadlı, müşfik olması gerektiğini belirtir.³⁴³

2.8. Hizmetkârların Hakkını Ödenmek

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, devlet işlerinin düzenli bir şekilde ilerleyebilmesi için hükümdarın ve devlet adamlarının emrinde çalışanların hakkını, tam ve eksiksiz bir şekilde ödemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Devlet yönetiminde ehliyet ve liyakat sahibi hizmetkârlar isteyen, önemli din

³³⁸ *a.g.e.*, s.206-208, 212.

³³⁹ *a.g.e.*, s.213.

³⁴⁰ *a.g.e.*, s.214.

³⁴¹ Dâye, *a.g.e.*, s.356-358, 363, 377-378.

³⁴² *a.g.e.*, s.358.

³⁴³ *a.g.e.*, s.363, 368-369.

ve dünya işlerini onlara bırakan hükümdarın; hizmetkârların hakkını, tam ve eksiksiz olarak ödemesi Nizâmülmülk'e göre son derece önemlidir.³⁴⁴ Bundan ötürü hizmetkârların, harama meyletmemesi için ihtiyaçları olduğu miktarda maaşa bağlanmaları icap eder.³⁴⁵

Keykâvus, hizmetkârların hakkının ödenmesi ve onların memnun edilmesi gerektiğini vurgular. Nitekim çalışanların emeklerinin karşılığı verilmezse yapılan hizmetler sekteye uğrayacaktır.³⁴⁶

Gazzâlî, hizmetkârların hakkının ödenmesi konusunda âdil olunması gerektiğini ifade eder. Aynı hizmeti yerine getirenlerin maaşı eşit seviyede verilmelidir. Nitekim devlet başkanı, bu konuda âdil olmayıp, bazı görevlilerin maaşlarını yükseltip, bazılarınınkini azaltırsa devlet işlerinde kargaşa çıkar.³⁴⁷

Zencânî, çalışanın ücretini vermeyen kimsenin Allah'ın gazabına çarpılacağını ifade edip,³⁴⁸ devlet adamının çalışanın hakkını vermesinin gerekliliğine vurgu yapar.³⁴⁹

Dâye, çalışanların, zaruri ihtiyaçlarından ötürü ihanete düşmemesi için padişahın, hizmetkârlarına gerekli ekme paralarını ve maişetlerini ödemesi gerektiğini ifade eder.³⁵⁰

2.9. İstişareye Önem Vermek

Toplumda huzur ortamının oluşması için önemli meselelerde, ehil kişilere danışarak iş yapılmasının gerektiği Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde vurgulanan bir konu olmuştur.

Nizâmülmülk, istişarenin Âdemoğullarından hiç kimsenin kendisinden çok âlim olmayan Hz. Peygamber'e bile emredildiğini ifade ederek, devlet işlerinde danışarak iş yapmanın, yönetimde son derece önemli olduğunu vurgulamıştır.³⁵¹

³⁴⁴ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.109.

³⁴⁵ *a.g.e.*, s.35, 54-55, 75, 85, 103, 118, 144.

³⁴⁶ Keykâvus, *a.g.e.*, s.123, 148, 222.

³⁴⁷ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.142.

³⁴⁸ Zencânî, *a.g.e.*, s.122.

³⁴⁹ *a.g.e.*, s.122, 209.

³⁵⁰ Dâye, *a.g.e.*, s. 363-364, 369, 376, 400.

³⁵¹ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.79.

İstişare etmenin, kişinin güçlü muhakemesinden ileri geldiğini ifade eden Nizâmülmülk, herkesin bilgisinin ve tecrübesinin farklı olduğunu dile getirir. Akıllı kişi, ‘ben bilirim’ demek yerine herkese danışıp gerek bilgilerden gerekse de tecrübelerden istifade etmelidir.³⁵²

Nizâmülmülk, istişare etmekten kaçınmanın zayıf fikirlilikten geldiğini belirtir. Başarılı bir devlet adamı, herkesin fikrini ortaya dökmesine müsaade eden kişidir. Böylelikle her fikir birbiri ile mukayese edilebilecek ve doğruya ulaşılabilecektir.³⁵³

İstişarenin önemi hususunda fazlaca vurgu yapan Nizâmülmülk, istişarenin ehil kişilerle yapılması gerektiğini de belirtir. Âlimlerin bilgisinden, ihtiyarların tecrübesinden yararlanılmalıdır.³⁵⁴

Keykâvus, devlet işlerinde, danışarak iş yapmayı tavsiye eder. Nitekim iki kişinin görüşü bir kişinin görüşü gibi değildir ve bir gözle görmek iki gözle görmek gibi olmayacaktır.³⁵⁵ Hastalanan bir tabip bile kendi kendini iyi edemez, başka bir hekimin ilim ve hikmetine muhtaçtır.³⁵⁶

Keykâvus, bilhassa adalet işlerine bakan devlet adamlarına, ansızın bir mesele dahi olsa aceleci davranmayıp istişare etmeyi tavsiye eder. Nitekim adalet işleri bir devletin en önemli mekanizmalarından biridir ve dikkat gerektirmektedir.³⁵⁷

Bilgisine aldanıp ben biliyorum, diyerek sadece kendi reyini beğenenlerden olma, tavsiyesi veren Keykâvus, danışarak iş yapmanın önemini vurgular. Ataların ‘danışıkçı bulamazsan borkünle danış (danışacak kimse bulamazsan külâhına danış)’ sözünü hatırlatan Keykâvus, danışarak iş yapmanın, Hz. Peygamber’e bile emredildiğini dile getirir.³⁵⁸

Gazzâlî, devlet adamının istişare etmeden bir işe başlamaması gerektiğini

³⁵² *a.g.e.*, s.78-79.

³⁵³ *a.g.e.*, s.79.

³⁵⁴ *a.g.e.*, s.77, 125.

³⁵⁵ Keykâvus, *a.g.e.*, s.57.

³⁵⁶ *a.g.e.*, s.57.

³⁵⁷ *a.g.e.*, s.161.

³⁵⁸ *a.g.e.*, s.57.

belirtir.³⁵⁹ Nitekim devlet işlerinde müşavereyi bırakmak, yönetimin kaybedilmesine sebep olur.³⁶⁰ Devlet adamı, istişareyi, kalbinde adalet duygusunu toplamış, görüş ve planı bilginlerinkine uymuş, tecrübe sahibi,³⁶¹ cevap vermeye cesaretli kimselerle³⁶² yapmalıdır. Ayrıca başkan, istişare yapacağı kişileri teker teker dinlemelidir.³⁶³

Zencânî, devlet adamına, “istişare yapmadan işe başlama”, şeklinde tavsiyede bulunur.³⁶⁴ Nitekim sadece kendi fikrini önemseyip, istişareden kaçmak, devletin yıkılmasına neden olabilmektedir.³⁶⁵ Hz. Peygamber’in “*Sırf kendi görüşü ile bir insan bedbaht olur, istişare yapan ise, bedbaht olmaz*” sözünü hatırlatan Zencânî, tek akılla yetinmenin, insanı tehlikeye atacağına vurgu yapar.³⁶⁶

İstişareye önem vermenin yanında Zencânî, devlet adamının, her kişi ile istişare yapmayıp, adalet ve iyilikten yana olanlara³⁶⁷ ve Allah’ı sevip,³⁶⁸ âlim olan kişilere³⁶⁹ danışması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim güvenilir olmayan biri ile istişare etmek, kişinin helak olmasına sebep olacaktır.³⁷⁰

Dâye, hususi ve umumi bütün işlerde ehil kişilerle meşverette bulunulması gerektiğini belirtir.³⁷¹

2.10. Cömert ve Yardımsever Olmak, İsraktan Kaçınmak

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, cömertliğin, saltanatın ömrünü uzatacağına vurgu yapılırken, devlet adamının yardımsever olması ve aynı zamanda israftan sakınması ve israfı önlemesi gerektiği üzerinde durulur.

Herkesin cömertlik ve ikramının kendi ölçüsünde olduğunu dile getiren Nizâmülmülk, sultanın, bütün cihanın aile reisi olduğunu hatırlatarak onun

³⁵⁹ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.124, 128, 142, 144.

³⁶⁰ *a.g.e.*, s.160.

³⁶¹ *a.g.e.*, s. 83, 91, 146.

³⁶² *a.g.e.*, s.165.

³⁶³ *a.g.e.*, s.165.

³⁶⁴ Zencânî, *a.g.e.*, s.112.

³⁶⁵ *a.g.e.*, s.182-183, 220.

³⁶⁶ *a.g.e.*, s.204-205.

³⁶⁷ *a.g.e.*, s.127.

³⁶⁸ *a.g.e.*, s.155.

³⁶⁹ *a.g.e.*, s.205.

³⁷⁰ *a.g.e.*, s.208.

³⁷¹ Dâye, *a.g.e.*, s.362.

cömertliğinin herkesten fazla olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁷² Nitekim cömertlik, işlerin en şereflişidir ve peygamberlik huyundandır.³⁷³

Padişahın cömert ve yardımsever olmasının, onun saltanat ve ömrünün uzun olmasına vesile olacağını dile getiren Nizâmülmülk, Hz. Peygamber'in şu hadisini hatırlatır: “Aziz ve Celil olan Tanrı'nın kullarına ekmeği ve yemeği bol tutmak, saltanatın ve devletin ömrünü uzatır.”³⁷⁴

Padişahın cömert olmasına dair geçmiş peygamberlerden pek çok hikâye anlatan Nizâmülmülk, zalim Firavun'un saltanatının uzun yıllar devam etmesinin nedeninin; envai çeşit yemeği halka yedirmiş olması, olduğunu dile getirir. Firavun, hazine ve stokları doldurmak için cömertliği bırakıp mal biriktirmeye başladığı an, yok edilmiştir.³⁷⁵ Bundan ötürü Nizâmülmülk, “Her devirde, İslâm'da ve küfürde hiçbir iyi huy ekmeğe vermekten daha iyi değildir”³⁷⁶ diyerek, Hz. Peygamberin, “Hasis ve nankör insanlar cennete giremez”³⁷⁷ sözünün hatırlatmıştır.

Padişahın cömert olmasına vurgu yapan Nizâmülmülk, aynı zamanda padişahın savurgan olmaması gerekliliği üzerinde de durur. Padişah, israf yapmamalı ve ifrata girmemelidir. Bahşış vereceği vakit herkesin rütbesini göz önüne alarak bahşış vermeli, hak etmeyen kişiye fazladan bahşış verip, asıl hak edenleri incitmemelidir.³⁷⁸

Bir devlet adamının halkla arasının iyi olması için cimrilikten kaçınması gerektiğini ifade eden Keykâvus, halkın malı ve tatlı sözü sevdiğini dile getirir.³⁷⁹

Yemek adabından bahsederken “Senin önünde bir yemek olsa ki ayrı oturan cemaatte olmasa, anlara dahi ol önündekinden dahi nasip ver, ta ki gözleri ol yemekte kalmaya”³⁸⁰ şeklinde tavsiye eden Keykâvus, kişinin yemeğini bile paylaşması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca sadaka verenin, ulu Tanrı'nın emanetinde olacağını dile getirerek, elden geldiğince sadaka verilmesi gerektiğini

³⁷² Nizâmülmülk, a.g.e., s.107.

³⁷³ a.g.e., s.108.

³⁷⁴ a.g.e., s.107.

³⁷⁵ a.g.e., s.107-108.

³⁷⁶ a.g.e., s.109.

³⁷⁷ a.g.e., s.109.

³⁷⁸ a.g.e., s.189.

³⁷⁹ Keykâvus, a.g.e., s.47.

³⁸⁰ a.g.e., s.78.

belirtmiştir.³⁸¹

Keykâvus, yardımsever olmak üzerinde de çokça durur. Kişinin yardım edebileceği insanlara, yardım etmesi halinde, onun bir ihtiyacı bulunduğu da kendinden yüksekte olan kişilerden, iyilik göreceğini vurgular.³⁸²

Keykâvus, iyiliksever olmaya çok fazla önem vermesine rağmen, hak etmeyen kişiye iyilik yapılmaması gerektiğini de söyler. Ama bir yandan da iyiliğe çokça vurgu yapar. İyilik edemezsen bile ona kılavuzluk eden ol, tavsiyesinde bulunur. Nitekim iyilik eden ve iyiliğe kılavuzluk eden iki kardeş gibidir.³⁸³

Yapılan iyiliğin dönüp dolaşıp kişiyi bulacağına vurgu yapan Keykâvus, bu konuda meselenin özüne yönelik hikâyelerle görüşünü destekler.³⁸⁴ Keykâvus, düşmana bile iyilik yapılması gerektiğini vurgular. Nitekim gün gelir, iyilik sayesinde düşmanlar, dost olabilirler.³⁸⁵

Keykâvus, iyilik yapmayı tavsiye etmenin yanında, yapılan iyiliğe de nankörlük edilmemesi gerektiğini vurgular. Ayrıca yapılan bir iyiliği de kişinin başına kalkmanın, doğru olmayacağını dile getirir.³⁸⁶

Cömert ve yardımsever olmaya vurgu yapmanın ardından israftan sakınılması gerektiğini ifade eden Keykâvus, Hak Teâlâ'nın müsrifi ve israfı sevmediğini, israfın yoksulluk afetini doğuracağını dile getirir. İsraf; kişinin abes yere harcadığı, ne dünyasına ne de ahiretine faydası olan şeydir.³⁸⁷ İsraftan sakınmalı ve tasarruf yapmalıdır. Nitekim zahmetle istemektense, zahmetle saklamak daha iyidir.³⁸⁸ Kişi, parasının yarısını harcıyıp, kalan yarısını saklamalıdır.³⁸⁹

Gazzâlî, hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde cömert olup, bu yardımı da gizli yapanların Allah tarafından gölgelendirileceği müjdesini zikrederek cömert

³⁸¹ *a.g.e.*, s.35-36, 40.

³⁸² *a.g.e.*, s.47.

³⁸³ *a.g.e.*, s.47.

³⁸⁴ *a.g.e.*, ss.47-49.

³⁸⁵ *a.g.e.*, s.203.

³⁸⁶ *a.g.e.*, s.54.

³⁸⁷ *a.g.e.*, s.110, 238.

³⁸⁸ *a.g.e.*, s.109.

³⁸⁹ *a.g.e.*, s.111.

olmanın değerine vurgu yapar.³⁹⁰ Bir devlet adamının Hz. Osman'ın mirasını devraldığı hatırlatılarak, onun Hz. Osman gibi cömert ve yardımsever olması gerektiği belirtilir.³⁹¹ Devlet adamının, cimrilikten sakınması gerekir. Nitekim cimrinin, hem dünyası hem ahireti yıkılır.³⁹²

Zülkarneyn'in kendisine yapılan iyiliği, iki katı ile karşıladığını dile getiren Gazzâlî,³⁹³ iyilik ve yardımseverlikte en üst seviyede olan geçmiş hükümdarları anarak, devlet adamının cömert ve yardımsever olmasının gerekliliğini ifade eder.³⁹⁴

Cömert olmanın ve cimrilikten sakınmanın gerekliliğini ifade ettikten sonra Gazzâlî, bir devlet adamının israftan da uzak durmasının zorunluluğuna vurgu yapar. Nitekim ona göre, devlet başkanı müsrif olursa, halk da bir o kadar devlet hazinesini yağma etmeye teşebbüs eder.³⁹⁵

Zencânî, kişinin, ölümünden sonra sadece adının kalacağını hatırlatarak, adının iyilikle anılması için çabalaması gerektiğini belirtir. Nitekim bir insan için öldükten sonra adının hayırla anılması, onun ikinci hayatıdır. Önemli olan mal ve çocuk çokluğu değil, yapılan iyiliklerin çokluğudur. Bu doğrultuda devlet adamı, ömrü boyunca iyi işler yapmalı ki halkı ona itaat etsin ve ölümünden sonra adı hayırla ansın.³⁹⁶ Bu bağlamda Zencânî eserinde, Hz. Âdem'den itibaren yeryüzünde hüküm sürmüş kralların listesini vermiş ve âdil olup iyilik yapanın da zalim olup kötülük yapanın da bu dünyadan göçüp gittiğini vurgulayarak, iyi sultanların hayırla yâd edildiklerini ifade etmiştir.³⁹⁷

Geçmiş sultanların yardımseverlik ve iyilikte yarıştığını hatırlatan Zencânî,³⁹⁸ bir sultana en iyi gelen şeyin, halkın bir ihtiyacını gidermek ve halkına cömert davranmak olduğunu belirtir.³⁹⁹ Hayır ve iyilik yapıp, cömert olmak için de sürekli

³⁹⁰ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.47, 177.

³⁹¹ *a.g.e.*, s.55.

³⁹² *a.g.e.*, s.66.

³⁹³ *a.g.e.*, s.95.

³⁹⁴ *a.g.e.*, s.104, 144, 150, 176, 186.

³⁹⁵ *a.g.e.*, s.83, 93, 103, 109, 117.

³⁹⁶ Zencânî, *a.g.e.*, s.108-109, 111, 189.

³⁹⁷ *a.g.e.*, ss.117-120.

³⁹⁸ *a.g.e.*, s.110, 149.

³⁹⁹ *a.g.e.*, s.111, 148-149, 164-165, 167, 187.

hayır düşünüp, hayrı anmak gerekmektedir.⁴⁰⁰ Nitekim yapılan iyilikler asla zayi olmayacaktır.⁴⁰¹

Zencânî, yaşarken malını harcamayarak, insanların hizmetine sunmayan kişinin malını, kendisinden sonra ona değer vermeyenlerin yiyeceğini hatırlatarak, bir idarecinin mal biriktirme hırsı içinde olmaması gerektiğini vurgular. Devlet adamı, kendisinden isteyen kimsenin ihtiyacını bir daha kimseye muhtaç kalmayacak şekilde gidermelidir. Nitekim sultanî ahlâk ve himmet bunu gerektirir.⁴⁰²

Mal ve makamın toplumda en çok bağışlandığı insanların, idareciler olduğunu belirten Dâye, cömertliğin ve bağışlamanın en çok devlet adamlarına yakıştığını belirtir.⁴⁰³ Devlet adamı, fakirleri ve ihtiyaç sahiplerini sadaka ve infaklarla desteklemeli, gelen giden yolcuların sorumluluğunu üstlenmelidir.⁴⁰⁴

Cimrinin, cimrilik ettiği şeyin kıyamette boynuna dolanacağını belirten Dâye, cömertliği överken israftan da kaçınılması gerektiğini savunur. Nitekim müsrifler, şeytanın kardeşleridir.⁴⁰⁵

2.11. Akıl ve Bilgi Sahibi Olmak

Devlet yönetiminde akıl ve bilgiyi mürşit olarak seçmenin son derece önemli olduğu siyâsetnâmelerde çokça zikredilmiş ve devlet adamlarına bu konuda uyarılarda bulunulmuştur.

Nizâmülmülk'e göre, hükümdarın sahip olması gereken özelliklerin başında akıllı olmak vardır.⁴⁰⁶ Ona göre; devlet idaresi, akla ve bilgiye dayalı kaldığında sağlam bir sistem oluşturulabilir.⁴⁰⁷

On sekiz yaşında Melik Kubâd'ın yerine geçen Nûşirevân-ı Âdil için Nizâmülmülk, şunları der: “Akıl ile adaletin tabında yoğrulduğu bir kişi idi.

⁴⁰⁰ a.g.e., s.111, 133-134.

⁴⁰¹ a.g.e., s.192-193.

⁴⁰² a.g.e., s.189, 191-192, 199, 201.

⁴⁰³ Dâye, a.g.e., s. 347.

⁴⁰⁴ a.g.e., s.354, 377, 395, 397, 406.

⁴⁰⁵ a.g.e., s.365, 395, 398.

⁴⁰⁶ Nizâmülmülk, a.g.e., s.61.

⁴⁰⁷ a.g.e., s.115-116.

Çirkinlikleri çirkin olarak, iyilikleri iyi olarak teşhis ederdi."⁴⁰⁸

"*Padişahın vezir-i vüzerası akıl ve bilüdür.*"⁴⁰⁹ diyen Keykâvus'un, eserinde, çokça akıl ve bilgi konusuna vurgu yaptığını görürüz. Ona göre akıl ve bilgi sahibi olmak, mal çokluğundan bile önemlidir. Nitekim mal, hırsızlıktan ya da yangından dolayı cahilin elinden gidebilir. Ancak akıl ve bilgiye bir şey olmaz.⁴¹⁰ Akıl, bilgi, doğruluk ve erliği, kendisinde barındıran kişi, Tanrı'nın haslarındanıdır.⁴¹¹

Bilgiye son derece önem veren Keykâvus, bilgisiz ve hünersiz kalmamak gerektiğini ifade eder ve şöyle der: "*Eyle olsa açlık ile gün geçirmeye razı ola. Zira açlık ile gün geçirmek, Resulullah'ındır ve ona mütabaat edenlerin bile. Ve bilüsüzlükle gün geçirmek, Ebucehl'indir ve ana mütabaat edenlerin bile.*"⁴¹²

Herkesten bilgi öğrenilebileceğini savunan Keykâvus, 'bunun gibi bir kişiden mi bilgi öğreneyim' diye ar edilmemesi gerektiğini söyler. Nitekim sedeften inci çıkması gibi, hiç umulmayan kişilerden de çeşitli hüneler öğrenilebilmektedir.⁴¹³ Keykâvus, hüneri ve bilgiyi öğrenebilecek kimsenin bulunmaması halinde bunları, hünersiz ve bilgisizden öğrenilmesini tavsiye eder. Eğer gönül gözüyle görülüp, akıl ve feraset nazarıyla bakılırsa, bihüner kişiden de pek çok şey öğrenilebilir. Nitekim Ali el-Murtaza da 'edebi, biedepten öğrendiğini' söylemiştir.⁴¹⁴

Her durumda bilgi ve marifet sahibi olunmasına, ısrarla vurgu yapan Keykâvus, bilgisiz ve marifetsiz olmanın kötülüğünden dem vurarak, bilgisiz ve marifetsiz kişilerle, arkadaşlık bile kurulmaması gerektiğini ifade eder. Nitekim susamın yanında duran susam yağı, gülün yanında duran gül yağı kokar.⁴¹⁵

Keykâvus, akıl ve bilgi üzerinde dururken cehaleti yerer ve bir devlet adamını, cahil kişilerin değil âkıl kişilerin övmesi gerektiğini ifade eder:⁴¹⁶

Gazzâlî, iyi ve âdil bir devlet adamının en önemli vasfının, akıl olduğunu

⁴⁰⁸ a.g.e., s.28.

⁴⁰⁹ Keykâvus, a.g.e., s.224.

⁴¹⁰ a.g.e., s.44.

⁴¹¹ a.g.e., s.234.

⁴¹² a.g.e., s.51.

⁴¹³ a.g.e., s.51.

⁴¹⁴ a.g.e., s.52.

⁴¹⁵ a.g.e., s.54.

⁴¹⁶ a.g.e., s.54.

belirtir.⁴¹⁷ Ona göre, aklın olgunluğu, eşyayı bütünüyle kavrayıp, gurura kapılmamaktır.⁴¹⁸ Birinin akli tam olmadıktan sonra insafi ve adaleti mümkün olmayacaktır. Bunun için bütün saadetin başı akıldır.⁴¹⁹

Akıllı olmayan bir devlet adamının çok geçmeden görevinden azledileceğini belirten Gazzâlî,⁴²⁰ devlet adamının akıl ve bilgi sahibi olmasının zorunluluğunu ifade eder.⁴²¹ Nitekim akıl, tepenin başına kurulmuş, sığınılan kale anlamına gelir ki hiçbir güç onu yıkamaz.⁴²²

Zencânî, devlet adamına, aklını dost ve kılavuz edin şeklinde tavsiyede bulunur.⁴²³ Nitekim akıl, iyiliklere yönelten, kötülüklerden alıkoyan bir melekedir. Bu doğrultuda devlet adamı, cehalet ve zandan değil, aklından nasibini almalıdır.⁴²⁴

Dâye, devlet adamının, devlet işlerinin gerektiği gibi yapılabilmesi için akıl ve temyiz sahibi olmasının son derece önemli olduğunu vurgular.⁴²⁵

2.12. Çalışanlarının Durumundan Haberdar Olmak

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, devlet adamının emri altında çalışanlardan gafil olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Halk, tamamen çalışanların vicdanına bırakılmamalı, çalışanlar denetlenmelidir.

Devlet adamlarının, emri altında çalışanlarını, gizli ve açık olarak kontrol etmelerinin önemi üzerinde hassasiyetle duran Nizâmülmülk, bu amaçla hükümdarın, gizlice muhbirler tutmasını bile önerir.⁴²⁶

Nizâmülmülk, devlet adamına, emri altında çalışanını, sürekli denetlemesini tavsiye etmesinin yanında çalışanların, yerlerine çakılıp kalmamaları, ulaşılmaz yapıların ardına sığınmamaları ve halka iyi muamele etmeleri için iki yılda bir

⁴¹⁷ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.61, 63, 124, 158.

⁴¹⁸ *a.g.e.*, s.61.

⁴¹⁹ *a.g.e.*, s.63.

⁴²⁰ *a.g.e.*, s.138.

⁴²¹ *a.g.e.*, s.144, 152, 168, 181, 191-196.

⁴²² *a.g.e.*, s.192.

⁴²³ Zencânî, *a.g.e.*, s.112, 205-206.

⁴²⁴ *a.g.e.*, s.134.

⁴²⁵ Dâye, *a.g.e.*, s.369.

⁴²⁶ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.27, 111.

değiştirilmesini önermiştir.⁴²⁷

Keykâvus, devlet adamının memleket işlerinden gafil olmaması gerektiğini⁴²⁸ ve memlekette olup bitenden haberdar olmak ve çalışanların durumunu gözetmek için aklını kullanması gerektiğini ifade eder. “*Hiç hal ile düşmandan emin olma, hâssa ki ev düşmanından*”⁴²⁹ diye öğüt veren Keykâvus, devlet adamını, yanında çalışanlara karşı uyarır.

Hz. Ömer’in bile yönetim hususunda nasıl hesap vereceğinden korktuğunu belirten Gazzâlî, devlet başkanının halkından ve emri altında çalışan idarecilerden habersiz olmaması gerektiğini vurgular.⁴³⁰ Nitekim devlet adamı, sadece kendi zulmünden değil, emri altında çalışanların yaptıklarından da hesaba çekileceklerdir.⁴³¹

Zencânî, sultanın yanında çalışanların durumundan haberdar olmasının gerekliliğine vurgu yapar. Bu bağlamda Horasan emiri İsmail b. Ahmed’in hırsızlık yapan çalışanını cezalandırma hikâyesini anlatan Zencânî, idarecilerin idaresi altında çalışanlardan da hesaba çekileceğini vurgular.⁴³²

Dâye, memleket işlerinde çalışanların halka eziyet ve zulüm edip etmediklerinin, padişah tarafından kontrol edilmesinin gerektiğini belirtir. Reaya, tamamen çalışanların insafına bırakılmamalıdır. Nitekim kıyamet günü halkın hali, padişahın sorulacaktır.⁴³³

Padişahın huzurunda çalışan; düşük, aşağı, asil olmayan, gammaz, müfsit, zalim ve dedikoducuların halka zulüm edip, fesadı yaydıkları halde bu yaptıklarını padişahın hoş gösterebileceklerini belirten Dâye, padişahın bu konuda tedbirli davranması gerektiğini vurgular.⁴³⁴

⁴²⁷ *a.g.e.*, s. 35.

⁴²⁸ Keykâvus, *a.g.e.*, s.124, 229-230.

⁴²⁹ *a.g.e.*, s.145.

⁴³⁰ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.52, 148, 154, 157.

⁴³¹ *a.g.e.*, s.60-61, 148.

⁴³² Zencânî, *a.g.e.*, s.115-116, 168.

⁴³³ Dâye, *a.g.e.*, s.356, 363.

⁴³⁴ *a.g.e.*, s.356-357.

2.13. İstihbarata Önem Vermek

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde gerek içerdeki, gerek dışardaki düşmanlardan haberdar olabilmek ve memleketteki aksaklıkları fark edip ona göre tedbir alabilmek için istihbarata son derece önem verilmesi ve bu doğrultuda haber verici kimselerin görevlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Yanı başında ya da uzağında kalmış ordu ve raiyetin durumlarını araştırıp, onlardan haberdar olmanın padişahlığın gereklerinden olduğunu ifade eden Nizâmülmülk, istihbaratın devlet yönetimi üzerindeki önemi vurgulamıştır. Padişah, şayet olan bitenden haberdar da tedbir almıyorsa zulme rıza gösterip, zalimlere ortak olmuş olur; eğer olan bitenden hiç haberdar değilse, ahmak ve cahil konumuna düşer.⁴³⁵

Nizâmülmülk, bir padişahın memlekette olup bitenden haberdar olmasının, düzeni tesis etmek açısından önemli olduğunu ifade eder ve bu durumu şöyle açıklar:

Eğer bir kimse, haksız yere bir tavuğu veya bir torba samanı almışsa, 500 fersahlık mesafedeki padişahın bundan haberi olmuş ve bu kimseyi cezalandırmıştır; diğerleri de padişahın uyanık olduğunu anlamışlardır. Her yere haberciler bırakmışlardır. Böylece onlar zalimlerin faaliyetlerini kontrol altına almışlardır.⁴³⁶

İstihbaratın önemine vurgu yapan Nizâmülmülk, her asırda padişahların kendisine malumat veren bir sahib-haberleri olageldiğini ifade etmiştir. Padişah kendisine haber getiren kişileri seçerken şahsi menfaatlerinin peşinde koşmayan, kalem erbabından olan kimseleri seçmelidir. Ayrıca bu kişilerin başka birilerine tamah etmelerine engel olmak amacıyla yeterli maaşları beytülmalдан sağlanmalıdır.⁴³⁷

Nizâmülmülk, hiçbir şeyin gizli saklı kalmaması ve vuku bulan bir meseleye anında müdahale edilebilmesi için tacir, seyyah, sûfi, yoksul kılığında dört bir yana casusların salınması gerektiğini ifade etmiştir.⁴³⁸ Ayrıca önemli bazı geçitlere düzenli bir şekilde haberci gönderilmelidir. Böylece padişah, elli fersahlık bir bölgede bile

⁴³⁵ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.54.

⁴³⁶ *a.g.e.*, s.54.

⁴³⁷ *a.g.e.*, s.54-55.

⁴³⁸ *a.g.e.*, s.64.

vuku bulan her hadiseye yetişebilecektir.⁴³⁹

Nizâmülmülk, padişahı, memleketine gelen elçilere karşı da uyarır. Nitekim elçiler, gönderildikleri yere araştırma yapmak için de gönderilirler. Bu anlamda padişah, elçilerin memlekete geliş sebeplerini anında öğrenmeli ve bu konuda tedbirler almalıdır.⁴⁴⁰

Keykâvus, her işte olup bitenden gafil olunmaması gerektiğini ifade eder.⁴⁴¹ Nitekim gafillik, ikinci ahmaklıktır ve işlerinden gafil olan kişi ne denli akılsızsa bir o kadar da ahmaklığı ve akılsızlığı artar.⁴⁴² Devlet adamı, düşmanların ve kıskançların işinden gafil olmamalıdır.⁴⁴³ Bir söz işittiğinde, onu ilk söyleyen kişinin kim olduğunu araştırmadan amel etmemelidir.⁴⁴⁴

Bilhassa gizli ve âşikâr düşmanlık besleyen kimselerin durumunun araştırılmasının devlet düzeni için son derece önemli olduğunu vurgulayan Keykâvus, düşmanın tatlı sözüne aldanılmaması gerektiğini ifade eder.⁴⁴⁵

Gazzâlî, bir devlet adamının, memlekette olup bitenden haberdar olması gerektiğine vurgu yapar. Devlet adamı, kim ihtiyaç sahibi, kim zulme uğramış, kim düşman bilmelidir ve memleket işlerinden gafil olmamalıdır.⁴⁴⁶ Vilayetlerde görevli valiler, gönderilen müfettişlerle sürekli denetlenmeli, memleketin durumundan haberdar olunmalıdır.⁴⁴⁷ Nitekim bir şeyin aslını öğrenmeden hareket edilemez, aslına varmadan hüküm yürüten ise âlim değil, cahildir.⁴⁴⁸

Zencânî, bir devlet adamının, memleketinde olup bitenden gafil olmaması gerektiğini ifade eder. Bu konuda Ömer b. Hattab'ı örnek vererek günümüz sultanlarına, onun gibi olmaları gerektiği konusunda mesaj verir.⁴⁴⁹

⁴³⁹ *a.g.e.*, s.75.

⁴⁴⁰ *a.g.e.*, s.81-82.

⁴⁴¹ Keykâvus, *a.g.e.*, s.124, 214, 219, 222, 228.

⁴⁴² *a.g.e.*, s.124.

⁴⁴³ *a.g.e.*, s.147.

⁴⁴⁴ *a.g.e.*, s.155.

⁴⁴⁵ *a.g.e.*, s.143.

⁴⁴⁶ Gazzâlî, *Nasihatu'l Mülûk*, s.52, 60-61, 142, 145, 152, 157.

⁴⁴⁷ *a.g.e.*, s.148, 153.

⁴⁴⁸ *a.g.e.*, s.149.

⁴⁴⁹ Zencânî, *a.g.e.*, s.125, 215, 219, 222-223.

“Size bir fâsık haber getirirse araştırınız”⁴⁵⁰ ayetini hatırlatan Zencânî, bir devlet adamının, iftiracılara itibar etmeyip, meseleyi iyice araştırmadan iş yapmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁵¹ Bu konuda sultanın, güvenilir gizli ya da açık ajanlar görevlendirerek memlekette olan bitenden haberdar olması şarttır.⁴⁵² Sultanın, istihbarat konusunda gevşeklik göstermesi, halkın zulme uğramasına sebep olacaktır ki bu da devleti yıkıma götürecektir.⁴⁵³

Dâye, devlet adamının memlekette olup bitenden haberdar olması gerektiğini ifade eder.⁴⁵⁴ Ona göre; bir devlet adamı meseleyi araştırmadan iş yapmamalıdır. Nitekim araştırılmadan iş yapıldığında haksız yere şefkat sahipleri ihanetle suçlanabilir.⁴⁵⁵ Devlet adamı, her işten ve durumdan önceden haberdar olmalıdır ki herhangi bir aksaklık çıkmadan tedbir alabilsin.⁴⁵⁶ Bu doğrultuda yöneticiler, kendisine halkın durumunu bildirecek, ihtiyaç sahiplerinin ve mazlumların hallerini olduğu gibi aktaracak güvenilir kimseleri görevlendirmelidir.⁴⁵⁷

2.14. Zeki, Uyanık ve Çalışkan Olmak

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde devlet adamının, zeki ve uyanık olup, memleket işlerinden gafil olmaması gerektiği üzerinde durulurken devlet adamının çalışmayı da elden bırakmaması gerektiği ifade edilir.

Padişahların, zeki, uyanık ve iyi ahlâklı olmasına⁴⁵⁸ vurgu yapan Nizâmülmülk, “Melik işlerde uyanık olursa, hiçbir şey ona gizli kalmaz”⁴⁵⁹ diyerek devlet adamının, memlekete dair meselelerde her daim gözü açık olmasının gerekliliğine vurgu yapar.

Kendisinden önce hiç kimsenin “sultan” olarak adlandırılmadığı Sultan Mahmud’u örnek veren Nizâmülmülk, onun hakkında şunları söyler: “Allah’tan

⁴⁵⁰ Kur’an-ı Kerim, Hucurat 6.

⁴⁵¹ Zencânî, *a.g.e.*, s.126-128.

⁴⁵² *a.g.e.*, s.223.

⁴⁵³ *a.g.e.*, s.224.

⁴⁵⁴ Dâye, *a.g.e.*, s.363, 370.

⁴⁵⁵ *a.g.e.*, s.364, 377.

⁴⁵⁶ *a.g.e.*, s.378-379.

⁴⁵⁷ *a.g.e.*, s.368.

⁴⁵⁸ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.84, 135.

⁴⁵⁹ *a.g.e.*, s.27.

*korkan, âdil, uyanık, âlim-sever, kuvvetli fikir sahibi, temiz dinli ve gazi idi.*⁴⁶⁰

Siyâsetnâme’de, adaletli olup, ileriye görerek tedbirli davranan ve uyanık olan padişahın ülkesinin, mamur hale geleceği ifade edilir.⁴⁶¹ Nitekim Nizâmülmülk’e göre; “*Kuvvetli hüküm padişahlar için, bin askerden daha iyidir.*”⁴⁶²

Nizâmülmülk, padişahın uyanık olup, memlekette olup bitenden haberdar olmasının, düzeni tesis etmek açısından önemli olduğunu ifade eder. Padişah uzak bir mesafedeki bir haksızlığa bile müdahale edebilmeli ve suçluları cezalandırmalıdır. Böylece herkes padişahın uyanık olduğunu anlayacak ve ona göre hareket edecektir.⁴⁶³

Nizâmülmülk, devlet adamının güzel sonuçlara erişmek için emek sarf etmesinin gerekliliğine de vurgu yapar ve Unsuri’nin şu sözüne eserinde yer verir:

Tahtım gök yapmak istiyorsan meşhur olacaksın;

Kemerini yıldızdan yapmak istiyorsan, tanınmış olacaksın;

Söz ettiğin zaman sözünün kuvvetli olmasına cehd et;

Zahmet çek, zira, tanınmış olduğun zaman tanınmışlığın iyidir.⁴⁶⁴

Keykâvus, kişinin bir şeyler öğrenmesi için tenini gevşek alıştırması gerektiğini vurgular. Kişi, teni gevşek olursa bile onu çalıştırmalıdır. Nitekim beden hareketi, kendi iradesi dâhilinde değildir ve kişinin çabası ile hareket eder.⁴⁶⁵

Kendi bedeninde bile söz sahibi olamayan bir devlet adamının, halk üzerinde hiçbir etkisinin olmayacağını vurgulayan Keykâvus, kendi tenini itaat altına alamayan bir devlet adamının, halkı, asla itaatinde tutamayacağını vurgular. Bu anlamda devlet adamı, sürekli çalışıp, bu sayede iki cihan selametine kavuşmalıdır.⁴⁶⁶

Keykâvus, tembellikten uzak durulması gerektiğini vurgular. Nitekim tembellik, bedbahtlık ve devletsizlik doğurur. Bir anlık emek edip, pek çok nimete

⁴⁶⁰ a.g.e., s.41.

⁴⁶¹ a.g.e., s.55.

⁴⁶² a.g.e., s.75.

⁴⁶³ a.g.e., s.54.

⁴⁶⁴ a.g.e., s.188.

⁴⁶⁵ Keykâvus, a.g.e., s.53, 167.

⁴⁶⁶ a.g.e., s.53.

kavuşmak varken tembellik edip, her şeyi kaybetmek akıl işi değildir.⁴⁶⁷ Rahatlık, zahmet çekmeden gelmez.⁴⁶⁸

Keykâvus, bir devlet adamının kendisine verilen görevi sürekli zihninde tutup, onu yerine getirmeden rahat etmemesi gerektiğini zikreder.⁴⁶⁹ Ayrıca Keykâvus, bir devletin adamının görevini en güzel şekilde yerine getirmesi gerektiğine vurgu yapar.⁴⁷⁰

Gazzâlî, bir devlet adamının, zeki ve uyanık olup memlekette olup bitenden haberdar olması gerektiğini vurgular.⁴⁷¹ Nitekim idarecilerin en hayırlısı keskin görüşte şahin gibi olanıdır. Başkan, işlerin varacağı sonuç hakkında uyanık ve feraset sahibi olursa diğer hizmetkârlar da öyle olacaktır. Böylece ülkenin ve vatandaşların işi düzene girecektir.⁴⁷²

Çalışmakla devletin varlığının beraber olduğunu ifade eden Gazzâlî, devlet adamının çalışmayı bırakmaması gerektiğini belirtir.⁴⁷³

Zencânî, devlet adamının her şeyden haberdar olup gece bile uyanık olması gerektiğini vurgular.⁴⁷⁴

Zamanı iyi kullanıp, ondan yararlanılması gerektiği üzerinde duran Zencânî, nefis ve hevâdan kurtulmanın yegâne yolunun, rahatı terk edip çok çalışmak olduğunu dile getirir.⁴⁷⁵ Bu konuda işinin başına erkenden geçen Keyhüsrev'i ve hiçbir zaman gününü tek işle geçirmeyen Behramgur'u örnek gösterir.⁴⁷⁶

Zencânî, bir yandan tembellik etmeyip, çok çalışmaya vurgu yaparken bir yandan da yüce bir amaç uğruna çalışılması gerektiğini belirtir. Nitekim bir sultan, memleketini mamur etmek için de azimli olabilir, mal biriktirip hazinesini çoğaltmak için de... Bu bağlamda Zencânî'ye göre, sultan, himmet sahibi olmalıdır. Yüce

⁴⁶⁷ *a.g.e.*, s.109.

⁴⁶⁸ *a.g.e.*, s.111.

⁴⁶⁹ *a.g.e.*, s.214.

⁴⁷⁰ *a.g.e.*, s.224.

⁴⁷¹ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.124, 157.

⁴⁷² *a.g.e.*, s.157.

⁴⁷³ *a.g.e.*, s.158.

⁴⁷⁴ Zencânî, *a.g.e.*, s.112, 215.

⁴⁷⁵ *a.g.e.*, s.90, 185.

⁴⁷⁶ *a.g.e.*, s.118-119.

amaçlar için çalışıp çabalamalıdır.⁴⁷⁷

Dâye, devlet adamının gaflet içinde bulunmaması gerektiğini⁴⁷⁸ ve toplumda olan biten olaylara karşı uyanık olmasının zorunluluğunu belirtir.⁴⁷⁹ Aksi halde toplumda huzursuzluklar baş gösterecek ve zalimler, mazlumları ezmeye devam edecektir.

Devlet adamının zeki ve uyanık olmasının gerekliliği yanında Dâye, idarecilerin yorgunluk bilmeden, durmaksızın çalışması gerektiğini de ifade eder. Devlet adamı, zamanını iyi değerlendirmeli, ömrünü tembellik, oyun ve eğlence ile geçirmemelidir. Zira tembellik, mülkün ve halkın işleri aksatır ki bu da toplumda huzursuzluğa yol açar.⁴⁸⁰

2.15. İslâm'ı Himaye ve Müdafaa Etme; İslam Ahkâmını İhya ve İcra Etme

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, devlet adamının en büyük görevlerinden birisinin, toplumda İslâm ahlâkını ve ahkâmını icra etmek olduğu üzerinde durulur.

Nizamülmülk, bir belde de şeriatı hafife alma ve Yüce Allah'a itaatte kusur olursa o beldeyi Cenab-ı Hak'ın cezalandıracağını ifade etmiştir. İslâm ahkâmının hüküm sürmediği bölgelerde tefrika kılıçlarının çekilip, haksız yere kanların döküleceği âşikârdır. İtaat yolunu tutup, işleri ile meşgul olan halka ise rahat bir hayat bahşedilir.⁴⁸¹ Bu manada devlet adamı toplumda İslâm ahkâmını uygulanır kılmak zorundadır. Nitekim ona göre, din işlerini araştırıp sormak, farzları ve sünnetleri yerine getirmek, Yüce Allah'ın emirlerini uygulamak, din âlimlerine saygı göstermek, zahidlere ve perhizkârlara hürmet etmek, padişaha vacibdir.⁴⁸²

Padişaha gerekli olan en iyi şeyin, temiz din, olduğunu ifade eden Nizâmülmülk, din ve padişahlığın kardeş gibi olduğunu ifade eder. Zira ne zaman ki

⁴⁷⁷ *a.g.e.*, s.186-187.

⁴⁷⁸ *Dâye, a.g.e.*, s.369-370.

⁴⁷⁹ *a.g.e.*, s.363, 370.

⁴⁸⁰ *a.g.e.*, s.378, 385.

⁴⁸¹ *Nizâmülmülk, a.g.e.*, s.8.

⁴⁸² *a.g.e.*, s.51.

din bozulur, memleket karışır.⁴⁸³

Keykâvus, eserine Allah-u Teâlâ'yı bilmenin ve tanımanın önemi ile başlamıştır. Özelde kendi oğluna ve genelde herkese itikadın muhkem olmasının, gerekliliği vurgusunu yapan Keykâvus, Allah'ı bilmenin yolunun, kişinin kendisini bilmesinden geçtiğini zikreder.⁴⁸⁴

İnsanın Allah'ı bilmede, acizliğini dile getiren Keykâvus, Allah'ı kendi ululuğu miktarınca bilmenin imkânsız olacağını dile getirip “*Allah'ı kendi acizliğim kadrince bildim, de; onun ululuğu miktarınca bildim, deme,*”⁴⁸⁵ şekilde tavsiyede bulunur.

Bir devlet adamının ilk yapması gereken şeyin, Allah'a itaat etmek olduğu, vurgusu yapan ve “*eğer padişahlığa erecek olursan haramdan sakınıcı ol*”⁴⁸⁶ şeklinde tavsiyede bulunan Keykâvus, padişah, Tanrı'ya itaatten kaçarsa, halk da ona itaat etmez, der. Ayrıca halkın da Allah'a karşı itaatkâr olmasının zorunluluğunu belirten Keykâvus, bunca nimeti veren Allah'a itaat etmeyen halkın, padişaha asla itaat etmeyeceğini belirtir.⁴⁸⁷

Hak Teâlâ'ya taati, Keykâvus şu şekilde özetler:

Hak Teâlâ sana endazeyle beş türlü taat buyurdu. Anın dahi iki türlü has mün'imlere, yani baylara buyurdu, kalanın cümle halka verdi. Ol taatin biri Allah-u Teâlâ'nın birliğini ikrar etmektir ve Muhammed Mustafa'nın peygamberliğini ikrar etmektir dille ve inanmaktır gönülle; biri dahi namazdır, beş vakitte. Biri dahi yılda otuz gün oruç tutmaktır.⁴⁸⁸ Hak sübhanehu ve Teâlâ iki fariza buyurdu, mün'imlere, yani baylardan has kullara, İslâm baylarına. İmdi ol farizanın biri hacdır ve biri zekâttır.⁴⁸⁹

Keykâvus, ister itaatte, ister günah içinde olsun her durumda Hak Teâlâ'nın anılması gerektiğine vurgu yapar. Nitekim kişi, itaatte Allah'ı anmaya devam ederse Allah Teâlâ onu itaatte sabit kılar, masiyette Allah'ı anarsa Allah Teâlâ o kişinin

⁴⁸³ a.g.e., s.51-52.

⁴⁸⁴ Keykâvus, a.g.e., s.29.

⁴⁸⁵ a.g.e., s.30.

⁴⁸⁶ a.g.e., s.224.

⁴⁸⁷ a.g.e., s.34.

⁴⁸⁸ a.g.e., s.34.

⁴⁸⁹ a.g.e., s.37.

günahını affeder.⁴⁹⁰

Devlet başkanının en büyük görevinin iman ağacının kökünü sabit kılıp, dallarının uzaması için çabalamak olduğunu ifade eden Gazzâlî,⁴⁹¹ başkana şöyle seslenir: “Şunu biliniz ki ey Başkan, Allah size birçok nimetler ve askerî güç vermiştir. Size yaraşan, bunlara karşı şükretmek ve Allah’ın dinini yaymaktır.”⁴⁹² Nitekim Gazzâlî’ye göre; din ile başkanlık birbirine kaynaşmış olduğundan, ikiz kardeş gibidir.⁴⁹³ Bundan dolayı, başkanın din işlerine önem vermesi, bidatlerden ve İslâm’ın dışında kalan her şeyden sakınması gerekir. Ayrıca yönetimi altında dini tahkir eden birileri olursa bu kişilerle görüşülüp, engel olunmalıdır.⁴⁹⁴

Gazzâlî, devlet başkanının, İslâm ahkâmını ve ahlâkını toplumda yaymak için öncelikle kendisinin İslâm ahlâkı ile ahlâklanmasına vurgu yapar ve başkana Cuma gecesini ibadet ve taatle geçirmeyi tavsiye eder.⁴⁹⁵ Başkan, farzlarını vaktinde eda etmeli, boş isteklerden sakınmalıdır.⁴⁹⁶

Devlet adamının, İslâm kanunlarına aykırı hareket etmemesi gerektiğine vurgu yapan Gazzâlî, başkanın, hiç kimseden şer’e aykırı bir istekte bulunmaması gerektiğini ifade eder.⁴⁹⁷ Halkın rızası için Allah’ın rızası terk edilmemelidir.⁴⁹⁸ Başkan, raiyyetini, İslâm’a aykırı şeylerden sakındırmalıdır.⁴⁹⁹ Nitekim akıllı insan, sonlu dünya hayatını, sonsuz ve tükenmez ahiret hayatına tercih etmez.⁵⁰⁰

Gazzâlî’ye göre; halkın hareket ve davranışları devlet başkanına tâbidir. Devlet başkanı, Allah’ın yoluna mutabık olursa, halk da o yolun dışına çıkmaz. Ancak başkan, Allah’ın yoluna muhalif olursa halk da eğri yola meyleder.⁵⁰¹

Zencânî, devlet başkanının, toplumda en üstün kişi olduğunu belirterek,

⁴⁹⁰ a.g.e., s.73.

⁴⁹¹ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.36.

⁴⁹² a.g.e., s.35.

⁴⁹³ a.g.e., s.98.

⁴⁹⁴ a.g.e., s.99.

⁴⁹⁵ a.g.e., s.36-37.

⁴⁹⁶ a.g.e., s.99.

⁴⁹⁷ a.g.e., s.71, 98, 137-138.

⁴⁹⁸ a.g.e., s.72.

⁴⁹⁹ a.g.e., s.80.

⁵⁰⁰ a.g.e., s.73, 84-85.

⁵⁰¹ a.g.e., s.76-77, 146.

Allah'a itaat bakımından da en ileride olan kimse olması gerektiğini vurgular.⁵⁰² Devlet adamı, dünyanın geçici olduğunun farkına varıp, ahireti için çalışmalı ve bu doğrultuda işler yapmalıdır.⁵⁰³ Nitekim sultan, yeryüzünde Allah'ın halifesidir ve Allah'a isyan ederek halifelik devam edemez.⁵⁰⁴

Dinin, kalplerin huzurunu sağlayıp, günahtan ve suçlardan alıkoyduğu üzerinde duran Zencâni, devlet adamının, idaresinde dini korumaya ve Müslümanların ıslahına önem vermesi gerektiğini vurgular. Sultan; mülkünü dine hizmet için kullanmalı, dinini mülküne hizmetçi yapmamalıdır. Aksi takdirde herkes menfaatçi olur ki bu da devletin yıkılmasına neden olur.⁵⁰⁵ Din, mülkün temelidir ve temeli olmayan, heder olacaktır.⁵⁰⁶

Zencânî, emr-i bil-ma'rufu yapmaya önce sultanın başlaması gerektiğine vurgu yaparak, İslâm ahlâkını icra etme konusunda sultanın, ilk olarak kendi nefisinden başlaması gerektiğini belirtir. Nitekim nefisini ıslah edene, insanların tâbi olması daha kolay olacaktır. Sultan, nehirlerin kendisinden sulandığı deniz gibidir. Eğer deniz tatlı olursa, nehirler de tatlı olacaktır.⁵⁰⁷

Dâye, saltanatın Hak Teâlâ'nın yeryüzündeki hilâfeti ve niyâbeti olduğunu hatırlatarak, sultanın bu doğrultuda davranması gerektiğini vurgular.⁵⁰⁸ Ona göre padişahlar, dünyanın ve dinin padişahları olmak üzere ikiye ayrılır. Dinin padişahları, ahireti de dünyayı da hilafetiyle tasarrufu altına almayı başarmışlardır.⁵⁰⁹

Bu dünyadaki mülkün geçici olduğunu ve asıl olanın, hakiki mülkü elde etmek olduğunu belirten Dâye,⁵¹⁰ padişaha, hevâsı ile değil de Hakk'ın emrine göre göre hükmetmesi gerektiğini hatırlatır.⁵¹¹ Padişah, toplumda İslâm ahkâmını ve ahlâkını tesis etmek zorundadır. Aksi takdirde hevâsına uymuş olur ki hevâsına uyanı

⁵⁰² Zencânî, *a.g.e.*, s.88.

⁵⁰³ *a.g.e.*, s.83-97.

⁵⁰⁴ *a.g.e.*, s.102.

⁵⁰⁵ *a.g.e.*, s.101-102, 179.

⁵⁰⁶ *a.g.e.*, s.102.

⁵⁰⁷ *a.g.e.*, s.135-136.

⁵⁰⁸ Dâye, *a.g.e.*, s.339.

⁵⁰⁹ *a.g.e.*, s.340-341.

⁵¹⁰ *a.g.e.*, s.341, 358-359, 396.

⁵¹¹ *a.g.e.*, s.342, 372.

Allah şiddetli şekilde cezalandıracaktır.⁵¹²

Toplumda İslâm ahlâkının icrasına önem vermenin yanında Dâye, bilhassa padişahın hususi olarak İslâm ahlâkı ile ahlâklanmasının gerekli olduğunu belirtir. Nitekim yüzme bilmediği için kendisini boğulmaktan kurtaramayan kimse, başkasını hiç kurtaramayacaktır. Bu doğrultuda sultan, nefsinin tezkiye edip, nefesine karşı âdil olmalı, farzları yerine getirip, fahşaya meyletmemelidir.⁵¹³ Nitekim padişahın halka karşı konumu, vücuttaki kalp gibidir. Nasıl ki kalp bozulduğunda bütün vücut bozulursa, padişah fasit olduğunda da bütün halk bozulur.⁵¹⁴

Sultanın, Allah'a ibadetle meşgul olmasının gerekliliğine vurgu yapmanın yanında Dâye, padişahın nafilelerle meşgul olup memleket işlerini aksatmaması gerektiğini de belirtir.⁵¹⁵

Dâye, saltanatın Allah'a yaklaşmak için en büyük vesile olduğunu ifade eder. Nitekim saltanat, içinde nübüvveti ve ilmi de barındırır. Bundan dolayıdır ki Süleyman (a.s.), Allah (c.c.)'den nübüvvet değil, mülk istemiştir. Çünkü nübüvvet ve ilim saltanat kuvveti ve memleket şevketiyle desteklenince tesiri bire bin olmaktadır.⁵¹⁶ Bu manada saltanat, İslâm'a hizmet için en büyük yardımcı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün memlekette, reaya şeriata uygun yaşar ve din ile meşgul olursa, memleket ehlinin yaptığı her hayır ve ibadetin sevabından sultana da yazılacağını belirten Dâye, bu amaçla padişahın, İslâm ahkâmını toplumda yaşatmak için çalışması gerektiğini belirtmiştir.⁵¹⁷

2.16. İhtişamlı İdare Merkezi, Ordu ve Teşkilât

Türk devletlerinde, devletin devamlılığı için ordu, vazgeçilmez bir unsurdur. Bu doğrultuda Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, idarecilerin ordu ve teşkilâta önem vermesi gerektiği belirtilmiştir.

Nizâmülmülk, ordu düzenlemenin padişahın en mühim vazifelerinden biri

⁵¹² a.g.e., s.343, 360, 372.

⁵¹³ a.g.e., s.353, 397.

⁵¹⁴ a.g.e., s.362.

⁵¹⁵ a.g.e., s.360.

⁵¹⁶ a.g.e., s.343-344, 351.

⁵¹⁷ a.g.e., s.344.

olduğunu ifade etmiştir. ⁵¹⁸ Nitekim padişahın ordusu ne kadar fazla olursa, vilayetleri o kadar fazla olacaktır. ⁵¹⁹

Nizâmülmülk, padişahın hazineden çok orduyu mamur kılması gerektiğini dile getirir. Çünkü eğer padişahın gelişmiş bir ordusu olursa cihanın hazineleri onun olacaktır. Fakat ordu olmayıp, bütün cihan hazineleri, padişahın dahi olsa, hazine ordunun peşinden gidecektir. ⁵²⁰ Bundan dolayı padişah, gerek asker ve gerekse silah ve teçhizat bakımından memleketi mamur hale getirmelidir. ⁵²¹

Nizâmülmülk, ordunun katışıksız tek bir ırktan teşkil olmasının tehlikeler doğuracağını, orduda her soydan asker bulunmasının gerekliliğini dile getirmiştir. Nitekim ona göre; orduda her soydan insan olursa, her soy mensubu kendi ad ve şerefini korumak için savaştacak, böylece ordu başarı elde edecektir. ⁵²²

Keykâvus, “Çeri mamur ola ki çeri mamur olıcak padişah mansur olur”⁵²³ ifadesi ile teşkilâtli ve düzenli bir ordunun devletin temeli olduğunu vurgulamıştır. Ordunun düzenli işlemesi için çeri halkının hilat, bahşiş ya da yedirilip içirilmek sureti ile memnun edilmesi gerekmektedir. ⁵²⁴

Bir başkanın iktidarda kalabilmesi ve ülkesinin bağımsız olabilmesi için en temel şartlardan birisinin, ülkeyi korumak ve düşmanlara karşı savunmak olduğunu dile getiren Gazzâlî, ordu ve teşkilâtın önemi üzerinde durur. ⁵²⁵ Nitekim başkanın bekâsı, asker ve ordu ile sağlanabilir. ⁵²⁶ Başkan, halkın kendi işi ile meşgul olup, birbirlerinden emin bir şekilde yaşaması için toplumda otoriteyi sağlamalı, gerektiğinde halkını korkutmalıdır. ⁵²⁷

Zencânî, ülkenin orduyla değer kazanacağını belirtir. ⁵²⁸ Nitekim ordu ve asker, devleti korur ve halkı himaye eder. Bu doğrultuda ordu çalışanlarına,

⁵¹⁸ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.103.

⁵¹⁹ *a.g.e.*, s.144.

⁵²⁰ *a.g.e.*, s.144.

⁵²¹ *a.g.e.*, s.80.

⁵²² *a.g.e.*, s.86.

⁵²³ Keykâvus, *a.g.e.*, s.218.

⁵²⁴ *a.g.e.*, s.222-223.

⁵²⁵ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.95, 133, 170.

⁵²⁶ *a.g.e.*, s.103.

⁵²⁷ *a.g.e.*, s.145, 147.

⁵²⁸ Zencânî, *a.g.e.*, s.116.

başkasına muhtaç olmayacak şekilde gerekli maaşların verilmesi gerekmektedir. Bu konuda ifrat ve tefritten uzak durulmalıdır. Askere çok cömert davranıp minnet etmez hale getirmekten kaçınılacağı gibi çok az maaş verip başkalarına muhtaç etmemelidir.⁵²⁹

Dâye, Hz. Peygamber'in, "*Ben kılıç peygamberiyim*"⁵³⁰ hadisini hatırlatarak idarecilerin ordu ve teşkilâta önem vermesi gerektiğini belirtir. İslâm sürüsünün kurdu olan melun kâfirlerle mücadele etmek için iyi bir orduya ihtiyaç duyulmaktadır.⁵³¹ Padişah, kâfirlerin kalesinin bulunduğu yerlere yiğit, cesur, mert, savaş tecrübesine sahip, dindar ve hamiyetli emirleri görevlendirip onların tüm ihtiyaçlarını karşılamalı ve onları her anlamda desteklemelidir. Kâfirlerin, hâkim hale gelmemesi için devletin bu şekilde ihtişamlı bir orduya ihtiyacı vardır.⁵³²

2.17. Sabırlı Olmak, Çabuk Öfkelenmemek ve Aceleci Davranmamak

Selçuklular döneminde yazılan siyâsetnâmelerde, devlet adamının sabırlı olup, çabuk öfkelenmemesi ve aceleci kararlar almaması gerektiği belirtilir.

Hz. Ali'nin en iyi savaşçısı, "*Kızdığı zaman kendini tutan ve bir iş yapmayan*"⁵³³ şeklinde tanımlamasını hatırlatan Nizâmülmülk, devlet adamının sabır sahibi olmasının gerekliliği üzerinde durur. Ona göre, insanın mükemmelliği ve aklı kızmayıp, sabır göstermesindedir. Aklı, nefesine galip gelen kimse, öfke vaktinde nefsinin dediğine engel olur ve insanlar onun öfkelenmediğini bile anlamazlar.⁵³⁴

Tarihte gelmiş geçmiş önemli bazı devlet adamlarının sabır ve öfkelenmeme örneklerini zikretmenin ardından Nizâmülmülk, bu konuda âlimlerin şu sözünü hatırlatır: "*Sabır ve az aldırış etme iyidir, lâkin, mutluluk daha iyi; şükür ile, iyi talih ile ve Allah'tan korkma ile daha iyi.*"⁵³⁵

Sabırlı olmak ve çabuk öfkelenmemek üzerinde duran Nizâmülmülk, devlet adamının fevri davranmaması gerektiğini de ifade eder. Ona göre, acelecilik;

⁵²⁹ a.g.e., s.209.

⁵³⁰ Dâye, a.g.e., s.344.

⁵³¹ a.g.e., s.355-356.

⁵³² a.g.e., s.369.

⁵³³ Nizâmülmülk, a.g.e., s.104.

⁵³⁴ a.g.e., s.105.

⁵³⁵ a.g.e., s.106.

kudretlilerin işi değil, zayıfların işidir.⁵³⁶ Padişah bir işi anlayıp dinlemeden ve emin olmadan karar vermemelidir. Nitekim din büyükleri şöyle buyurmuştur: “*Acelecilik şeytandan, yavaşlık aziz ve celil olan Allah’tandır.*”⁵³⁷

“Bütün işlerde sabırlı olmak ve aceleci olmamak ikinci akıldır”, diyen Keykâvus, hem aklını kullanıp hem de bunu sabırla süsleyen kişinin amacına ulaşacağını ifade eder.⁵³⁸ Ona göre sabır, civanmertlik alâmetidir.⁵³⁹ O, eserinde adalet işlerine bakan devlet adamına şöyle tavsiyede bulunur: “*Davacıların kavgasından gönlüne tasa bırakma, sâbir ol, yani kavga cefasına katlan.*”⁵⁴⁰

Keykâvus, çabuk kızan olma, diye tavsiye vermenin yanında bir kimse, öfke ile bir şey söylediğinde, ona yavaşlık ile cevap verilmesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca ahmaklara karşı da cevap verilmemesi gerektiğini belirtir.⁵⁴¹

“*Tezliği âdet edinme. Daim hâlim ol, yani yumuşak ol, yavaş ol*”⁵⁴² şeklinde aceleci olunmaması gerektiğini de belirten Keykâvus, “*iyiliğe ve yavuzluğa karşı tezcek sevinme ve melül olma*” tavsiyesinde bulunur.⁵⁴³ Ayrıca bir söz işitildiğinde, mesele tam iyi anlaşılmeden amel edilmemesi gerektiğini vurgular.⁵⁴⁴ Ona göre yemek yerken bile acele edilmemelidir.⁵⁴⁵

Gazzâlî, Hz. Peygamber’in, “*Güçlü kimse bir diğerini mağlup eden değil, kızgınlığını yenendir*”⁵⁴⁶ hadisini hatırlatarak bir müminin imanının, kızgınlığı yenmekle tamamlanacağını ifade eder. Kızgınlık anında nasıl davranacağı tecrübe edilmeyen kişiye devlet işlerinin emanet edilmemesi gerekmektedir.⁵⁴⁷ Nitekim hiddetlenmek, sahibini hafif mizaçlı yapar ve şeytan çocukların oyuncakları ile oynaması gibi hiddet sahibi kişiyle oynar.⁵⁴⁸ Bu bağlamda Gazzâlî, devlet başkanına şöyle seslenir: “*Başkan! Siz mümkün mertebe işleri yumuşaklıkla ve şefkatle*

⁵³⁶ a.g.e., s.111

⁵³⁷ a.g.e., s.111-112.

⁵³⁸ Keykâvus, a.g.e., s.124, 200.

⁵³⁹ a.g.e., s.238.

⁵⁴⁰ a.g.e., s.161.

⁵⁴¹ a.g.e., s.51.

⁵⁴² a.g.e., s.55.

⁵⁴³ a.g.e., s.50.

⁵⁴⁴ a.g.e., s.64, 224.

⁵⁴⁵ a.g.e., s.77.

⁵⁴⁶ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.64.

⁵⁴⁷ a.g.e., s.64.

⁵⁴⁸ a.g.e., s.66, 144.

*yürütmelisiniz. Şiddet ve sertlikten kaçınınız.*⁵⁴⁹ Nitekim geçmiş hükümdarların en önemli meziyetleri, hangi durumda olursa olsun kızgınlık ile hareket etmemeleridir.⁵⁵⁰

Gazzâlî, devlet adamının teenni ile hareket etmesinin de gerekliliğini ifade eder.⁵⁵¹ Devlet adamı aceleci ve hafif meşrep olmamalı, sabrı elden bırakmamalıdır.⁵⁵²

Zencânî'nin devlet adamının daima sabır ve hilm ile davranması gerektiği konusu üzerinde çok fazla durduğunu görürüz. Bu konuda geçmiş pek çok peygamberler ve sultanlardan örnekler veren Zencânî, kendisine hakaret eden bir Yahudi'ye karşı iyi şeyler söyleyen ve nedeni sorulduğunda, herkes yanında bulunandan harcar, şeklinde tavsiyede bulunan Hz. İsa'nın sabrını örnek verir.⁵⁵³ Devlet adamı sabrı elden bırakmamalıdır. Nitekim sabrın sonu rahatlıktır.⁵⁵⁴

Zencânî, gazaptan sakınmaya ve kaçınmaya en çok sultanların muhtaç olduğunu dile getirerek sultan, öfkelenildiğinde şeytanın ona musallat olacağını belirtmiştir.⁵⁵⁵ Geçmiş sultanların kızgınlıkla hareket etmediklerine vurgu yapan Zencânî,⁵⁵⁶ devlet adamının kızgınlık anında karar vermemesi gerektiğini ifade eder. Zira gazap anında kanaat belirten hatadan kurtulamaz.⁵⁵⁷ Zencânî, Hz. Peygamber'in, öfkelendiğiniz zaman ayakta iseniz oturunuz, yine geçmezse abdest alınız, tavsiyesini hatırlatarak, devlet adamının, öfkeli anında öfkesini bir şekilde yatıştırması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵⁸

Bir devlet adamının her daim ihtiyatlı davranmayı elden bırakmaması gerektiğine de vurgu yapan Zencânî, acele karar almanın pek çok yanlışa neden olacağı konusunda devlet adamını uyarır.⁵⁵⁹

⁵⁴⁹ *a.g.e.*, s.70.

⁵⁵⁰ *a.g.e.*, s.102, 103, 126.

⁵⁵¹ *a.g.e.*, s.124, 151, 169-170.

⁵⁵² *a.g.e.*, s.144.

⁵⁵³ Zencânî, *a.g.e.*, s.142.

⁵⁵⁴ *a.g.e.*, s.159.

⁵⁵⁵ *a.g.e.*, s.137-138.

⁵⁵⁶ *a.g.e.*, s.110, 138-141, 165.

⁵⁵⁷ *a.g.e.*, s.138, 151.

⁵⁵⁸ *a.g.e.*, s.140, 188.

⁵⁵⁹ *a.g.e.*, s.128, 150, 217.

Dâye, devlet adamının, ufak bir hata ile karşılaştığında aceleci davranıp hemen öfkelenmemesi gerektiğini belirtir. Affedilmeyecek suçlar hariç devlet adamı, öfkesini yutup, af yolunu tercih etmelidir.⁵⁶⁰ Sabır ve tahammül göstermeli, emanete ihanet etmemelidir.⁵⁶¹

2.18. Kötü Alışkanlıklara Sahip Olmamak

Selçuklular döneminde yazılan siyâsetnâmelerde, bir devlet adamının, içki ve kumar gibi kötü alışkanlıklara sahip olmaması gerektiği belirtilmişse de bu yasağın siyâsetnâme müelliflerine göre değişiklik arz ettiği görülmektedir. Nitekim bir devlet adamı olan Nizâmülmülk ve Keykâvus, idarecilerin içkiye düşkün olmaması gerektiğini belirtmekle birlikte içki içmeye dair bazı adabları da eserlerinde ifade etmişlerdir. Öte yandan âlim vasıflarıyla öne çıkan Gazzâlî ve Zencânî, idarecilerin kesinlikle içkiden uzak durması gerektiğini vurgulamışlardır.

Nizâmülmülk, İslâm dininin yasak etmesine rağmen içkili toplantıların eski bir devlet töresi olmasından ötürü bu toplantılara yasak getirmekten ziyade usullerinin nasıl olacağını açıklamayı tercih etmiştir.⁵⁶²

Nizâmülmülk'e göre sultan, içkiye, temaşaya, eğlence meclisine, şaraba, ava, çevgen oynamaya, güreşe ve buna benzer ne varsa nedimlere danışarak yapmalıdır.⁵⁶³ Ve padişah, şarabı sarhoş olmak için içmemelidir.⁵⁶⁴

İçki içme konusunda çok sert bir tutum göstermediğini müşahede ettiğimiz Nizâmülmülk'ün, devlet adamının içkiye çok düşkün olan ve kötü alışkanlıklara da sahip olan birisi olmaması gerektiğini de ifade ettiğini görürüz.⁵⁶⁵

Keykâvus, özelde oğlunun, genelde devlet adamının içki içmesine çok razı olmasa da bu durumu naif bir dille ifade edip, tavsiyesini şu şekilde yapar:

İmdi bilmiş ol ey oğul ki, şarap mânisinde ne iç diyebilirim, ne içme diyebilirim.
Zira ki yiğitler kimsenin sözüyle amel eylemezler ve ayruk kişi sözüyle yiğitlik fiilinden vazgelmezler. Zira bana dahi yiğitken çok söylerlerdi, ben dahi kabul

⁵⁶⁰ Dâye, *a.g.e.*, s.364.

⁵⁶¹ *a.g.e.*, s.374-375, 379, 398.

⁵⁶² Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.102-103.

⁵⁶³ *a.g.e.*, s.77.

⁵⁶⁴ *a.g.e.*, s.189.

⁵⁶⁵ *a.g.e.*, s.84.

eylemezdim. Tâ elliden sonra Hak Teâlâ bana inayet eyledi ve tevfiik erdi ve tevbe erzani etti. Amma eğer içmeyesin, iki cihanda assı senin ola. Ve Tanrı Teâlâ senden hoşnut ola ve hem halk arasında melâmet olmayasın. Ve akılsızlar şeklinde muhal hareketlerde bulunmayasın. Ve hem malın dahi telef olmaya. Pes bu manayla, yani bu dediklerimden ötürü eğer sen içmeyesin, revadır. Ve hem benim katımda katı sevgili olursun.⁵⁶⁶

Keykâvus, içki içme tavsiyesinin ardından, eğer içilirse, hangi şartlarda ve hangi âdâba dikkat edilerek içilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Keykâvus'un bu konudaki bazı tavsiyeleri şöyledir:

-İçersen bile az iç.⁵⁶⁷

-İçersen bile her dem tövbeni yap, pişman ol.⁵⁶⁸

-Yemek yedikten hemen sonra içme.⁵⁶⁹

-İçersen ikindiden sonra iç ki akşam sarhoş olasın. Böylece halk, devlet adamını sarhoş görmesin.⁵⁷⁰

-Şarap içerken çerez yeme ki bu midene ağır gelir.⁵⁷¹

-Sarhoş olunca içersen evinde iç. Zira ev gölgesi, âdeme örtüdür.⁵⁷²

-Sarhoş olduktan sonra içme. Çünkü bu, delilik ve sayruluk (hastalık) gibi iki kötü sonuç doğurur. Sarhoş olunca içersen en azından sabahı etme. Çünkü bu durumda sabah namazı kazaya kalır ve kavga gürültü çıkar.⁵⁷³ Sarhoş olduğunda yüzün, âdemîlik yüzünden dönmesin.⁵⁷⁴

-Cuma gecesi içmemeyi âdet edin. Zira cuma namazını mahmur bir halde kılmak, edep dışıdır.⁵⁷⁵

Keykâvus, kumar oynamanın haramlığı üzerinde de durur ve bir devlet adamının bunlardan uzak durması gerektiğini ifade eder. Devlet adamına herhangi

⁵⁶⁶ Keykâvus, *a.g.e.*, s.79.

⁵⁶⁷ *a.g.e.*, s.221.

⁵⁶⁸ *a.g.e.*, s.79.

⁵⁶⁹ *a.g.e.*, s.79.

⁵⁷⁰ *a.g.e.*, s.79.

⁵⁷¹ *a.g.e.*, s.80.

⁵⁷² *a.g.e.*, s.80.

⁵⁷³ *a.g.e.*, s.80-81.

⁵⁷⁴ *a.g.e.*, s.86.

⁵⁷⁵ *a.g.e.*, s.81.

bir oyun oynayacaksan dahi kumarbazlarla oynama ki seni onlardan sanmasınlar, şeklinde tavsiyede bulunur. Nitekim kumarbaz olmakla tanınmak, bir devlet adamının itibarını zedeleyecek bir durumdur.⁵⁷⁶ Bundan dolayı devlet adamı, içki ve kumardan uzak durmalı ve kumarbaz ve içkiciye iş buyurmamalıdır.⁵⁷⁷

Gazzâlî, haramdan sakınmayı iman dallarından bir dal olarak zikreder ve bu dalların sağlam olabilmesi için devlet adamının, içki içmek gibi haram olan kötü alışkanlıklardan uzak durması gerektiğini ifade eder.⁵⁷⁸ Nitekim içki, bütün kötülüklerin anasıdır ve devlet başkanı şayet içerse, halk da bu duruma bakarak içmede bir sakınca görmemeye başlar ve ülkede düzen kalmaz.⁵⁷⁹

Satranç, tavla gibi oyunların devlet adamını, halkın gözünde düşüreceğini belirten Gazzâlî, idarecilerin bunlardan uzak durması gerektiğini ifade eder.⁵⁸⁰

Zencânî, içkiye devam eden kimsenin tefekkürünün yok olacağını belirtmiş⁵⁸¹ ve bu noktada devlet adamının içkiden uzak durması gerektiğini ifade etmiştir.

Dâye, devlet adamını nitelerken özel manada içki, kumar gibi kötü alışkanlıklara karşı idarecilerin tutumunun nasıl olması gerektiğine dair net bir bilgi vermese de eserinin pek çok yerinde devlet adamının, haramlardan sakınması ve nefesine uymaması gerektiğine dair uyarılarda bulunmuştur.⁵⁸²

2.19. Sanattan ve Hünerden Anlama

Selçuklular döneminde yazılan siyâsetnâmelerde, devlet adamının bir sanat ve hüner sahibi olması gerektiği vurgulanmış ve bu konuda geçmiş sultanlardan çeşitli örnekler verilmiştir.

Sanat ve hüner sahibi olmanın gerekliliğine vurgu yapan Nizâmülmülk, kişiye altın sahibi olduğu için değil hüner sahibi olduğu için değer verilmesinin gerekliliğini ifade eder.⁵⁸³

⁵⁷⁶ *a.g.e.*, s.87, 206.

⁵⁷⁷ *a.g.e.*, s.110.

⁵⁷⁸ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.45.

⁵⁷⁹ *a.g.e.*, s.141.

⁵⁸⁰ *a.g.e.*, s.141.

⁵⁸¹ Zencânî, *a.g.e.*, s.137.

⁵⁸² Dâye, *a.g.e.*, s.353, 397, 415.

⁵⁸³ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.156.

Hüner öğrenme üzerinde çokça duran Keykâvus, akli ve bilgisi olduğu halde bir hüneri olmayan kişiyi, canı olmayan bir surete benzetir.⁵⁸⁴ Hünerin, cevherden, inciden daha kıymetli olduğunu belirten Keykâvus, hünersiz kişinin kimseye ve hatta kendisine bile faydası olmayacağını belirtir.⁵⁸⁵

İleride bir oğlun olursa, edep ve hüneri nasıl miras aldıysan sen de oğluna miras koy⁵⁸⁶ diye tavsiyede bulunan Keykâvus, hüner sahibi olunmasının lüzumuna vurgu yaparken, hünersiz dost bile edinilmemesi gerektiğini belirtir.⁵⁸⁷

Gazzâlî, bir devlet adamının beytûlmalden geçimini sağlamak yerine, kendisinin, bir sanat ve hüner öğrenmesinin iyi olacağını ifade eder. Bu konuda beytûlmalden yememek için Allah'tan, demir eğip bükme sanatını, kendisine öğretmesini isteyen Hz. Davud (a.s.)'ı örnek verir.⁵⁸⁸

Zencânî de tıpkı Gazzâlî gibi bir devlet adamının, helâlinden kazanması ve devlet hazinesinden yememesi için bir sanattan ve hünerden anlaması gerektiğini ifade etmiş ve beytûlmalden yememek için demir eğme sanatını öğrenen Hz. Davut (a.s.)'ı örnek göstermiştir.⁵⁸⁹

Devlet adamının sanat ve hünerden anlamasının gerekliliğine vurgu yapmanın yanında Zencânî, hüner sahibi kişilerin ihmal edilmeyip, korunması gerektiğini de ifade etmiştir. Zira işler çok çeşitlidir ve o işe uygun kişiler her zaman bulunamamaktadır.⁵⁹⁰

Dâye, bir sultanın himmete ulaşması gerektiğini ifade ederken sultanların, helâlinden yemeleri gerektiğine vurgu yapar. Helâlinden yemek için de sultanların, bir sanat ve hüner sahibi olması zorunludur. Bu doğrultuda Dâye, sepet dikerek para kazanan ve kazandığı parayı fakirlerle paylaşan Süleyman (a.s.)'ı anarak devlet adamına, bir sanat ve hüneri öğrenmesi konusunda tavsiyede bulunur.⁵⁹¹

Dâye, meslek ve zanaatın, ruhun kuvveden fiile ve gaybdan şehadete varmış

⁵⁸⁴ Keykâvus, *a.g.e.*, s.44.

⁵⁸⁵ *a.g.e.*, s.45.

⁵⁸⁶ *a.g.e.*, s.136.

⁵⁸⁷ *a.g.e.*, s.140.

⁵⁸⁸ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.51.

⁵⁸⁹ Zencânî, *a.g.e.*, s.124.

⁵⁹⁰ *a.g.e.*, s.214.

⁵⁹¹ Dâye, *a.g.e.*, s.349.

hali olduğunu belirtir. “Zanaat ve sanat ehlinin basiret gözü açıldığında ve kendi sanatlarına ve sanatçılıklarına dışarıdan baktıklarında onların nazarına sanatın ve hakiki sanat sahibinin cemâli tecelli eder.”⁵⁹² Bu manada idareciler, sanata ve sanatçıya destek olmalıdır. Nitekim onların sanatlarında, gerçek sanatçının yani Allah’ın cemâli vardır.

2.20. Dürüst ve Güvenilir Olmak

Her çağda insanlarda en çok aranan vasıf olan dürüst ve güvenilir olmak, Selçuklular döneminde yazılan siyâsetnâmelerde de vurgulanan bir vasıf olmuş ve devlet adamından, dürüst ve sözüne sadık birisi olması istenmiştir.

Devlet adamının dürüst ve güvenilir olmasının gerekliliğine zaman zaman vurgu yapan Nizâmülmülk, devlet adamında bulunması zorunlu olan iyi hasletleri şöyle sıralar; “Hayâ, iyi niyet, itidal, affetme, kerem sahibi olma, alçak gönüllülük, eli açıklık, doğruluk, sabır, şükretme, merhamet, ilim, akıl, ve adalet.”⁵⁹³

Doğru ve dürüst olup, verilen sözlere vefa gösterilmesi gerektiğini ifade eden Keykâvus, devlet adamının güvenilirliğini sarsmaması gerektiğini belirtir. Daima hak deminde olup, yalan yere and içmemelidir.

Keykâvus, doğru ve dürüst olanın, hem insanlar yanında hem de Allah katında itibar göreceğini ifade eder.⁵⁹⁴ Nitekim Hak Teâlâ, ahbine sadık kalanın kazancını artıracaktır.⁵⁹⁵ Doğru sözlü ve iyi adlı olmamak, zengin dahi olsa kişiyi yoksullardan kılacaktır.⁵⁹⁶ Devlet adamı, güvenilir bir insan olup, emanete hıyanet etmemeli, verdiği sözleri yerine getirmelidir.⁵⁹⁷

Gazzâlî, devlet adamının Hz.Ebubekir ve Hz.Ömer gibi güvenilir ve sadık olması gerektiğine⁵⁹⁸ vurgu yaparken Hz. Peygamber’in “söylediklerinizi bizzat yapınız”⁵⁹⁹ hadisini hatırlatır. Ayrıca kıyamet günü, Allah’ın, yalancı yöneticinin

⁵⁹² a.g.e., s.411.

⁵⁹³ Nizâmülmülk, a.g.e., s.165.

⁵⁹⁴ a.g.e., s.53.

⁵⁹⁵ a.g.e., s.170.

⁵⁹⁶ a.g.e., s.115.

⁵⁹⁷ a.g.e., s.113, 115, 170-171, 204, 231, 238.

⁵⁹⁸ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.54, 102, 127, 130, 135, 147, 167, 168, 177.

⁵⁹⁹ a.g.e., s.46.

yüzüne bakmayacağını⁶⁰⁰ ve dürüst olmayan memurların kıyamette, elleri boyunlarında bağlı halde bulunacağını, dile getirir. Nitekim yöneticiler dürüst olmazsa halk da dürüst olamayacak ve düzen bozulacaktır.⁶⁰¹

Zencânî, bir devlet adamının gerek ciddi ve gerekse şaka olsun yalandan sakınması gerektiğini ifade eder. Nitekim devlet adamının yalan söylemesi, memleketinde ileride meydana gelecek kötü olayların habercisidir. Bu doğrultuda idareciler, toplumda doğruluğu ve dürüstlüğü ile bilinen kişiler olmak zorundadır.⁶⁰² Devlet adamı, yalan söylememeye dikkat etmenin yanında yalancılarla birlikte de bulunmamalıdır. Nitekim yalancının, faydası olmaz.⁶⁰³

Zencânî, idarecilerin gerekli-gereksiz yere yemin etmemesi gerektiğini de ifade eder. Devlet adamı, şayet yemin etmişse de o yeminini yerine getirmelidir. Aksi takdirde ahitlerini yerine getirmeyen bir idareciye hürmet ve itimat edilmesi zordur.⁶⁰⁴

Dâye, devlet adamının, Hak Teâlâ'nın, emredildiği gibi dosdoğru ol, şeklindeki emrine uygun olarak⁶⁰⁵ konuştuğunda doğruyu söyleyip, yalandan uzak durması gerektiğini belirtir.⁶⁰⁶

2.21. Tevazu Sahibi Olmak

Selçuklular döneminde yazılan siyâsetnâmelerde, idarecilerin buldukları mevkie güvenip, gururlanmaması gerektiği üzerinde durulur.

Devlet adamının alçak gönüllü olmasının gerekliliğine vurgu yapan Nizâmülmülk, devlet adamının uzak durması gereken hasletleri şöyle sıralar; “*Hased, yalan, kibir, kızma, şehvet, hırs, emel, dik başlılık, hasislik, kötü huy, zulüm, hodkâmlık, acelecilik, nankörlük, hafiflik.*”⁶⁰⁷

Oğlu Giylânşah için kaleme aldığı eserinde Keykâvus, oğlu Giylânşah'ta akıl

⁶⁰⁰ a.g.e., s.48-49.

⁶⁰¹ a.g.e., s. 82, 129, 133.

⁶⁰² Zencânî, a.g.e., s.144, 160.

⁶⁰³ a.g.e., s.159.

⁶⁰⁴ a.g.e., s.145-146.

⁶⁰⁵ Dâye, a.g.e., s.372.

⁶⁰⁶ a.g.e., s.353, 370, 374-375, 379, 405, 413.

⁶⁰⁷ Nizâmülmülk, a.g.e., s.165.

ve bir devleti idare edebilme feraseti görmenin yanında onda yiğitlik gururu ve gaflet uykusu da fark eder. Bundan dolayı kitabını, oğlunu, gurur ve kibirden arındırmak için bir öğüt vesilesi olarak kaleme alır.⁶⁰⁸ Nitekim Keykâvus, tevazudan uzak olmasının, oğluna zarar vermesinden korkmaktadır. Bir devlet adamı, ne kadar akla ve devlet yönetimi kabiliyetine sahip olsa da tevazu sahibi olup, gurur ve kibirden arınmadığı müddetçe başarıya ulaşamayacaktır.

“*Bir kişi seni öğse sen ana çok hulk ve tevazu göster*”⁶⁰⁹ tavsiyesinde bulunan Keykâvus, tevazu sahibi olan kişinin, insanlar katında da Allah katında da değerli olacağını vurgular: “*Birkaç eyi işler vardır, kişi anı huy edinip mülâzım olursa hem âdem katında, hem Allah katında makbul olur. İlim ve edep ve tevazu ve zahitlik...*”⁶¹⁰

Hüner ehline ‘bilmem’, diyerek tevazu göstermenin, ilim öğrenmenin temeli olduğunu ifade eden Keykâvus, kişi kendini bilgisiz bildiğinde âlim olur, demektedir.⁶¹¹ Hüner ehline bilmem diyerek tevazu göstermenin, üç türlü faydası vardır; birincisi hüner ehli karşıdakinin bilmediği düşüncesi ile esirgemedi hünerini öğretir, ikincisi eğer kişi bildiği halde eksik yaparsa onun ayıbı örtülür, üçüncüsü kişi, hüner ehlinde daha iyi yaparsa onun daha çok hünerbend olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.⁶¹²

“*Ne denli marifetin artuk olursa söz ehli katında küstah olma*”⁶¹³ diyen Keykâvus, kişinin tevazu gösterip kendini sözünden daha ulu göstermemesi gerektiğini vurgular. Kişi, bilse dahi bildiğini söyleyip, tekebbür göstermemeli ve alçakgönüllü olmalıdır.⁶¹⁴

Devlet adamının tevazu sahibi olması gerektiğine vurgu yapan Gazzâlî⁶¹⁵, Allah’ın, kıyamet gününde, kibirli kimselerin yüzüne bakmayacağını dile getirir.⁶¹⁶ Nitekim zaferin, Allah’tan olduğunu bilmeyip, kendini beğenen bir devlet adamının,

⁶⁰⁸ Keykâvus, *a.g.e.*, s.23.

⁶⁰⁹ *a.g.e.*, s.199.

⁶¹⁰ *a.g.e.*, s.53.

⁶¹¹ *a.g.e.*, s.56-57.

⁶¹² *a.g.e.*, s.64-65.

⁶¹³ *a.g.e.*, s.58.

⁶¹⁴ *a.g.e.*, s.65, 155.

⁶¹⁵ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.48, 67, 71, 132, 135, 143, 147, 150, 160.

⁶¹⁶ *a.g.e.*, s.48.

helak olacağı açıktır.⁶¹⁷

Gazzâlî, bir devlet adamının kapısına gelen ihtiyaç sahiplerini hakir görmekten sakınıp ihtiyaçlarını gidermesi gerektiğini zikreder. Nitekim küçük görmenin, tehlikesi ve bozgunculuğu bütün tehlikelerden daha büyüktür.⁶¹⁸ O bu konuda şunları söyler: “*Böbürlenme ve gurur, sahibini faziletlerden yoksun bırakır, kötülükleri kazandırır, bir diğerinin görüşünü kabul etmekten mahrum bırakır, müşavere ve bilginlerle görüşmeyi terk ettirir, sonunda bütün işlerde bozukluk eserinin görünmesine sebep olur.*”⁶¹⁹

Eserine, dünya hayatının geçiciliğine vurgu yaparak başlayan Zencânî, devlet adamının böbürlenerek, cahilce dünyaya bakmaması gerektiğini ifade eder. Ne kadar mal ve mevkie sahip olursa olsun herkes, ölüm şarabını tadacağına göre tevazu sahibi olmayı elden bırakmayıp, ölen akranlardan ibret alınmalıdır.⁶²⁰ Nitekim akıllı insan, varlığı ve serveti ile gururlanmak yerine ecelinin kısılalığını hatırlamalıdır.⁶²¹ Bu doğrultuda idareciler, kibre düşmeden vakarlı davranmalı, zillete düşmeden mütevazı olmalıdır.⁶²²

Dâye, saltanat sahibinin tıpkı Firavun gibi elindeki imkânlarla gururlanıp, ilahlık iddiasında bulunabileceğini belirtir. Nitekim gururlanıp, kibirlenmek saltanat sahibinin en büyük imtihanıdır. Şayet idareciler, nefesine uyup, ilahlık iddiasında bulunmaz ve tevazu gösterirlerse büyük sevap alacaklardır.⁶²³ Öte yandan bu geçici, vefasız dünyada gururun ipiyle kuyuya inmenin, akıllı insan işi olmayacağı âşikârdır.⁶²⁴ Hz. Peygamber, kalbinde zerre kadar kibir bulunanın cennete giremeyeceğini ifade etmiştir.⁶²⁵

Gurur ve kibrin kötülüklerini belirten Dâye, insanın, kibre düşmemesi için değersiz bir sudan yaratıldığını ve sonrasında bir avuç toprak olacağını zihninden çıkarmaması gerektiğini ifade eder. Bir kimse sultan dahi olsa bir lokma ekmeğe ve

⁶¹⁷ a.g.e., s.167.

⁶¹⁸ a.g.e., s.69.

⁶¹⁹ a.g.e., s.151.

⁶²⁰ Zencânî, a.g.e., s.92-93, 134, 163.

⁶²¹ a.g.e., s.96.

⁶²² a.g.e., s.150, 188.

⁶²³ Dâye, a.g.e., s.346, 360, 393-394.

⁶²⁴ a.g.e., s.359, 379.

⁶²⁵ a.g.e., s.361.

bir damla suya esirdir. Üstelik o lokma ve damla boğazından geçmeyip, boğazına takılacak olsa iki cihanın mülkünü verip, ondan kurtulmaya razı olur. Bundan dolayıdır ki, insan acizliğini her daim zihninde tutmalı ve bu fani dünyada gurur ve kibre kapılmamalıdır.⁶²⁶

2.22. Ölçülü ve İtidalli Olmak

Selçuklular döneminde kaleme alınan siyâsetnâmelerde, devlet adamının her işte orta yolu tercih etmesi gerektiği belirtilmiştir.

Nizâmülmülk, padişahın Hz. Peygamber'in "*İşlerin en hayırlısı, ortasıdır.*" buyruğunu rehber edinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Padişah, ne çok cimri ne de çok savurgan olmalıdır. Düşmanlarla barışa yer kalacak şekilde savaşmalıdır. Sarhoş olacak kadar içmemelidir. Ne daima neşeli, ne de birden bire asık surat olmalıdır. Dünya ve ahiret işlerini birlikte yürütmelidir.⁶²⁷

Hz. Peygamber'in her işte orta yolun tutulması gerektiğine dair tavsiyesini hatırlatan Keykâvus, ölçülü ve itidalli olunması gerektiğini belirtir.⁶²⁸ Devlet adamı, bir kimseyi överken ve yererken bile itidalli olmalıdır. Nitekim kişi, bir gün övdüğünü yermek ya da yediğini övmek durumuna gelebilir.⁶²⁹

İdarecilerin, yerine göre davranmasının gerekliliğini vurgulayan Keykâvus, devlet adamının; hâlim, selim ve aceleci olmaması gerektiğini savunurken duruma göre bazen sert, bazen de daha yumuşak davranması gerektiğini söyler. "*İğen dahi yumuşak olma ki yeyim edinmesinler. Ve iğen dahi katı olma ki halk seni pişirip halletmeyeler. Pes ikisinin arasında mutedil ol ki bu iki bölük tayifeye dahi yarayasın.*"⁶³⁰

Gazzâlî, eserin pek çok yerinde devlet adamının sabır sahibi olup, kızgınlık göstermemesi savunurken bir yandan da hafif meşrep bir karaktere sahip olamaması gerektiğini de vurgular.⁶³¹ Ayrıca devlet adamı acele etmesi gereken yerde acele

⁶²⁶ a.g.e., s.361-362, 396.

⁶²⁷ Nizâmülmülk, a.g.e., s.189.

⁶²⁸ Keykâvus, a.g.e., s.63.

⁶²⁹ a.g.e., s.148.

⁶³⁰ a.g.e., s.55, 158.

⁶³¹ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.133.

etmeli, ancak fevri davranmamalıdır.⁶³² Bu manada Gazzâlî, devlet adamının, her konuda ölçülü ve itidalli olması gerektiğini belirtir.

Zencânî, Hz. Peygamber'in mutedil bir yol izlenmesine dair tavsiyesini hatırlatarak devlet adamının, hareketlerinde orta yolu seçip, ölçülü olması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁶³³ Zira her zaman iki uç yani ifrat ve tefrit kötülenmiştir.⁶³⁴

Dâye, devlet adamının, işlerinde ifrat ve tefrite düşmemeye özen göstermesi gerektiğini belirtir. Nitekim işlerin hayırlısı, ortasıdır.⁶³⁵

Dâye, idarecilerin, ahiret ve dünya işlerini bir arada yürütme konusunda da itidalli davranması gerektiğini ifade eder. İdareciler, nafîle ibadatlara çok fazla dalıp, memleket işlerini ihmal etmemelidir. Öte yandan da dünyayla çok meşgul olup, ahiretlerinin unutmamalıdır.⁶³⁶

Dâye'ye göre; devlet adamı, cezalandırma ve korkutmada da haddi aşmamalıdır. Nitekim halkta, korku ve nefret hâkim hale gelirse; nefisler döner, hileler ve tuzaklar kurulmaya başlanır. Öte yandan zalimleri cesaretlendirecek şekilde çok fazla hilm göstermek de zayıfların ve gariplerin işlerinin zora düşmesine sebep olacaktır. Devlet adamı, cezalandırmada ve affetmede orta yolu tercih etmelidir.

Dâye, devlet adamının cömertlikte de ölçülü ve itidalli olması gerektiğini belirtir. İdareciler, cömertlikte aşırıya kaçıp, israfa düşmemeli ve malı korumayı abartıp cimrilik ve eli sıkılıkla itham edilmemelidir.⁶³⁷

2.23. Kanaatkâr Olmak ve Helâl Kazanç

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, idarecilerin halkın malına göz dikmeyip, helâlinden yemesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu manada helâlinden kazanması için idarecilere, sanat ve hüner öğrenmeleri tavsiye edilmiştir.

Nizâmülmülk, eski padişahların, devlet hazinesini asıl hazine ve sarfiyat

⁶³² *a.g.e.*, s.160.

⁶³³ Zencânî, *a.g.e.*, s.144, 210.

⁶³⁴ *a.g.e.*, s.150.

⁶³⁵ Dâye, *a.g.e.*, s.364.

⁶³⁶ *a.g.e.*, s.360.

⁶³⁷ *a.g.e.*, s.365, 398.

hazinesi olarak ikiye ayırdığını ve asıl hazineden harcama yapmama konusunda çok titiz davrandıklarını dile getirmiştir. Eski padişahlar, kendileri helâl yemeye dikkat etmekle birlikte tamah ellerin, raiyyenin malına göz dikmesine engel olmuşlardır.⁶³⁸ Bu bağlamda Nizâmülmülk'e göre; idarecilerin tamamı geçmişten ders alıp kanaatkâr olmalı ve helâlinden yemelidir.

“*Dünya malı senin olsa hayin oldu dediklerime değmez*”⁶³⁹ diyen Keykâvus, bir devlet adamının kanaatkâr olması ve kazancının helâlinden olması için çabalaması gerektiğini vurgular.⁶⁴⁰ Nitekim kanaatkâr olmayıp, açgözlü olan kişiler, elindekileri de kaybetmeye mahkûmdur.⁶⁴¹ Kişi elindeki ile yetinmeyi bilmelidir, kanaatkârlık ikinci zenginliktir.⁶⁴²

Keykâvus, kişinin şükredenlerden olması için, kendinden yukarılara bakacağına, aşağılara bakması gerektiğini söylemenin yanında⁶⁴³ hasetten de uzak durulması gerektiğini ifade eder.⁶⁴⁴ Ayrıca kişi, miras için anne ve babasının ölümünü isteme gibi bir durumun içine girmemelidir. Nitekim kişinin, ne kadar mala sahip olacağı Allah tarafından belirlenmiştir.⁶⁴⁵

Malı helâlinden kazanmanın önemine de vurgu yapan Keykâvus, malın çalışarak, çabalayarak elde edilmesi gerektiği üzerinde durur. Bunun yanında kazanılan malın telef edilip, dağıtılmaması gerektiğini zikreder. Nitekim ona göre; malı kazanmaktan çok saklaması zordur.⁶⁴⁶

“*Gönlünü bir nesneye dibelik bağlama. Ta ki eğer ol gönül bağladığın nesne nagâh elinden giderse melül olmayasın. Yani igen dahi baylığa dibelik bana kala diye gönül bağlama ki eğer yoksulluk ererse melül olup gönlün dar olmaya*”⁶⁴⁷ şeklinde tavsiyede bulunan Keykâvus, varlık ve yokluk ihtimalinin her ikisine hazırlık olunması gerektiğini vurgular.

⁶³⁸ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.184-185.

⁶³⁹ Keykâvus, *a.g.e.*, s.202.

⁶⁴⁰ *a.g.e.*, s.108, 202.

⁶⁴¹ *a.g.e.*, s.216.

⁶⁴² *a.g.e.*, 109, 112.

⁶⁴³ *a.g.e.*, s.44.

⁶⁴⁴ *a.g.e.*, s.204.

⁶⁴⁵ *a.g.e.*, s.43.

⁶⁴⁶ *a.g.e.*, s.108.

⁶⁴⁷ *a.g.e.*, s.108.

Gazzâlî, Hz. Ali'nin, tamahkârlık beslemeyip, Allah'ın kitabını, kendisine ayna yapan devlet adamının kurtulacağını, ifade eden sözünü hatırlatıp, devlet adamının kurtuluşu için kanaatkâr olmasının zorunluluğuna vurgu yapar.⁶⁴⁸ Nitekim kanaat etmeden adalet gerçekleşmez.⁶⁴⁹ İhtiyaç fazlası toplamak bir devlet adamı için zehirdir.⁶⁵⁰

Gazzâlî, devlet adamının kanaatkâr olmasına vurgu yaparken, yöneticilere dünya hayatının geçici olduğunu hatırlatır. Ona, bir devlet adamının sonlu ve geçici dünya hayatı için sonsuz ahiret hayatını hiçe saymaması yönünde tavsiyelerde bulunur.⁶⁵¹ Hz. Ömer'in tayin ettiği valilere, *“ihtiyaç içinde kaldığınız zaman, bunu gidermek için hayvanlarınızı ve silahlarınızı satınız. Fakat ellerinizi Müslümanların malı, evine, beytülmale uzatmayınız”*⁶⁵² emrini hatırlatan Gazzâlî, devlet adamının harama el sürmemesi gerektiğini vurgular.

Hz. Davut (a.s.)'ın beytülmalдан yememek için demir eğip bükme ilmini öğrendiğini zikreden Gazzâlî, devlet adamının, kazancının helâlinden olması için çabalaması gerektiğini ifade eder.⁶⁵³ Helâlinden almak ve helâlinden sarf etmek, hilafet işlerinde kurtuluşun temelidir.⁶⁵⁴ *“Başkan, geçimini devlet hazinesinden karşılayıp israfa sebep olacak işlerden tamamıyla kaçınmalıdır.”*⁶⁵⁵

Zencânî, dünya hayatının geçici olduğunu vurgulayarak, akli olmayan kimsenin tamahkârlık yapıp, dünya için mal biriktireceğini dile getirir. Nitekim dünya hayatı sonludur ve sonlu dünya hayatı için, ahiret hiçe sayılmamalıdır. Bu nedenle özellikle tüm halka örnek olacak devlet adamları, dünyanın geçiciliğini fark edip, mal biriktirme hırsına kapılmamalıdır.⁶⁵⁶

Zencânî, tıpkı Gazzâlî gibi devlet hazinesinden yememek için demir işleme sanatını öğrenen Hz. Davut (a.s.)'ı örnek göstererek, devlet adamının helâlinden

⁶⁴⁸ Gazzâlî, *Nasihatu'l Mülûk*, s.50.

⁶⁴⁹ a.g.e., s.69.

⁶⁵⁰ a.g.e., s.73, 186.

⁶⁵¹ a.g.e., ss.72-76.

⁶⁵² a.g.e., s.107.

⁶⁵³ a.g.e., s.51.

⁶⁵⁴ a.g.e., s.71.

⁶⁵⁵ a.g.e., s.83.

⁶⁵⁶ Zencânî, a.g.e., s.83-97, 151, 157-158, 180.

kazanmak için çabalamasının gerektiğini ifade eder.⁶⁵⁷

Hasedin kötülüğünden uzunca bahseden Zencânî, kıskançlığın herkese yakışmadığını ancak sultana daha çok yakışmadığını dile getirir. Nitekim ona göre, sultanların hasedi, saltanatın güzelliklerinden faydalanmayı önler. Devlet adamı, kıskançlıktan uzak durmalı, kanaatkâr olmalı ve halkın ihtiyaçlarını gidermek için çabalamalıdır.⁶⁵⁸ Nitekim hırs, fakirlik; kanaat ise zenginliktir.⁶⁵⁹

Dâye, devlet adamının helâlinden yiyip, kanaatkâr olmasına vurgu yaparken sepet dikerek geçimini sağlayan ve fakir, fakirle oturur, diyerek kazandığı parayı yoksullarla paylaşan Süleyman (a.s.)'ı hatırlatır.⁶⁶⁰ Öte yandan Hz. Peygamber'in mülkü bırakıp, fakir bir peygamber olmayı seçtiğini belirterek devlet adamının kanaatkâr olmasının gerekliliğini ifade eder.⁶⁶¹

2.24. Geçmişten Ders Çıkarmak

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, geçmiş sultanlardan, düşünürlerden ve peygamberlerden örnekler verilmiş ve bunlardan ders çıkarılması istenmiştir.

Nizâmülmülk, eserinin pek çok yerinde geçmiş devletlerden ve devlet adamlarının uygulamalarından anekdotlar vererek tarihte yapılan hayırların devam etmesi ve yapılan şerli işlerin ise son bulması için devlet adamlarının, geçmişten ders çıkarması gerektiğini belirtmiştir.

*“Geçmiş beyler ve hâkimler sözlerini can kulağıyla dinlemek ve itimat etmek gerek”*⁶⁶² diye tavsiye veren Keykâvus, geçmiş pek çok devlet adamının sözlerini ve başından geçenleri ders almak için eserinde zikretmiştir. Ayrıca Keykâvus, eserinin bir babını, iyi yönetimi ile nam salmış Nûşîrevân-ı Âdil'in hikmetli sözlerine ayırmıştır.⁶⁶³

“Başkan gözlerini bu hikâyelere dikmeli, başkasının haklı öğüdünü dinlemeli

⁶⁵⁷ a.g.e., s.124.

⁶⁵⁸ a.g.e., s.146-148.

⁶⁵⁹ a.g.e., s.155.

⁶⁶⁰ Dâye, a.g.e., s.349.

⁶⁶¹ a.g.e., s.351, 369, 385, 414.

⁶⁶² Keykâvus, a.g.e., s.66.

⁶⁶³ a.g.e., ss.68-71.

ve karşılaştığı her bilginden kendisini uyarmalarını istemelidir”⁶⁶⁴ şeklinde tavsiyede bulunan Gazzâlî, devlet adamının kendisinden önceki başkanların hayatlarını araştırıp, öğrenmesinin önemini vurgular. İyi bir devlet adamı, öncekilerin yollarını takip etmeli, onların işledikleri hayırlı işleri devam ettirmeli, tecrübelerinden istifade etmelidir.⁶⁶⁵

Zencâni, devlet adamının, geçmişteki iyi ve güzel uygulamaları devam ettirmek, kötü ve yanlışlardan uzak durmak için geçmişini bilmesine son derece vurgu yapmıştır. Öyle ki eserinin bir bölümünü geçmiş sultanların hikmetli sözleri için ayırmıştır.⁶⁶⁶ Nitekim geçmiş sultanların hallerini okumak, sultanları aldanmaktan koruyacaktır.⁶⁶⁷

Eserinin pek çok yerinde geçmiş devlet adamlarının ibretli hikâyelerine ve sözlerine yer veren Zencâni, iyi bir devlet adamının, geçmişten ders çıkmasının gerekliliğini şöyle açıklar: “Bahtiyar sultan, selefinin izinden giden, onların iyi işlerini devam ettiren, onların kitaplarını, hayat hikâyelerini, seferlerini inceleyip okuyan kimsedir. Zira selef, tecrübe ve itibarı çok ve uzun ömürlü olan kimselerdi.”⁶⁶⁸

Dâye, devlet adamının, geçmişteki uygulamaları irdeleyip, halka yararlı olanı devam ettirerek, zararlı olanları kaldırması gerektiğini vurgular. Devlet adamı, ben geçmişte böyle buldum, diyerek kötü kanun ve uygulamaları devam ettirmemelidir. Geçmişten ders çıkarmalı ve yapıp-ettiklerinden hesaba çekileceğini fark etmelidir.⁶⁶⁹

2.25. Cesaret ve Etkili Savaşçılık

Selçuklular dönemi siyâsetnâmelerinde, devlet adamının, cesaret sahibi olması gerektiği üzerinde yer yer durulmuştur.

Nizâmülmülk, bir devlet için ordunun önemini vurgular ve askerinin cesaretli ve savaşçı olabilmesi için padişah tarafından desteklenmesinin gerektiğini ifade eder.

⁶⁶⁴ Gazzâlî, *Nasihatu'l Mülûk*, s.60. (Ayrıca bkz., *a.g.e.*, s.105, 124.)

⁶⁶⁵ *a.g.e.*, s.101.

⁶⁶⁶ Zencâni, *a.g.e.*, s.153-184.

⁶⁶⁷ *a.g.e.*, s.91, 93, 120, 166, 184.

⁶⁶⁸ *a.g.e.*, s.109. (Ayrıca bkz., *a.g.e.*, s.113.)

⁶⁶⁹ Dâye, *a.g.e.*, s.355.

Padişah, hazineyi mamur kılmaya çalışırken askeri ihmal etmemelidir.⁶⁷⁰

Devlet adamının cesaretli olma noktasında Nizâmülmülk, bilhassa nedimin padişaha karşı cesur olması gerektiğini ifade eder. Nitekim nedim, küstah olmazsa, padişah ondan keyif almayacaktır.⁶⁷¹

Keykâvus, savaşta can kaygısı ile kılıç vurmakta eksiklik gösterilmemesi gerektiğini vurgular. Nitekim herkesin bir eceli vardır ve ölüm saati bellidir.⁶⁷²

Bir devlet adamının savaşta kendini, gevşek ve korkak göstermemesi gerektiğine vurgu yapan Keykâvus, cesaretli olunması gerektiğini zikreder.⁶⁷³ Çünkü savaşta düşmana karşı korktuğunu belirten kimsenin, bütün düşman üzerine yürüyeceği için bin canı bile olsa bini de gider.⁶⁷⁴ Savaş esnasında çeribaşının herkesten cesaretli olması gerektiğini zikreden Keykâvus, çeribaşı bir adım geri giderse çeri halkı yüz adım geri gider, uyarısında bulunur.⁶⁷⁵

Korkaklıkla yaşamaktansa ölmek daha iyidir, diyen Keykâvus, şunları söyler:

İllâ muhanneslikle dirilikten, ölmek yeğdir. Zira o kişi ki erlikle öle, eyilikle öğerler, andan fahrederler. Ve onu ki muhanneslikle dirile, yavuzlukla söğerler. Ve andan ârederler. Pes fahr ile ölmek yeğdir, âr ile dirilikten ise.”⁶⁷⁶ “Ferrar olma, yani ürkek olma. Katı dürüş, şöyle ki hergiz gönlünde kaçmak niyeti olmaya. Şöyle ki ölmeğe razı ola, kaçmağa razı olma.”⁶⁷⁷

Keykâvus, cesur ve etkili bir savaşçı olunması gerektiğini savunmanın yanında canı, civanmertlik edip düşman önüne atmayı da hoş karşılamaz. Nitekim mahir bir savaşçının, ölmekten ziyade düşmanı öldürmeyi amaçlaması gerekmektedir.⁶⁷⁸

Gazzâlî, işini iyi yapan bir devlet adamının gerek halkından, gerekse yakın ve uzağındakilerden korkmayıp,⁶⁷⁹ yiğitçe davranması gerektiğini savunur.⁶⁸⁰ Kesici bir

⁶⁷⁰ Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s.144.

⁶⁷¹ *a.g.e.*, s.77.

⁶⁷² Keykâvus, *a.g.e.*, s.105.

⁶⁷³ *a.g.e.*, s.105, 206.

⁶⁷⁴ *a.g.e.*, s.105.

⁶⁷⁵ *a.g.e.*, s.223.

⁶⁷⁶ *a.g.e.*, s.106.

⁶⁷⁷ *a.g.e.*, s.223.

⁶⁷⁸ *a.g.e.*, s.107.

⁶⁷⁹ Gazzâlî, *Nasihatü'l Mülûk*, s.126.

kılıcı ve koruyucu bir silahı, devlet adamının muhtaç olduğu en iyi arkadaş olarak nitelendiren Gazzâlî, devlet adamının etkili bir savaşçı olmasının gerekliliğini belirtir.⁶⁸¹

Cesarete ve etkili savaşçılığa vurgu yapmanın yanında Gazzâlî, gereksiz yere savaşa girilmemesi gerektiğini de ifade eder. Zira savaş, ülkeyi fakirleştireceği gibi nice masum ve günahsız insanın da ölümüne yol açar.⁶⁸²

Zencânî, Muâviye'nin sözünü örnek vererek yeri gelindiğinde cesur, yeri gelindiğinde tedbirli olunması gerektiğine vurgu yapar.⁶⁸³ Devleti ayakta tutan şeyin itaat olduğunu vurgulayan Zencânî, yeri geldiğinde kılıçlara başvurulması gerektiğini savunur.⁶⁸⁴

Cesaret ve yeri geldiğinde savaşmanın gerekliliğini ifade etmenin yanında Zencânî, savaşmanın en son yol olarak tercih edilmesi gerektiğini de vurgular. Savaş öncesinde gerekli uzlaşma tedbirlerinin hepsi alınmalı, şayet etkili olmadıysa ondan sonra savaşa girilmelidir. Nitekim savaş, birikmiş malları yok eder ve insanların helakına sebep olur.⁶⁸⁵

Dâye, Hz. Peygamber'in, "*Ben kılıç peygamberiyim*"⁶⁸⁶ hadisini hatırlatarak, etkili savaşçılığın, saltanat için önemini vurgular. İslam sürüsünün kurdu olan melun kâfirlerle, padişah ve ordusu canla başla mücadele etmelidir. Kâfir, eziyet etmese de küfür diyarlarını fethetmek için, padişahın gazveye gitmesi gerekmektedir.⁶⁸⁷

Savaşmanın ve cesur olmanın önemine vurgu yapmanın yanında Dâye, savaştan ziyade öncelikle sulh yolunun tercih edilmesi gerektiğini belirtir. Ancak meydana gelen hadise, kılıçtan başka bir şeyle giderilemiyorsa bu durumda, savaştan da kaçınılmamalı ve cesaretli olunmalıdır.⁶⁸⁸

⁶⁸⁰ a.g.e., s.124, 168.

⁶⁸¹ a.g.e., s.166, 172.

⁶⁸² a.g.e., s.169.

⁶⁸³ Zencânî, a.g.e., s.166.

⁶⁸⁴ a.g.e., s.171.

⁶⁸⁵ a.g.e., s.208-209.

⁶⁸⁶ Dâye, a.g.e., s.344.

⁶⁸⁷ a.g.e., s.355-356.

⁶⁸⁸ a.g.e., s.375-376.

SONUÇ

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanlar, toplumsal yaşamda istek ve ihtiyaçlarını, ilişkilerini ve haklarını düzenleyen bir üst kuruma ihtiyaç duymuşlardır. Ancak ihtiyaç duyulan bu üst kurumun yani “devlet”in nasıl işlemesi gerektiği, yöneticilerde aranan vasıfların neler olduğu konusu çok tartışılmış bu da siyâset ilmini doğurmuştur.

Yönetim sistemi her ne olursa olsun, devletin başarısında, halkın refah ve huzurunda şüphesiz devlet adamlarının rolleri belirleyicidir. Günümüz modern dünyasında halk-devlet-siyâsetçi etkileşiminde birçok faktörün de etkisi ile maalesef ki çok az sayıda “siyâset adamı”, “devlet adamı” seviyesine çıkabilmektedir.

Çağımızda toplumlar arasında çıkan krizler, iktidarların yönetimlerde başarılı icraatlar ortaya koyamaması gibi problemler insanları tekrar “Nasıl bir yönetim sistemi ortaya koyulmalı ve iyi bir devlet adamı nasıl olmalı?” sorularının cevabını aramaya itmiştir. Bunun için ise ilk olarak tarihi mirasa bakıp, tarih içerisinde gelmiş geçmiş başarılı ve başarısız yönetim sistemlerinin değerlendirilmesi gerekliliği esaslı ortaya çıkmıştır. Böylelikle geçmişte yapılan hataları tekrarlamadan, çağın getirdiği yenilikleri göz önüne alarak başarılı yönetim sistemleri oluşturulmaya ve bunun için de yetenekli ve vicdanlı devlet adamları yetiştirmeye çalışılmalıdır.

Çalışmamızda dönemsel olarak hemen hemen aynı zaman içerisinde yaşamış ilim ve devlet adamlarının kaleme aldıkları siyâsetnâmelerden hareketle, bu eserlerin nasıl bir devlet adamı tiplemesi oluşturduğunu tespit etmeye çalıştık. İncelediğimiz siyâsetnâmelerde, müelliflerin temelde devlet adamını, adaetli ve insafli olmaya davet edişleri, halkı memnun etmeye vurgu yapışları, toplumda düzeni itidalli ve ölçülü bir şekilde sağlamaya teşvik edişleri, cömertlik, çalışkanlık, yardımseverlik, sabır, doğruluk gibi iyi hasletlere çağrı yapışları bakımından verdikleri mesajların birbirlerine çok benzediği görülmektedir.

Siyâsetnâmelerde hemen hemen aynı konuların ele alındığı tespit edilse de siyâsetnâme yazarlarının buldukları konum ve sahip oldukları tecrübeler sebebiyle, konuları ele alış ve çözüm önerileri noktasında fazlasıyla ayrıştıklarını düşünmekteyiz. Bir devlet adamı olan Nizâmülmülk ve Keykâvus’un, fikirlerini

ortaya koyarken teorilerini pratik uygulamalar üzerinden çıkardıklarını görmekteyiz. Bir sorunun giderilmesinde daha somut çözümler üretilmesi ve bazı konularda pratik uygulamalardan hareketle daha esnek söylemler içermesi bizi böyle düşünmeye sevk etmiştir. Öte yandan ilim adamı vasfıyla karşımıza çıkan Gazzâlî ve Zencânî'nin pratik uygulamalardan ziyade teorilerini, olması gereken üzerinden kurduklarını söyleyebiliriz. Sufî vasfının etkilerini eserinde çokça gördüğümüz Dâye'nin üslubunun ve konuyu ele alış şeklinin diğerlerinden farklılık arz ettiğini ve onun ilk hedefinin, devlet adamlarını manevi bir yolculuğa çıkarmak olduğunu ifade edebiliriz. Bu anlamda Dâye eserinde, pratik çözümler ve somut ifadeler yerine daha çok manevi bir arınmayı öngörmüştür.

Son olarak çalıştığımız bu eserlere, çağdaş siyâset biliminde yeni yeni çıkan soruları ve sorunları sormak yerine öncelikle bu eserlerin yazıldıkları dönemler itibari ile ele alınıp irdelenmesi ve daha sonra çıkan sonuçların çağdaş siyâset bilimi içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Nitekim hiçbir eser ve müellif yaşadığı dönemden bağımsız düşünülemez.

BİBLİYOGRAFYA

ACAR, Abdurrahman; “İmam Gazzâlî ve Selçuklular”, 900. Vefat Yılında İmam Gazzali, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul,07-09 Ekim 2011, ss.91-106.

ADALIOĞLU, H. Hüseyin; “Siyâsetnâmelerin Klasik Kaynakları”, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.V, S.2/ 1-21, Eskişehir, ss.1-22.

—————; “Siyâsetnâme” maddesi, DİA., DİB Yay., İstanbul, 1988, C.37, ss.304-306.

AKYÜZ, Fatih Deniz; “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Kaleme Alınmış Mütercimi Bilinmeyen İkinci Kâbunâme Tercümesi Üzerine”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S.9, Ağustos 2015, ss.26-38.

ATMACA, Veli; Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler (I), F.Ü.İ.F.D., S. V, Elazığ 2000, ss.45-58.

AVCI, Casim; “Nasihatü’l Mülûk” maddesi, DİA., DİB Yay., İstanbul, 2006, C.32.

BALTACI, Halil; “Bir Tasavvuf Klasîği Olarak Mirsadü’l İbâd”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, C.26, 2010/2, ss.163-177.

—————; “Necmeddîn Dâye’nin Bahru’l-Hakâik Adlı Tefsirinde İbâdetlere Dâir Bazı İşârî Yorumlar”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 10, S. 20, 2011/2, ss. 193-210.

—————; Necmeddîn-i Dâye Râzi, İnsan Yay., İstanbul, 2011.

BARTHOLD, Wilhelm; İslam Medeniyeti Tarihi, Çev. Mehmet Fuad Köprülü, 4. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 1977.

BAYRAKDAR, Mehmet; İslâm Felsefesine Giriş, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2011.

CANATAN, Kadir; “Geleneksel Siyâset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak “Siyâsetnâme” -Büyük Devlet Adamı Nizâmülmülk’ün Devlet ve Siyâset Anlayışı

Üzerine-“, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.4/7, 2009, ss.194-220.

CEYHAN, Âdem; *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-Nâmesi*, I. Baskı, MEB Yay., İstanbul, 2017, C.I.

CORBİN, Henry; *İslâm Felsefesi Tarihi*, Çev., Hüseyin Hatemi, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

ÇAĞRICI, Mustafa; *Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1982.

ÇAYLAK, Adem; Ahmet el Katip, Ali Çiftçi, Ayşe Ayten Bakacak, Fikret Çelik, İlhami Güler, Mahmut Ay, Mehmet Evkuran, Mehmet Zeki İşcan, Seyfettin Cabuğa, *İslâm Siyasi Düşünceler Tarihi*, I. Baskı, Savaş Yay., Ankara, 2018.

ÇELİKER, Hüseyin; “İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.26-27, İzmir, Ocak 2018, ss.251-298.

ÇİLİNGİR, Lokman ve Mustafa Yıldız ve Hasan Aydın; *İslam'ın Klasik Çağında Felsefi Bir Sorun Olarak Siyaset*, I. Basım, Elis Yay., Ankara, 2006.

DAVER, Bülent; *Siyâset Bilimine Giriş*, Doğan Yay., Ankara, 1969.

DÂYE, Necmeddîn-i; *Sufîlerin Seyri (Mirsadü'l İbâd)*, Çev. Hakkı Uygur, İlk Harf Yay., İstanbul, 2013.

DEMİR, Ömer, Mustafa Acar; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara, 1997.

DEMİRCİ, Mustafa; “İkta” maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2000, C.22.

ERTUĞRUL, Ali; *Kaynakları Bağlamında Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâmesinde Geçen Önemli Kişiler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999.

EYÜBOĞLU, İ.Zeki; *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, S:603, İstanbul, 1965.

FAZLIOĞLU, İhsan; “Sultan I. Alaeddin Keykubad’a Sunulan Siyâsetnâme”, *Divan Dergisi*, İstanbul 1997, ss.225-239.

GAZZÂLÎ; *el-Mukiz mine’-d-Dalal Şerhi ve Tasavvufî İncelemeler*, Şerh Eden: Abdulhalim Mahmud, Çev. Salih Uçan, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997.

—————; *İhya’u Ulumi’-d-Dîn (I-V)*, Çev: Ali Arslan, Merve Yay., İstanbul, 1993.

—————; *Nasihatü’l Mülûk*, Çev. Osman Şekerci, Büyüyen Ay Yay., İstanbul, 2016.

GENÇ, Mehmet; “İltizam” maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2000, C.22.

GÖZLER, Kemal; *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Yay., Bursa, 2007.

HAMİDULLAH, Muhammed; *İslâm Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul, Nisan 2011.

HARMANCI, Mehmet; *İslâm Felsefesinde Siyâset Teorisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999.

HAYKIRAN, Kemal; “Ez-Zencânî, Sultana Öğütler, Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyâsetnâme”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXI, S.2, Aralık 2006 ss.241-246.

HİTTİ, Philip K; *Siyasal ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1989.

İBN HALDUN; *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul, 1989, C.I.

İBN MANZUR, Muhammed; *Lisanu’l Arab*, Beyrut, 1970, C.2 (s-v-s maddesi).

İBN SA’D; *Kitabü’t-Tabakati’l- Kebir*, Çev. Heyet, Siyer Yay., İstanbul, 2015, C.III.

KAFESOĞLU, İbrahim; “Nizâmülmülk” maddesi, *İslam Ans.*, C. IX, MEB Yay., İstanbul, 1998.

—————; *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yay., İstanbul, 1953.

—————; *Türk Milli Kültürü*, 6.Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991.

KAPANİ, Münci; *Siyâset Bilimine Giriş*, Bilgi Yay., Ankara, 2007.

KARLIĞA, H.Bekir; “Gazzâlî” maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2006, C.13.

KAVAK, Özgür; *Sufî Diliyle Siyaset*, Klasik Yay., İstanbul, 2010.

KEYKÂVUS; *Ķâbûsnâme*, Çev.: Mercimek Ahmed, Haz. Orhan Şaik Gökay, Kabalcı Yay., İstanbul, 2006.

KORKMAZ, Fahrettin; *Gazzâlî’de Devlet Felsefesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 1991.

KORKMAZ, Sıddık, Yunus ŞAHBAZ; *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, I. Basım, Savaş Yay., Ankara, 2018.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat; *Türkiye Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 2006.

—————; “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, S.27, 1943, ss.379-522.

KURTULUŞ, Rıza; “Keykâvus b. İskender” maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2002, C.25, s.357.

LAMBTON, Ann K. S. ; Çev. Seyfi Say, “Gazzâlî’nin Nasihatü’l-mülûk’unda Saltanat Teorisi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Sonbahar 2014, ss.209-220.

LEVEND, Agâh Sırrı; “Siyâsetnâmeler” *TDA Yıllığı Belleten*, Ankara, 1962, ss.167-193.

MÂVERDÎ, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib; *El-Ahkâmü’s Sultaniye*, Çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul, Şubat 2017.

MENEKŞE, Ömer; “İslâm Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V*, S.3, 2005, ss.193-211.

NİZÂMÜLMÜLK; *Siyâsetnâme*, Çev. Mehmet Altay Köymen, TTK Yay., 3.Baskı, Ankara, 2016.

NUMÂNÎ, Âllame Şiblî; *Bütün Cepheleriyle Gazzâlî*, Çev.Yusuf Karaca, Kayıhan Yay., İstanbul, 1972.

—————; *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, Çev. Talip Yaşar Alp, Çağ Yay., İstanbul, 1979, C.II.

OKUYAN, Mehmet; “Necmeddîn-i Dâye” maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2016, C.32.

ÖÇALAN, Muharrem; *Kâbüsnâme: Transkripsiyon, Tercüme, Metnin Dil Özellikleri*, Sözlük, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 1996.

ÖGEL, Bahaeddin; *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İkinci Baskı, Kömen Yay., Ankara, 1979.

ÖRS, Derya; “Necmuddin-i Razi: Hayatı ve Eserleri”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.6, Yaz 2002, ss.19-34.

ÖZAYDIN, Abdulkerim; “Nizâmülmülk’ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na Hizmetleri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.8, Bahar 2018.

—————; “Nizâmülmülk” maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2007, C.33.

ÖZKÖSE, Kadir; “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, C. VII / 1, ss.249-279.

SAMİ, Şemseddin; *Kamus-ı Türki*, Enderun Yay., İstanbul, 1989.

SEVERCAN, Şefeaddin; *Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul.

SEVİM, Ali, Erdoğan Merçil; *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1995.

ŞAHİN, Mustafa; *Sırâcu'l Mülûk, Siyâset-Name, Ahkâmü's-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig'e Göre Kükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2007.

ŞİMŞİR, Mehmet; “Nizâmülmülk’ün Siyâsetnâmesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 17 (28), Karaman, 2015, ss.68-79.

—————; “Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Divan Teşkilatı”, *İstem Dergisi*, Konya, S.6, 2005.

TANERİ, Aydın; “Hârizmşahlar” maddesi, *DİA.*, DİB Yay., İstanbul, 2016, C.16.

TURAL, Oğuz; *Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme’de Devlet Anlayışı*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2008.

TURGUT, Havva Nur; *I. Alâeddin Keykubad Dönemi Bilim ve Düşünce Hayatı*, Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

UĞUR Ahmet; *Osmanlı Siyâsetnâmeleri*, M.E.B Yay., İstanbul, 2001.

YILMAZ, Hasan Kamil; *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994.

ZENCÂNÎ; *Sultana Öğütler, Alaeddin Keykubat’a Sunulan Siyâsetnâme*, (Haz.) Hasan Hüseyin Adalıoğlu, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Müşerref ŞAHİN	İmza:		
Doğum Yeri:	Karatay / Konya			
Doğum Tarihi:	07.06.1992			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Nesrin ve Ayşegül Kardeşler İ.Ö.O.		Konya	1997-2002
Ortaöğretim	Nesrin ve Ayşegül Kardeşler İ.Ö.O.		Konya	2002-2006
Lise	Selçuklu A.İ.H.L		Konya	2006-2010
Lisans	Konya NEU İlahiyat Fakültesi		Konya	2010-2015
Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslam Felsefesi Dalı	Konya	2015-
İş Deneyimi:	MEB'de Öğretmen			
İlgi Alanları:	Sinema, tiyatro, müzik, video çekim			
Aldığı Ödüller:	-			
Tel:	05531402409			
Adres	Akabe Mah. Şehit Mehmet Gökhan Sok. Cemil Çiçek Cad. Akabe Siterleri Kat:1 No:7 Karatay/Konya.			